

Bölgesel Barışa Doğru Türkiye’de Vatandaşlık: Kimlikler, Haklar, Çatışmalar...

Yayına Hazırlayan : Esra Güçlüer
Grafik Tasarım : Yaşar Kanbur
Baskı : Lajans Grafik Uygulama Tasarım - Yeni Beyoğlu Matbaası

Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) - Helsinki Citizens’ Assembly (hCa)

HELSINKI
YURTTAŞLAR
DERNEĞİ

Refik Saydam Cad. Dilber Apt. No: 39 Kat:3 Daire:10
Şişhane - Beyoğlu - İstanbul

Tel: 212 292 68 42 - 43

Faks: 212 292 68 44

info@hyd.org.tr

www.hyd.org.tr

Bu yayında ifade edilen görüşler CMI ve hYd'nin görüşlerini yansıtmayabilir.

Bu kitapçık, Finlandiya merkezli Kriz Yönetimi İnisiyatifi'nin (Crisis Management Initiative – CMI) desteğiyle hYd tarafından yürütülen “Bölgesel Barış Ağı Çalışması” kapsamında yayınlanmıştır.

© 2012

Bu yayın kar amacı gütmeyen bir derlemedir. Satışı yapılamaz. Yayından kaynak göstermek kaydıyla özetleme ve alıntı yapılabilir.

Bölgesel Barışa Doğru – Kitapçıklar Dizisi

Helsinki Yurttaşlar Derneği bünyesinde 2010 yılından bu yana Crisis Management Initiative (CMI)'in desteklediği Karadeniz Barış Ağı projesi kapsamında, etno-politik çatışmaların dönüştürülmesi ve çözümlenmesi yönünde emek verecek sivil bir zemin oluşturulmasına katkıda bulunmak amacıyla çeşitli çalışmalar yürütüyoruz.

2012 yılı çalışmalarımızı Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde kilit öneme sahip iki ana konuya ayırdık. Tarihsel arka planı uzun yıllara dayanan ancak son onbeş yıldır yakıcı biçimde gündemimizde olan Kürt meselesi ve 100 yıldır bekleyen Türk - Ermeni barışı üzerine tartıştığımız beş toplantı düzenledik.

Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan kesimin bu iki çatışmalı konuda sahip olduğu önyargılarının dönüşmesi için en etkili yol taraflar arası karşılaşmaların ve sivil işbirliklerinin desteklenmesinden geçiyor. Toplantılarda ana amacımız, farklı fikirlerin ve duyguların geniş bir kesim tarafından duyulmasının yöntemlerini tartışmaktı. Bir diğer hedefimiz de toplumsal uzlaşma yoluyla sağlanabileceğini düşündüğümüz birlikte yaşama kültürü argümanlarına katkıda bulunabilmektir.

Buradan yola çıkarak 2012 yılı boyunca yaptığımız toplantılarda tartıştığımız konuları bir yayında topladık. Bahar Şahin Fırat, Cemal Uşak, Ömer Laçiner, Murat Paker ve Yetvart Danzikyan, sorunlara ilişkin tespitlerini ve önerilerini yazdıkları makalelerle paylaştılar.

İlk bölümde, “Türkiye’de Büyümek” başlığı altında Türkiye’de yaşayan Kürt gençlerin sorunlarını irdelediğimiz iki toplantının notlarını, toplantı hazırlık aşamasında hazırladığımız sunumu ve ilgili makaleyi okuyabilirsiniz.

İkinci bölümde, “Türk-Ermeni Barışında Sivil Adımlar” başlığı altında, 1915 olaylarını, sonraki süreçte tarafların tutumlarını, çözülmesi gereken bir sorun olarak gündelik hayatımızdaki etkilerini ve çözüme ilişkin yapılan sivil çalışmaların bir kampanya şeklinde yürütülebilmesinin yollarını aradığımız üç toplantının notlarını ve ilgili makaleleri bulabilirsiniz.

Çalışmamıza destek veren herkese teşekkür ederiz.

Helsinki Yurttaşlar Derneği

Türkiye’de Büyümek: Kürt Çocuklar ve Gençler

Toplantı Sunumu

19 Mayıs 2012
Helsinki Yurttaşlar Derneği
İSTANBUL

Türkiyeli gençler günlük hayatlarında pek çok sorunla karşılaşılıyorlar. 90’larda çocuk olan Kürt gençleri ele alan çalışmalarında Akın ve Danışman, eğitim sisteminin içerisinde Kürt çocukların maruz kaldığı ayrımcılığı ve bu gençlerin hayatlarında sıradanlaşan ve yakınlarının maruz kaldığı şiddeti betimliyorlar. Bu sorunun kökleri derinde olan tarihsel bağlamıyla beraber, güncel olan bir siyasal, iktisadi ve sosyal boyutunun olduğu da sorgulanamaz. Bu sorunun sonucunda, Kürt gençleri açısından Türkiye Cumhuriyeti ve onun kurumlarının kendilerine olumlu bir şey vaat etmediği kanısına vardıklarını söylemek mümkün.

Buna mukabil, devlet destekli ya da devlete karşı olan birçok silahlı yapılanma içerisinde bulunmalarının olasılığı da yükseliyor. Ancak siyasal alandan geri çekilme ve siyasi katılımı reddetme hali silahlı yapılanma içinde yer almaktan daha yaygın bir davranış olarak göze çarpıyor. Siyasi katılımın azalmasının sebebi, şüphesiz Kürtlere karşı uygulanan ayrımcılıktan, bölgenin göreceli olarak gelişmemiş sosyo-ekonomik koşullarından ve eğitim sisteminin yeterli olmamasından kaynaklanmakta.

Türkiye genelinde uygulanan neoliberal politikaların, bölgeye has iktisadi sorunların ve Kürt

gençlerinin bir kısmının göçmen olduğu gerçekliklerine bağlı olarak birçok iktisadi ve toplumsal sorunu belirlemek mümkün. DİSA kurucu üyesi Nurcan Baysal’ın da ifade ettiği gibi, birçok Kürt gencinin, iş bulabilmek için Batıdaki illere mevsimsel olarak göç etmeleri gerekiyor. Buna ek olarak, Türkiye’nin Güneydoğusu ülkenin iktisadi olarak en az gelişmiş bölgeleri arasında yer almaya devam ediyor. Baysal’a göre bu durum devam eden çatışmanın da etkisiyle bölgede ikamet eden vatandaşların refahı üzerinde de olumsuz bir etkisi yaratıyor. 2007 yılında, Diyarbakır’daki erkek nüfusunun yüzde 16’sının ve kadın nüfusunun yüzde 44’ünün okuma yazma bilmemesi bölgede eğitime erişim konusunda bir fikir veriyor.

Küreselleşmeyle beraber uluslararası iş bölümünün gelişmesi ve bunun iş piyasası üzerindeki etkisi, Tanıl Bora öncülüğünde gerçekleştirilen, “Boşuna mı Okuduk?” başlıklı araştırmadan da görüleceği gibi, eğitim seviyesi yüksek olan gençleri de etkilemektedir. BM Kalkınma Programı da Türkiye’deki genç nüfusun ve kadınların ve dolayısıyla özellikle genç kadınların işsiz kaldığını belirtmektedir. 2006’da Türkiye’deki kadınların yarısı işsizdi ve yüzde 30’u iş gücünün dışındaydı. Aynı yıl, gençlerin yüzde 18.7’si işsizdi.

ECP, “Türkiye ve Kürt sorunu: Barış inşası üzerine düşünceler” başlıklı çalışmasında yoksulluğun ve işsizliğin Kürt gençlerini çatışmaya katılmaya yönelttiğini belirtmektedir. Baskın Oran Kürt sorununa ilişkin derlemiştir olduğu metinde, devletin geçmişteki adaletsiz uygulamalarına değindiği gibi, Kürt gençlerinin somut sorunlarını da ele alıyor.

Kürt meselesinin günümüzdeki durumuna ilişkin, toplumsal ve iktisadi sorunların yanı sıra, siyasi sorunların da etkili oldukları söylenebilir. “Son Kürt İsyanı” başlıklı kitabında Mesut Yeğen, Kürt sorununun siyasi boyutunun tarihsel gelişimini ele alıyor. Kitapta demokratik özerklik ve anadilde eğitim gibi meseleler kavramsal bir çerçevede inceleniyor. Şark Islahat Projesi ve Dersim Operasyonu gibi kritik önem barındıran tarihsel olayların siyasal niteliği metin içerisinde incelikli analiz ediliyor.

Yeğen, “Devlet Söyleminde Kürt Sorunu” başlıklı çalışmasında, devletin, Kürtlere yönelik geliştirmiş olduğu söylemin Kürt hareketini “irticacılık”, “ecnebi” unsurların güdümünde, “eşkıyalık”, “aşiretlerin feodalizmi” veya bölgesel “geride kalmışlıkla” özdeşleştiren bir yanı olduğunu belirtiyor. Bu söylemlerin salt Kürtlere yönelik politikalarını meşru kılmaya yönelik olmadığını hatta devletin bu söylemlere bizzat inandığını da ifade ediyor. Ancak yine de, tarihsel konjonktüre bakıldığı zaman, günümüzde Kürtler ve devlet arasındaki ilişkilerin göreceli olarak daha az gergin olduğunu ifade ediyor. Yeğen ayrıca, yeni yüzyıldan itibaren, devlet söyleminin Kürtleri “müstakbel Türk” olarak görmekten “sözde vatandaş” olarak görmeye başladığını belirtiyor.

Cenk Saraçoğlu’nun “Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler” başlıklı çalışmasından yola çıkarak benzer bir çıkarımda bulunmak mümkün. Saraçoğlu’na göre, İzmir’de devlet ve kendisini onun uzantısı olarak

gören “mahalle baskıcıları” Kürtlerin varlığını inkar etmek yerine, onları tanımakla beraber, gündelik hayattan -farklı biçimlerle- dışlamayı hedefliyor. Bu tanıyarak dışlama kavramının vatandaşlık bağlamında ne gibi bir anlam ifade ettiğiyse, Hamza Aktan’ın “Kürt Vatandaş” başlıklı kitabında betimleniyor. Aktan, Kürtlerin anadillerini kullanırken yaşadıkları zorlukları, toplumsal, siyasi, kültürel ve sınıfsal ayrımcılığı ve kimliklerini gizlemek zorunda kalma durumlarını inceliyor. Kitapta, Kürtlerin medyadaki temsili ve kültür endüstrisinin Kürtlere yönelik kalıplarını oluşturan klişeler de ele alınıyor. Zorunlu askerliğe alınan Kürtlerin, eğitim sistemi içerisinde bulunan Kürt öğrencilerin ve öğretmenlerin durumu da ayrıca inceleniyor.

Aktan’ın Kürt gençliği üzerinde yapmış olduğu pek çok gözlem bulunmakta; Kürt gençlerinin büyük bir kısmının Türkiye’yi kendi anavatanı olarak görmediğini belirtiyor. Ayrıca, PKK’nin 90’lar boyunca popülerleşmesinin de etkisiyle Kürt gençliğinin hayatında PKK’nın önemli bir rol oynadığını belirtiyor. Bunun sonucunda, dağda gerilla olarak yaşamak Kürt gençleri için bir yaşam tercihi olabiliyor. Buradan yola çıkarak dağa çıkmış gençlerle dağa çıkmamış gençler arasında bir ayrım yapılabilir. Aktan’ın da belirttiği gibi, PKK ile bir bağlantıları olmasa da, Kürt gençlerinin çoğunun, diğer Türkiyeli gençlere kıyasla, siyasetle ilgilenme oranları çok daha yüksek. Aktan’a göre, Kürt gençleri genellikle eğitim sistemindeki milliyetçi ritüellere karşı direnmeleri sonucunda siyasallaşıyorlar. Birçok gencin Andımız’ı okumaya ve İstiklal Marşı’nı söylemeye direndiği noktadan sonra politikleştiğini belirtiyor. Son olarak, bu gençlerin, Anderson’ın deyimiyle, internetteki Facebook ve Twitter gibi platformlar vasıtasıyla, bir Kürt hareketi, hayali bir cemaat inşa etmiş olduklarını söylemek de mümkün.

Ancak, BM Kalkınma Programının 2008'de yayınlamış olduğu bir raporda, Türkiye genelinde gençlerin siyasete katılımının düşük olduğu ifade ediliyor. Mesela rapora göre, Türkiye'deki gençlerin sadece yüzde 4.7'si bir siyasi partiye üye. GAP'ın düzenlemiş olduğu Gençlik Araştırmasına göre, bölgedeki gençler arasında sivil toplum kuruluşları ve siyasal partilere dahil olanların oranı yüzde 3. Genel olarak, gençlerin siyasi kurumlara ve siyasetçilere olan güvenleri düşük. Ayrıca, çoğu zaman ailelerinin endişesinden kaynaklanan baskı sonucunda da siyasi süreçlere katılımları engelleniyor.

Güneydoğu'daki eğitim sisteminin yaşadığı sorunlar sonucunda okula devamsızlık sıklıkla rastlanan bir durum. Bölgedeki gençlerin sadece yüzde 35'i eğitim görmekte. Nurcan Özdemir, iş sahibi olmakla siyasi bir harekete dahil olmanın birbirleriyle ilişkili olduğunu iddia ediyor. Bölgedeki gençlerin yüzde 6.7'si hem iş sahibi hem de aktif olarak siyasi bir parti içinde çalışmakta. Buna kıyasla, gençlerin yüzde 1.9'u işsiz olmakla beraber bir siyasi parti için çalışıyor. Benzer bir biçimde, en son genel seçimde oy veren ve işi olan gençler bölgedeki toplum genç nüfusunun yüzde 41.1'ini oluşturuyordu. Oy veren ve işsiz olan gençler ise, bölgedeki genç nüfusunun yüzde 28.4'ünü oluşturuyordu. Son olarak, bir sivil toplum kuruluşuna üye olan ve çalışan gençler, bölgedeki genç nüfusunun yüzde 3.1'ini oluştururken, işsiz olup bir sivil toplum kuruluşuna üye olanlar bölgedeki gençlerin yüzde 2.8'ini oluşturuyor.

Siyasi dışlanmaya bağlı sorunlar ve iktisadi sorunlar sonucunda bölgedeki çatışma durumu derinleşiyor.

TESEV'in "Dağdan İniş" başlıklı, PKK ve devlet arasındaki çatışmanın nasıl sonlandırılabilirliğini ele alan raporuna göre, bıkkın gençler hem Türk milliyetçisi gruplar için hem de PKK için bir

örgütlenme kaynağı oluşturuyor. Ahmet İnsel'in de açıkladığı gibi, "taş atan çocuklar" sorunu, çatışmanın kendisini nasıl bir sonraki nesiller üzerinden yeniden ürettiğini belirten bir örnek. Murat Belge, Tanıl Bora ve Zeynep Gambetti'nin ele aldığı "İnç kültürü" hatta rejiminin varlığıysa, çatışmaların gelişmesine olanak sağlayan bir ortam oluşturuyor. Bunun sonucunda, 29 Mayıs 2011'de Milliyet'e konuşan Ahmet Türk'ün, Aslı Aydıntaşbaş'a verdiği söyleşide de ifade ettiği gibi, Kürt gençlerinin büyük bir kısmının Türk nüfusuyla diyalog içine girmeye niyetli olmadığını söylemek mümkün.

Muzaffer Ayata'ya göre bu durum, Kürt gençlerinin Türkiye ile duygusal bir kopuş içerisinde olmalarının somut bir ifadesi. Winrow ve Kirişçi, Kürt gençlerinin çatışmaya dâhil olmalarının kentleşme, modernleşme ve sekülerleşmenin bir sonucu olduğunu iddia etseler de, çatışmaya gençleri dâhil eden temel etkenin, tıpkı Magiya'nın da açıkladığı gibi, esasen çatışmanın siyasal boyutu ve bu boyutun ürettiği birbiriyle çatışmalı söylemlerin olduğu söylenebilir. Kürt siyasi hareketi içindeki birçok aktivistin yakın zamanda, devletin tanıyarak dışlama eyleminin bir başka örneği olarak gösterilebilecek KCK operasyonu dâhilinde tutuklanmasına, gençlerin tepkili olduğunu ve bu durumun gençleri yasal siyaset alanından caydırabileceğini söylemek mümkün.

Bejan Matur'un "Dağın Ardına Bakmak"ta da ifade ettiği gibi, pek çok Kürt genci algıladıkları bu baskılar karşısında PKK'nın ideolojisine yakınlaşıyorlar ve PKK'nın gerilla gücüne katılma fikri cazip hale geliyor.

Belge ve Türk, bugün Kürt siyasi hareketi içerisindeki yeni neslin, Türk solu içerisinde gelişen veya yakın temas halinde olan Kürt siyasi hareketinin eski nesline kıyasla, diğer Türkiyelilerle daha mesafeli oldukları konusunda

hemfikirler. ECP raporunun da ifade ettiği gibi, Kürt gençlerinin maruz kaldıkları toplumsal, siyasi ve iktisadi sorunlar onların radikalleşmesini sağlayan başlıca unsurlar arasında yer alıyor. Kürt hareketi içerisindeki yeni neslin BDP yönetimini de tanımadığı ve bizzat Öcalan dışında herhangi bir lideri meşru görmedikleri de ifade ediliyor.

Ancak, KONDA Araştırma'nın 2010'da gerçekleştirmiş olduğu, "Kürt Sorunu – Algı ve Beklentiler" başlıklı araştırmadan daha olumlu sonuçlar çıkarmak mümkün. KONDA'nın araştırması Kürt sorununun vatandaşların gündelik hayatı üzerindeki yansımalarını ele alıyor. Özellikle kimlik alanındaki algılar inceleniyor. Kürt ve Türkler arasındaki evlilikler ve komşulukların niteliği ve sıklığı, Kürtlerin ne derece Türkiye'yi "sevdiği" gibi gündelik hayata ilişkin verilere ulaşıyor. Ayrıca Kürtlere ilişkin detaylı iktisadi veriler de bulunuyor. Araştırma, çatışmanın devamını tetikleyen unsurları, çatışmanın azalmasını ve nihayet çözülmesini sağlayabilecek kurumları da inceliyor.

Tüm bu olumsuz tabloya rağmen, gençlerin de bir taraf olarak yer aldıkları bu toplumsal çatışmanın demokratik yollarla çözümüne katkıda bulunmak amacı ile gençlere yönelik pek çok umut veren çalışma yapılıyor. Çokkültürlülüğe vurgu yapılan çalışmalara örnek olarak mesela, BM Kalkınma Programı kapsamında Habitat, Sınır Tanımayan Öğretmenler ve Cisco Sistemleri gibi kurum ve kuruluşların, Türkiye'deki gençlere yönelik İnternette ağlarının geliştirilmesine öncülük yapan çalışmaları gösterilebilir. Bu ağların temel amaçları arasında gençler arasındaki iletişimin sağlanması, gençlerin yeteneklerini geliştirmeleri ve gençlere yönelik çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşları arasındaki iletişimin tesis edilmesi hedeflendiği gösterilebilir.

Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan, gündelik hayatlarında "karşılaşma" imkanı kısıtlı olan gençleri buluşturma çabası, diyalog başlatmak /geliştirmek açısından son derece önemli çabalar. Kişisel deneyimlerin paylaşılmasına zemin sağlamak çatışma yaratan sorunların çözümü için gerçekçi bir çaba niteliğinde.

Türkiye'de Büyüme: Kürt Çocuklar ve Gençler

Toplantı Notları

19 Mayıs 2012
Helsinki Yurttaşlar Derneği
İSTANBUL

Son dönemlerde Kürt gençler üzerine çalışma yapmış araştırmacı, akademisyen ve yazarları bir araya getirdiğimiz bu toplantıda amacımız, toplumsal çatışmanın, şiddetin ve kimlik sorunlarının değişik bağlamlarda (aile, okul, sosyal yaşam; Kürt illeri - Batı; farklı jenerasyonlar vb.) Kürt çocukların ve gençlerin hayatlarına etkileri üzerine gözlem, deneyim ve bulguları tartışmak ve bu bilgiler ışığında politika geliştirme, sahada çalışma, araştırma gibi farklı alanlarda neler yapılması gerektiğini irdelemektir. 23 kişinin katıldığı toplantı, yazar ve araştırmacıların çalışmalarının sonuçları ile bulgularını aktardıkları kısa sunuşların ardından karşılıklı sorular ve görüş alışverişi ile devam etti.

Toplantı, Hale Akay'ın, Karadeniz Barış Ağı projesini özetleyen konuşmasıyla açıldı. Toplantının moderasyonunu lise tarih dersi öğretmeni Mutlu Öztürk yaptı. Toplantının ilk bölümünde, konunun tanımı ve Türkiye'de büyüyen Kürt çocukların temel meseleleri üzerine çalışan katılımcılar tarafından kısa sunumlar yapıldı:

***

Tarih Vakfı tarafından yürütülen "Toplumsal Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi" kapsamında Eğitim Sürecinde Kimlik, Çatışma ve

Barışa Dair Algı ve Deneyimler isimli alan araştırmasını gerçekleştirirken sadece Kürtlerle değil, her türden etnik kökenden insanla, eğitim sürecindeki deneyimlerine ilişkin görüşmeler yaptık. Odağımız siyasal düzlemdeki çatışmaların sınıf ortamına, okuldaki ilişkilere nasıl yansıdığı, nasıl bir kimlik oluşumuna yol açtığı idi.

Türkiye'de eğitim sisteminin genel sorunlarına ilişkin hepimizin bir fikri vardır... Kürt çocukların ve gençlerin eğitim sürecine ilişkin dile getirdikleri sorunlar şunlardı: Ayrımcılığa uğradıklarını düşünüyorlar; tanımladıkları en önemli ayrımcılık unsuru da kendi dilleri ile eğitim yapamamaları... Bunu en temel hak ihlali olarak görüyorlar. "Biz kendi dilimizle eğitim görüyor olsaydık, bu, anlam dünyamız ve kültürümüze çok farklı biçimde yansır ve eğitimdeki başarı oranını artırır" diyorlar. Mesela Yüksekövali bir genç, çocukluğundan beri gördüğü o dağların ardında ne olduğunu kendi kendine 18 yaşında sorabildiğini söylemişti.

İkinci önemli vurgu, bu eğitim sürecinin hiçbir yerinde kendilerine ilişkin olumlu bir iz bulamamaları oldu. Kürtlere ilişkin tek iz, ders kitaplarında "zararlı cemiyetler" başlığında bahsi geçen Kürt Teali Cemiyeti... Aynı konu

üzerine Kürtlerin sahip olduğu bilgi ya da evlerinde konuşulanlar ile ders kitaplarında yazarlar ve okulda öğretilenler taban tabana zıt olabiliyor. Adapazarı'nda yaşayan Bingöllü bir işçi, okula giderken ders kitaplarında Şeyh Sait ve arkadaşlarının vatan haini gibi anlatıldığını fark edip babasına bunu gösterdiğinde, babasının, yüzüne tükürdüğünü ve kendisini bir daha okula göndermediğini anlatmıştı. Siyasetin yarattığı tüm gerilim, Kürt öğrencilere, kimliklerini olumsuz şekilde hatırlatacak biçimde sürekli olarak yansıtılıyor. Kürt öğretmenlerin, mesela Şeyh Sait isyanı ya da Dersim meselesi gibi tartışmalı konularda ortaya çıkabilecek gerilime ilişkin bir araç ya da becerileri yok; genellikle konunun üstünü kapatmayı tercih ediyorlar. Batıya kıyasla Doğu'da durum biraz daha rahat; Yüksekova'da sınıfta konuşulanlar daha geniş bir çerçeveyi kapsayabiliyor.

***

Yazarlarından biri olduğum *Bildiğin Gibi Değil* isimli kitabın esas amacı, olan biteni bir de devletin “terörist” yerine koyduğu Kürt gençlerinin gözünden yansıtmaktı. Fakat dikkat çekmek isterim ki bu Kürt gençlerin hiçbiri, durumunu dramatize etmiyor, bir mağdur gibi konuşmuyor, tam tersine hesap soruyordu.

Biz kitap için görüştüğümüz kişileri seçerken, ailesinde birden fazla kayıp olanları tercih ettik; hemen her ailede bir kayıp var çünkü. 1990'lı yıllarda çocuk olan, yani 1975–1982 doğumlu ve hâlâ doğdukları şehirlerde yaşayan yani mesela babasının öldürüldüğü sokaktan bugün de geçen gençleri esas aldık. Tam da o dönemde hükümetin “Kürt açılımı” gündemde olduğu için sorularımızdan biri “Barışabilecek misiniz?” şeklindeydi, hepsinin cevabı “onurlu barış” oldu: Gerillaların iyi koşullarda dönmesi, mülteci kamplarının boşaltılması, Avrupa sürgünlerinin geri gelmesi ve temel hak taleplerinin koşulsuz biçimde

kabul edilmesi... Diğer bir sorumuz “Affedebilecek misiniz?” idi. Söyleşilerden sadece 19'unu kitaba koyabildik ama 67 katılımcı ile konuştuk, bu 67 kişiden sadece üç tanesi affedebileceğini söyledi. Bu kişilerin tepkisi Türklere yönelik değil, sisteme ve devlete yönelik bir öfke...

***

Zorunlu göç konusunun, sadece çocuklar için değil, Kürt meselesi açısından da çok önemli bir yeri olduğunu düşünüyorum; yarayı derinleştirdiği halde üzerinde çok çalışılan bir alan değil. Bu konuda genellikle istatistik çalışmaları yapıldı, oysa zorunlu göç bu meseleyi her tarafa yayıyor. Benim üç-dört ay önce yayınlanan öykü kitabım (Keje – Bir Gecede Büyümek) Kürt meselesini anlatıyordu, zorunlu göç çalışmam ise bir sözel tarih çalışması... Köy yakmalar, büyük şehre gelince yaşananlar ve sonrasında gerilimin sürekli devam etmesi... Yetersiz bir tazminat yasası çıkarıldı ama bizim sivil toplum örgütleri olarak maddi ve manevi tazminatı içeren yeni bir yasa çıkarması için devlete de baskı yapılmasını sağlamamız gerekiyor, hatta bu yasa bir özrü de kapsamalı... “Terörle hiçbir bağı olmamalı” gibi bir şart koşulduğu için bu çıkarılan yasa herkese değmedi. Bu yasayla, zorunlu göç defteri devlet için kapatılmış oldu. Devletin bu çabası, çocuklar ve gençlerin hayatında hiçbir iyileşme yaratmadı. Bu nedenle zorunlu göçü odağımıza yeniden almamız lazım. Öncelikle tam bir envanter çıkarılması gerekiyor.

***

Benim araştırmam, Kürt çocukların farklı bir çocukluk kurgusu yarattıkları iddiası ile yola çıkan bir çalışmaydı. Nasıl oldu da 2006'da Kürt çocuklar birden görünür olmaya başladı? Ben Şubat-Mart (2011) döneminde Amed'deydim, görüştüğüm çocuklar 92–93 yıllarından sonra doğanlar; yani 90–95 dönemindeki korkunç kirli savaşın ve zorunlu göçün hızlandırıldığı dönemi düşünürsek, kendi

tabirleriyle “yoklukta var olan” çocuklar... Benden önce Adana’da araştırma yapan Haydar Darıcı’nın bulgusuyla ortak bir durum ortaya çıktı; çocuklar ailelerinin yaşadığı bütün zorunlu göç hikâyelerini kendi başlarından geçmiş gibi canlı bir şekilde anlatıyorlardı; dolayısıyla 96’dan sonra hızının yavaşladığını düşündüğümüz süreç Kürt çocuklar açısından hâlâ çok güncel... Bu alanda çok nicel araştırma var, fakat çocukların hayatında nitel açıdan ne yarattığı üzerine çok fazla çalışma yok...

Eğitimde, anadilin kullanılmamasının yarattığı sorunlar, müfredatta temsil edilmemek, öğretmenlerin Kürt çocukların sorunlarını çözmek konusunda yeterince beceri sahibi olmaması gibi meselelere ek olarak benim tespit ettiğim bir sorun, okullardaki polis varlığıydı. “Okul polisi” uygulaması bölgede çok yaygın bir şekilde uygulanıyor; polislerin bir kısmı sivil, bir kısmı üniformalı... Görüştüğüm bütün çocuklar bunun, kendileri üzerinde baskı yarattığını, rahatsız edildiklerini, polis tarafından derslerden çıkarılıp kendileriyle konuşulduğunu, gösterilere katılmamak konusunda tehdit edildiklerini söylediler. Bu baskı mekanizmasının doğrudan eğitim mekânında olması büyük bir sorun.

Ayrıca müfredat başta olmak üzere milliyetçi pratiklerden bıkmış durumdadır, kendilerini buraya ait hissetmediklerini, okuldan ayrılmayı düşündüklerini söylüyorlar. Görüştüğüm çocukların çoğu, eğitim sürecinde biraz kendilerine yer bulsalar devam edeceklerini fakat tamamen dışlandıkları için, orada var olmanın kendilerini besleyen bir boyutu olmadığını düşünüyorlar.

***

Göç, sadece Kürdistan coğrafyasında kendini gösteren bir olgu olarak anlatılıyor, oysa göçle beraber Kürtlerin gittiği bütün mekânların

Kürdistanileşmesinden bahsedebiliriz. Göç, tamamlanmış değil, devam eden ve Kürdistan coğrafyasının nasıl yeniden kurgulandığını görebileceğimiz bir süreç...

Diğer yandan, ben özellikle eğitimi okul mekânına hapsederek tartışmanın çok sorunlu olduğunu düşünüyorum. Sokak, ev ve okul, her biri birer pedagojik mekân... Bu mekânların birbiriyle nasıl çarpıştığı ve diyaloga girdiği önemli... Okulları, Kürdistanî olmakla, Türk olmak arasındaki bir çatışma-tanıma mekânı olarak okuyabiliriz.

***

2008-2009’da, Bağcılar’da 27 kişiyle görüşerek yaptığım araştırmada da tanık olduğum üzere, Kürt erkekleri, Kürt genç kadınının yaşadığı deneyimin üzerinde fazla durmuyor, bunu görmezden geliyor. Özellikle Kürt siyasal hareketine katılan kadınlar, daha fazla dışa açılıyor, diğer toplumsal aktörlerle daha fazla temas geçiyor. Handan Çağlayan da ilgili kitabında bundan bahseder. Dışarıdan bakan bir gözün çelişki olarak değerlendirebileceği bu hususun aslında çelişki olmadığı, gündelik hayatta aktörler arasında müzakere edildiği söyleniyor.

Diğer yandan Bağcılar’da tanık olduğum bir başka olgu, Kürt siyasal hareketinin anneler tarafından bir çeşit disiplin mekanizması olarak değerlendirildiği... Mesela kötü alışkanlıkları olan, başıboş gezen erkek çocuklarının, partinin gençlik birimlerine yönlendirilmesi ya da bizzat parti tarafından uyarılmalarının istenmesi... Evet, bir disiplin var ama farklı kuşaktaki aktörlerin birbiriyle konuştuğu bir disiplin...

Bence yerelerde, farklı kuşaklardan ve cinsiyet rollerinden gelen aktörler zorunlu göçü nasıl deneyimliyor, buna dikkat etmek gerekir.

***

Bir hukukçu olarak, daha teknik bir çalışma yapmıştım, ayrıca Batıdan göç etmiş ve Diyarbakır'da yaşayan biri olarak da gözlemlerimi aktarmak istiyorum. Kürdilik araştırmaları, BDP'li milletvekillerinin mecliste olmasının verdiği güvenle sayısı ve çapı genişleyerek devam ediyor. Fakat şöyle bir sorun var; devletin üstlendiği kimi meseleleri burada BDP üstlenmek zorunda kalıyor, mesela BDP ve Kürt gençleri, Batıdaki kentsel dönüşüm projelerinin muhalifi iken, Diyarbakır'daki kentsel dönüşüm projesini bir Kürt belediyesi hayata geçiriyor. Bu da BDP'nin siyasi meşruiyetini sıkıntıya sokuyor, bir güven problemi de yaratıyor.

Diğer yandan Handan Çağlayan'ın Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar isimli kitabında söz ettiği gibi, kadınların da çok sorunu var. Kürt edebiyatı, tarihi geliştirilmeye çalışılıyor fakat ayrıntılar düşünüldüğünde çok sorun var, birlikte nasıl çözeceğiz bunu, düşünmemiz gerekiyor. Diğer yandan çok monolitik bir siyaset var.

***

Bugün yaşananlar ve özellikle zorunlu göç meselesini 90'lara ait bir olgu gibi görmemek lazım gerçekten. Zorunlu göçü 1934'teki zorunlu iskân kanununun bir devamı, yeniden uygulanması olarak gördüğünü söyleyen çok sayıda insanla karşılaştım. Üstelik köylerin boşaltılıp ahalinin Batı metropollerine göç ettirilmesiyle de bitmiyor, yoksul Kürtler, kentsel dönüşüm uygulamalarından en çok etkilenen kesim olarak sürekli göçe maruz kalıyor. Eğitimle zaten çok sorunlu bir ilişki kuruluyor. Ucuz işgücü olarak, güvenliksiz işyerlerinde açıktan sömürülmeye devam ediyorlar.

Toplantının ikinci bölümünde aktarılan sorunların nasıl yorumlanabileceği ve ne tür çözümler önerilebileceği üzerinde duruldu:

- Ben "Bildığın Gibi Değil" kitabını okurken, şunu düşünmüştüm; aynı soruları 90'larda ya da 2000'lerde doğmuş çocuklara "Affedebilir misiniz, barışabilir misiniz?" diye sorsak, cevaplarda bir değişiklik olur mu? Benim tanık olduğum üçlü bir kast yapısı var her kentte; bedel ödeyenler, bedel ödemeyenler ve devlete çalışanlar... Değişik aile yapılarından gelen çocuklara ilişkin farklılıklar var mı? Özellikle köy okulları karışık; politik farklılıkları olan köylerden gelen öğrenciler var bu okullarda; bu çocuklar nasıl bir arada durabiliyor? Kürtlerin kendi içindeki çelişki çocuklara nasıl yansıyor? Çocukların giderek eylemin içinde yer alması, durumu nasıl değiştiriyor? Dolapdere'de çalışırken, her Pazar günü pikniğe gider gibi eyleme giden ailelerin olduğunu görüyordum. Çocuklar hiç tahmin edilemeyecek bir şiddet ve politika ortamında yaşıyor.

-Ben 1981 doğumluyum, 90'larda çocuktum, 15 ve 13 yaşında iki erkek kardeşim var. Mesela ben öğretmenlerimin nereli olduğunu hiç merak etmedim ve sormadım ama kardeşlerim öğretmenlerinin nereli olduğunu çok önemsiyor, öğretmenlerini buna göre değerlendiriyorlar. Kardeşim bir dersten zayıf aldığında, Kürt olduğu için öğretmenin ona "taktığını" düşünüyor. Karşısındaki tüm olumsuz tavırları kendisine yöneltilmiş bir düşmanlık olarak görüyor. Ben 12 yaşımdayken abim sokak ortasında öldürüldü, onu sokakta öylece ilk gören kişi benim... Daha sonra fark ettim ki, bu olayla birlikte politik bir büyümeye geçtim. Her ölüm bir fotoğraf olarak duvardaki yerini alıyor ve çocuklar bunlarla birlikte büyümeye başlıyor. Biraz önce Kürtler açısından "çelişki" olarak tarif edilen şey, bizim için bir çelişki değil, yanlış anlaşılmasın ama bu biraz üstten bir bakışı yansıtıyor. Kürtlerin yaşadığı yeri bir laboratuvar olarak görüp, Kürtlerin bir deney olarak ele alınması gibi bir yaklaşım nedeniyle çelişki gibi

görünen şeyler, bizim hayatımızın bir parçası... Kitaba çokça gelen bir yorum şu: “Bir hafta boyunca uyuyamadım”. Sen uyuyamadın ama ben bunları bizzat yaşadım, hâlâ da yaşıyorum. Aramızdaki fark bu...

Kürt çocukların, aileleri tarafından suçla itildiği gibi ifadeler, Kürtler açısından çok rencide edici... Bu çocuklar kendileri bir misyon üstlenmişler, ailenin yönlendirmesine gerek yok, kendileri her şeyin farkındalar.

- Çocuklar kendilerini politik özne olarak görüyor ve böyle kabul edilmek istiyor. Örneğin Galatasaray Üniversitesi öğrencisi Cihan Kırmızıgül olayının bir puşu takmaya indirgenmesine çok kızıyorlar, çünkü bizzat Türk Ceza Kanunu'na muhalefet ettikleri için cezaevinde olduklarını savunuyorlar. Cezaevindeki çocuklar için bu kadar uğraşılmasında da yanlış bir yan buluyorlar, çünkü cezaevi de bir mücadele alanı... Ben bir eğitimci ve hukukçu olarak bazen nasıl davranacağımı bilemiyorum.

- Gündelik hayatın bütün alanlarında bir öfke birikiyor; okula giden bir Kürt çocuk arta kalan zamanlarında çalışmak zorunda kalıyor mesela, fakat bu zorunluluğu sınıfsal bir bakışla değil, yine Kürtlüğü üzerinden açıklıyor. Kürtlük bütün anlatıları mümkün kılıyor, bütün mağduriyetler Kürtlükle ifade ediliyor. İşte bu travmayla baş edebilmek için kendisini aktörleştiriyor, öfkenin yarattığı politik aktörlük... Öfkenin pedagojik yanları olduğunu düşünüyorum; öfke çocuğun gündelik hayata belli imkânlarla tutunabilmesini sağlayan bir duygu olarak açığa çıkıyor. Öğretmenlerle yaptığımız çalışmada, Türk öğretmenler giderek etnik bir ayrışma olduğunu ifade ettiler; Kürt çocukları duygusal olarak kendilerini buraya ait hissetmiyor. Duyguda kopan bir birlikteliği tamir etmek çok kolay değil. Kendini ifade etmekten başka derdi olmayan ve ifade edemedikçe

öfkesi biriken insanlarda kendi alanını oluşturmak gibi bir davranış doğuyor. Jenerasyon farkı gözetmeksizin öyle bir öfke var ki, bu öfke birlikte yaşamaya dair hiçbir tahayyüle yaşam hakkı tanımıyor. Mesela Mersin'de Kürtler belediye sahibi olduğunu düşünüyor, kendini güçlü hissediyor, kendine yetme duygusu hissediyor. Kürtler bütün birlikte yaşama alanlarında (hastane, devlet dairesi, okul) zaten o derece dışlanıyor ki kimse Türklerle ilişki kurmak gibi bir derdi taşıyor. Kendi belediyesi var, ticaretini Kürtler arasında yapıyor... Teorik olarak “Bizim Türklerle sorunumuz yok” dense bile karşılaşma anlarında öfke gitgide Türk'e yöneliyor.

- Kardeşim, telefonundaki günlük hava durumu listesinden bütün Batı illerini silip Kürdistan diye bilinen coğrafyadaki illeri koruyarak ayrı bir liste yapmış, bu listeye Mersin'i de katmış. En son buna tanık oldum. Bu çocuk henüz 13 yaşında... Sokakta kendi akranlarıyla kurdukları diyalogu görseniz aklınız şaşar.

- Günümüzdeki çocuk kuşağı geçmişteki kuşağa oranla çok daha fazla politik ve bu bildiğimiz klasik eğitim araçlarıyla gerçekleşmemiş, çoğu kendi motivasyonlarıyla bu bilinç değişimini yaratmışlar. Yaş küçüldükçe, bilinç düzeyinde azalma yok, sadece ifade biçimlerinde bir değişim var. Küçükük bir çocuk benim “Sence kimler savaşıyor” soruma, “Apolarla Atatürkler savaşıyor” diye cevap verdi. Ana akım psikoloji tarafından öğretilen biçimiyle öfke, denetlenmelidir, kötüdür. Oysa öfke bir araya getiren, dayanışmayı güçlendiren bir duygudur aynı zamanda... Benim görüştüğüm çocuklardaki öfke, Türkleştirilmek üzere kurgulanan çocukluğa topyekûn bir başkaldırı biçiminde... Çocuklardan biri, “Kalem tutan elimi ezerlerse, diğer elimdeki taşı kullanırım” demişti. Çocuklardan birine bütün bu meselelere nasıl aşına olduğunu sorduğumda beni “Ben

büyüdükçe duvarlarımızda asılı fotoğraflar arttı” diyerek yanıtladı. Birisi zorunlu göç sürecinde köy yakmalar sırasında öldürülmüş, birisi gerilla operasyonu sırasında, birisi kentte çalışırken...

Diğer yandan ben toplumsal gösterilerin ayrıca ele alınmasından yanayım. Çocukların sürekli olarak gösterilerde yer almasını anlamak zorundayız. Ben çocuklara neden gösterilere katıldığını sorduğumda çoğu bunu, yok edilene karşı kendini var etmenin meşru bir aracı olarak açıklıyordu. Fakat şunu söylemeli: Bu çocuklar çok güçlüler... Ben, bir siyasi partinin (BDP) çocuk meclisi odasının çocuklar tarafından bu kadar aktif kullanıldığını hiçbir yerde görmedim; Kürtçe bilgisayar oyunu oynuyorlar mesela... Dolayısıyla, kendisini sürekli güçlendiren ve örgütleyen bir grup...

- Politik özne olarak ifade edilen, tipik bir kimlikleşme hikâyesi aslında... Kimlikleşme sabit bir şey değildir, şu anki haliyle öfke bu kimlikleşme sürecini besliyor. Zaten devlet de bunu yapmaya çalıştı; Diyarbakır Cezaevi, TMK ile mağdur edilen çocuklar, bütün bu çabalarla devlet kendisine sürekli olarak bir düşman yaratıp, Türk milliyetçiliğini güçlendirmiştir. Peki, biz ne yapacağız? “Onlar-biz” söyleminin ve tavrının bu derece doğal bir hal alması, birbirimizi giderek “anlayamaz” oluşumuz bir yana, öfkeyi de içeren bütün o kimlikleşme sürecini kabul etmek gerekiyor ama bu ortaya çıkan şeyi de en mükemmel olarak algılamamak gerekiyor. Öyle kabul edersek, bir ulus devlet daha kurulur bu coğrafyada, birlikte yaşadığımız insanlardan bir parça daha kopup gider. Ben sadece Türk değilim, Kürtler de sadece Kürt değil, fakat şimdi Kürtler kendilerini sadece bu kimlikle tanımlarsa, ben de kendimi sadece Türk olarak tanımlarsam ne kazanırız bundan? Bu ayrılık her halükarda can yakıcı bir durum, buna hazır olmadığımızı düşünüyorum, çünkü geçmişte birçok defa eksildik, hep bir parçamızı kaybettik.

“Taş atan çocuklar” için kullanılan “politik özne” lafı bana çok ağır bir tanımlama gibi geliyor; bu bir kimlikleşme hareketinin doğal sonucu... Aksi durumda, yapılacak, söylenecek hiçbir şey kalmaz.

- Bu, militanlaşma aracı olduğu kadar sosyalleşme süreci aynı zamanda... Kendi aralarında yetişkinlerden daha da sıkı iktidar ilişkileri kurmuşlar gibi geliyor bana...

- Bu coğrafyada bir Kürdistan’ın kurulmasının bizi eksilteceği ifade edildi ama Roboski’yi ya da Van’ı hatırlayın, birlikte yaşamak konusunda güçlü bir irade beyanı da yok. Ayrıca Kürt çocuklara ya da gençlere uygulanan şiddetin tek sorumlusu devlet değil ki... Biz bir avuç insan başka türlü düşünüyor ve hissediyor olabiliriz ama bu öfkenin bu derece birikmesindeki tek etken polis panzerleri değil, bunu da görelim. Artık o “etle tırnak gibiyiz” söylemlerinin gerçek hayatta bir karşılığı yok.

- Bu tartışmayı 70’lerde yapsaydık, çok daha farklı olabilirdi. Bugün müthiş bir depolitizasyon ve desosyalizasyonun yaşandığı bir Türkiye’de yaşıyoruz.

- Çocuklara yönelik birinci basamakta ruh sağlığı hizmeti vermeye çalıştım; mağdur çocukların içinde bulunduğu durum bir kimlikleşme süreci değil bence. Çocukların kendisine ait olmayan çok fazla hüznü hikâyesi var. Çocuklar arasında hiyerarşik bir ilişki yok, tam tersine kaotik ve otonom bir yapı var. Yaşı küçükler açısından, hayat onlara ne getiriyorsa, o gün canı nereden yanıyor, o günün Kürt politik gündemi neyse, kendini orada buluyor.

- İnsanların geldiği yerlerde kendilerine hayat kurmalarının “entegrasyon”la ölçülüp ölçülemeyeceği biraz sorunlu bir konu... Ben okulda Türkçe öğrendim. Göç ettiğimiz Mersin’de günlerce ev bulamadık. Önceleri merkezi bir liseye

gidiyorken, altı ay sonra merkeze daha uzak bir liseye gitmek zorunda kaldım. Kürtler yerleştikleri bölgede, her türlü üretim ve tüketimi kendi arasında yapıyordu. Buna “entegrasyon” denemez.

- “Kürt çocuklar” da yekpare bir bütün değil... Tarlabası’ndaki çocuklarla Diyarbakır’dakiler arasında da farklar var. Sahada birebir çocuklarla çalışmalar yapanların da bu tip tartışmalara katılmasında fayda var; mesela Başak Kültür Sanat Vakfı, Çaça (Çocuklar Aynı Çatı Altında Derneği)...

- Van’da deprem sonrasında, çadır kentlere girenler ve girmeyenler arasındaki, bir politik ayrım. Sonradan bu çocuklar okulda bir araya geldiğinde nasıl bir karşılaşma olacağını merak etmiştik.

- İstanbul çok karmaşık ve çok kimlikli bir kent, bu açıdan düşünüldüğünde aslında kimse “İstanbullu” değil. Normalde bu şehre çok daha rahat uyum sağlamak mümkünken, bu olamıyor çünkü “İstanbullu”nun kafasında da şehre göçle gelmiş olanlar bir sorun. İki taraf da bunun bir nevi “misafirlik” olduğunu düşünüyor.

- Aslında ayrılmış durumdayız. 10 sene önceye kadar böyle değildi ama duygusal açıdan ayrıştık artık; bunun en iyi örneğini Van depreminden sonra gördük. Bu kadar empati yoksunluğu nereden kaynaklanıyor? Bunu da masaya yatırıp bakmak lazım... Kürt hareketi yükseldikçe tanıyarak dışlama süreci gibi görünüyor.

- BDP’li ya da PKK’li Kürtlerin gözünden baktığımız zaman, 100 tane belediyesi olan, her alanda örgütlenmeye başlamış, özyönetim, özerklik gibi kavramlarla konuşan ve çok güçlenen bir siyasal hareket söz konusu... Bu siyasal hareketin oluşturduğu bir sosyal mobilizasyon imkânı da var. Bütün bunlar dururken, bu kadar yıkım ve şiddeti yaşatan bir

devletin kurumlarıyla neden ilişki kurayım? Kürt çocukların siyasi gündemi bu kadar yakından takip etmesinin nedeni, içinde bulunduğumuz siyasal atmosferin onları buna zorlaması... Kürtlerin en büyük taleplerinden biri gerçekten tanınmak... Kendi ekonomisini oluşturan, sosyalleşebilen, akrabalık ilişkilerini yeniden üreten ve bütün ilişkilerle yüz yüze olan bir alanda “niye birlikte yaşamayı düşünmüyorsunuz?” diyemezsiniz. Bizi bir arada tutan şey ne? Birlikte yaşamak bir temenni olabilir ama nesnel durum bambaşka... Güncel koşulların makro siyasal düzlemin denklemine dâhil edilmesi lazım... Bütün siyasi aktörlerin projelerini göz önüne almak gerekiyor. Yoksa sadece çocuk, genç ya da Kürt eksenli araştırmaların sonuçları bize gerçeği söylemeyecektir. Birçok başka siyasi aktör var; cemaat de bunlardan biri... Duygusal kopuşun olduğu yerde, milli sınırlar anlamını yitiriyor. Mersin ya da İstanbul gibi yerler karşılaşma imkânının mümkün olduğu yerler, Kürtlerin taleplerinin hiçbir biçimde yerine getirilmemesi, bu tip yerlerde öfkeyi çok fazla artırıyor. Kürtler göç ettikleri büyük şehirlerde önceleri Türkçe bilmemekten dolayı eziklik duyarlardı, mahalle ve bölgedeki kurumsallaşma genişledikçe, şehirdeki diğer insanların Kürtçe bilmeleri gerektiğini düşünmeye başladılar. Çünkü şimdiye dek gerçekleşen kazanımlar özgüvenlerini artırdı; eskiden utandığı şey, şimdi gurur duyduğu şeye dönüştü. KCK davasındaki Kürtçe kullanımı da buna benziyor. Gündelik hayatta kullanılan mekânlarda, Kürtler artık Türkleri çok umursamıyor; “ben seni tanıyıyorum” diyor Türklere...

- Son dönemde twitter’da gündemi Kürtler belirlemeye başladı. Çok sert bir çizgi var son dönemde; hatta PKK’yi aşan bir eğilim var. Yarın Kürdistan kurulsun, Kürt gençleri “başka bir Kürdistan mümkün” diyerek sokaklara dökülecekler adeta.

- Bu kadar yıkımdan bahsettik, peki ne yapabiliriz, ya da Kürt çocuklar barış için ne yapabilir? Araştırmamda tanık olduğum üzere, çocuklar içinde üç ayrı grup ortaya çıkıyor; birincisi Kürt siyasal hareketi ile aynı yol haritasını izleyenler, ikincisi biraz önce de ifade edildiği gibi PKK'yi de aşan bir çizgiye sahip olanlar, üçüncüsü ise daha çok "barış"ı dillendirenler... Bu son grup, Kürdistan'daki mahalle meclisleri modelinden etkilenerek "çocuk evleri" kurulmasını istiyorlar; buraları "Batılı/Türk" çocuklarla bir araya gelebilecekleri, birlikte olacakları mekânlar olarak tasavvur ediyorlar. Çocukların burada aldığı kararların bağlayıcılığı olmasını da istiyorlar. Çocuklardan öğrenilecek çok şey var; bugünkü gibi toplantıları esas olarak çocuklarla yapmalı... Bu, bütün toplantılardan daha kıymetli olacaktır.

- Çekilen acılar herkesi etkilemeye devam ediyor, bizim iç dökmek ve duyguları paylaşmak için fırsatlar yaratmamız lazım; hem acıyı yaşayan hem de bunu anlamaya çalışan açısından bir baş etme yöntemi olarak...

- (Türk ve Kürt) çocukları bir araya getirebilecek çok fazla ortaklık var aslında, okul ve eğitim sistemi en fazla ortaklığın kurulabileceği alan... Diyarbakır'daki anayasa tartışmaları sırasında benzeri bir deneyim yaşamıştık; birbirlerini çok merak ediyorlar. Çocuk olmak bile tek başına onları birbirine yaklaştırabiliyor.

Türkiye’de Büyüme: Anadilde Eğitim

Toplantı Sunumu

8 Aralık 2012
Helsinki Yurttaşlar Derneği
İSTANBUL

Dil, hem birey hem de toplum açısından temel bir referans noktası olarak alınırsa, bireyin kimliğinin ve toplumun bütünlüğünün –olumlu ve olumsuz yönleriyle- biçimlenmesinde çok önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

Wallerstein, ulusal kimliklerin yaratılması ve bu kimliklerin her daim canlı tutulması için, hemen hemen bütün ulus-devletlerin eğitimi zorunlu hale getirdiğine ve dilsel türdeşleştirmeye yaşamsal bir önem verdiğine dikkat çeker. Ulus-devletler kuruluşlarının ilk aşamalarında sadece yasama, yürütme ve yargı gibi devletin temel faaliyetlerinin tek dille yürütülmesini talep ederken, uzun vadede bu dilin toplumsal ilişkilerin tamamında kullanılmasını eğitim yoluyla sağlamaya çalışır.

Genel olarak ulus-devletlerde eğitime “millî” bir karakter kazandırılır ve bu millîleştirilmiş eğitimden iki temel sonuç üretmesi beklenir. İlki, yerel, dinî, etnik ve kültürel bağlantıları aşan ve asıl sadakat odağı olarak kurgulanan millî bir kimlik kurmaktır. İkincisi ise, millî kimliğin toplumun bütününe yayılmasını ve herkes tarafından içselleştirilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda millî eğitim, hem millî kimliğin kurucusu, hem örgütleyicisi ve hem de yayıcısıdır.¹

Türkiye’deki ulus-devlet oluşturma sürecinde de eğitimin büyük bir ağırlığa sahip olduğunu biliyoruz. Osmanlı’nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilk dönemi arasında bir sürekliliğin bulunduğu söylenebilir.

Devletler dil politikalarını meşruiyetlerini kazanmak, katılımı teşvik etmek ya da kısıtlamak, millî bir kimlik oluşturmak/pekiştirmek gibi amaçlarla şekillendiriyorlar Dil politikalarına ilişkin literatür incelendiğinde, birbirinden son derece farklı dil politikalarının olduğunu görülür. Etnik azınlıkların genel nüfusa oranı, demografik özellikleri, etnik gerginliğin derecesi, etnik bir çatışmanın yaşanıp yaşanmadığı, yaşanmışsa bu çatışmanın şiddeti ve devam edip etmediği, azınlığın etnik bilinci ve örgütlenme düzeyi, etnik azınlığın başka bir ülkede de var olup olmadığı gibi birçok değişken bulunuyor. Elbette bu değişkenler nasıl bir dil politikasının izleneceğini belirliyor. Dil politikalarına ilişkin altı ana grup belirleyen UNESCO’nun MOST (Management of Social Transformations)² kapsamında hazırlanan çalışma incelenebilir.

Türkiye’nin yakın tarih dil politikalarını üç dönemde incelemek mümkündür.³

[1] V. Coşkun, Ş. Derince, N. Uçarlar, *Dil Yarası (Disa Raporu 2010)*, s.22
[Immanuel Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, Çeviri: Erol Öz (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 130-131.]

[2] <http://www.unesco.org/new/index.php?id.191598&L=0>

[3] V. Coşkun, Ş. Derince, N. Uçarlar, *Dil Yarası (Disa Raporu 2010)*, s.27-39

1923-1950 dönemi: Tevhid-i Tedrisat, Latin alfabesinin kabulü, Soyadı kanunu, İskân Kanunu gibi kanunlar, dil politikalarının incelenmesinde yol gösterici olabilir.

1950-1980 dönemi: Demokrat Parti döneminde “Ad Değiştirme İhtisas Kurulu” kuruldu. Türk Dil Kurumu, öz Türkçe kullanımını teşvik eden genelgeler yayınladı.

Fırat Üniversitesi Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. **Harun Tunçel**'in "*Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler*" çalışmasına göre, 1940'taki İçişleri Bakanlığı genelgesinden bu yana adı değiştirilen köylerin sayısı 12 bin 211. Tunçel, bunun 100 köyden 35'i demek olduğunu söylüyor. Adı değiştirilen yerleşmelerin toplam sayısıysa yaklaşık 28 bin.

“...içinde kızıl, çan, kilise kelimesi olan köylerin isimleri de değiştirilmiştir. Bunun dışında Kürt, Gürcü, Tatar, Çerkez, Laz, Arap, muhacir gibi kelimeler içeren köy isimleri de buldukları ortamda bölücülüğe meydan vermemek amacıyla değiştirilmiştir... Değiştirilen köy adları içerisinde diğer bir bölümü de Türkçe olmadığı için değiştirilen isimler oluşturmaktadır. Anadolu'da Arapça, Farsça, Kürtçe, Lazca, Rumca, Ermenice, Gürcüce, Çerkezce vb. gibi dillerde adlandırılan pek çok köyün ve yer adının olması normaldir... Konuya ilişkin hazırlanan harita incelendiğinde dikkat çeken temel özellik, isimleri değiştirilen köylerin tüm ülke sathına yayılmış durumda oluşudur. Ancak bu yayılma eşit düzeyde değildir. Kabaca düşünülürse Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde diğer bölgelere oranla

bir yoğunlaşmanın olduğu hemen dikkat çekmektedir.”⁴

1980 ve sonrası: 1982 anayasası, diğer anayasalar gibi Türkçenin resmî dil olduğunu kabul ediyor, ama önceki anayasalardan farklı olarak bu hükmün değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez olduğunu belirtiyordu. Anayasanın düşünce ve ifade özgürlüğünü düzenleyen 26. maddesi ile basın özgürlüğünü düzenleyen 28. maddesi, “yasayla yasaklanan dil” ibaresi içeriyor ve yasaklanan dillerde fikir beyanını cezalandırıyordu. Anayasanın 42. maddesi ise, “Türkçeden başka hiçbir dilin, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına anadilleri olarak okutulmayacağını ve öğretilmeyeceğini” belirtiyordu.

1990'ı yıllarda dünyada çokkültürlü kimlik taleplerinin yaygınlaşmasına paralel olarak, Türkiye'de farklı gruplar devlet tarafından belirlenmiş kimliğe yönelik itirazlar geliştirdiler ve bu taleplere dönük mücadele başlattılar. Bu, devletin baskıcı kimlik politikasının kısmen esnemesine yol açtı. Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler özellikle Türkiye'nin AB tam üyeliğine aday olarak kabul edilmesiyle (Aralık 1999) birlikte Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması, Türkiye'deki mevzuatın farklı kimliklerin ve dillerin kendilerini ifade etmelerini önleyen yasaklardan–kısmen de olsa–arındırılmasında olumlu bir rol oynadı.⁵

KONDA'nın 2006 yılında Milliyet gazetesi için yaptığı “Biz Kimiz? Toplumsal Yapı Araştırması” kapsamında anadil-günlük dil kullanımına yönelik çıkan sonuçlar:⁶

[4] Tunçel, *Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler*, 28-29.

[5] V. Coşkun, Ş. Derince, N. Uçarlar, *Dil Yarası (Disa Raporu 2010)*, s.33-35

[6] <http://www.konda.com.tr/tr/raporlar.php>

Anadil	Anadili Bu Dil Olanlar	Günlük Dili Bu Dil Olanlar
1	Türkçe	84,54
2	Kürtçe	11,97
3	Zazaca	1,01
4	Arapça	1,38
5	Ermenice	0,07
6	Rumca	0,06
7	Yahudice	0,01
8	Balkan	0,23
9	Kafkas	0,07
10	Lazca	0,12
11	Çerkesçe	0,11
12	Türki Diller	0,28
13	Kıptice	0,01
14	Batı Avrupa	0,03
15	Diğer	0,12
	Toplam	100,00

Yukarıdaki istatistiksel bilgilerden yola çıkarak, yakın zamanda gerçekleşen yasal düzenleme değişikliklerinin kısa vadeli çözümler açısından olumlu, ancak uzun vadeli çözümler için yetersiz olduğu aşikar.

Son yıllarda “dil” konusunda yapılan hukuki değişiklikler;

- ◆ Türkiye, önce 1991 yılında Kürtçeyi yasak dil kapsamına sokan 2932 sayılı yasayı kaldırdı. 2001 yılında, anayasanın 26. ve 28. maddelerindeki “yasayla yasaklanmış dil” ifadesi anayasadan çıkarıldı.
- ◆ 9 Nisan 2002 tarihli İkinci Uyum Paketi’nde Basın Kanunu’ndaki “yasaklanmış dil” kavramı kaldırıldı.
- ◆ 3 Ağustos 2002 tarihli Üçüncü Uyum Paketi’nde, radyo ve televizyonlarda farklı dillerde yayın serbestisi düzenlendi.
- ◆ “Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde” yayın yapılmasına ve 2923 sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu değiştirilerek bahsi geçen dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kurslar açılmasına imkân tanındı.
- ◆ 19 Temmuz 2003 tarihinde, ulusal

radyo ve televizyonlarda farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması yasal güvenceye kavuşturuldu. (Bu yayınların yayın süresi son derece kısıtlıydı ve içerikleri de özellikle bu dil ve lehçelerin öğretilmemesi ve çocuklara yönelik programlar yapılmaması yönünde ciddi şekilde sınırlanmıştı. Ayrıca bu düzenleme, yayın yapacak kuruluşlara simültane tercüme veya günlük raporlama şartı gibi caydırıcı bürokratik engelleri de içeriyordu.)

◆ Haziran 2004 tarihinden itibaren TRT Boşnakça, Çerkezce, Arapça, Kurmanci ve Zazaki dillerinde televizyon ve radyo programları yayınlamaya başladı.

◆ 1 Ocak 2009’da, 24 saat Kürtçe yayın yapan TRT-6 yayına başladı. (Ancak TRT-6’da çocuklara yönelik programlar yapmak yasak kapsamındadır.)

◆ Haziran 2009’da Adalet Bakanlığı, “Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi Ceza ve Güvenlik

Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Tüzük”ü değiştirerek tutuklu ve hükümlülerin telefonda Kürtçe konuşmalarının önünü açtı.

◆ Nisan 2010’da “radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla diğer seçim propagandalarında Türkçeden başka dil ve yazı kullanılmasını yasaklayan” Seçim Kanunu’nun 58. maddesi değiştirildi ve seçimlerde Kürtçe serbest hale getirildi (Fakat Siyasî Partiler Kanunu’nun 81/c maddesindeki yasak hâlâ varlığını koruyor.

Tüm iyileştirme çabalarına rağmen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası “anadilde eğitim” önünde bir engel olarak duruyor. Eğitim konusunun asıl mecrası olan akademik dünyada tartışılmasına engel olduğu gibi, uygulanabilir modeller geliştirilmesine de imkan tanımıyor.

Türkiye’nin bugün geldiği nokta istikrarlı bir barış ortamının sağlanması için somut adımlar atılmasını gerekli kılıyor. Dil ve eğitim politikalarında yapılacak reformlar bu süreci hızlandıracak etkiye sahipler. Ulusal / Uluslararası literatür ve çokkimli/çokdilli yapılara sahip ülkelerin deneyimleri iyileştirme çabalarına ışık tutacak nitelikte.

18

Bugün Türkiye toplumunun tarihsel/ kültürel/siyasal/ sorunlarını sadece anayasal değişikliklerle çözebileceğini söylemek çok zor. Sorunun çözümü daha çok toplumun çoğunluğunu oluşturan ve merkezinde yer alan Türk-Sünni kesimin kimlik tasarımlarını ve “öteki” algılarını gözden geçirmesine dahası önyargıları ile yüzleşmesine bağlı.

* Bilgi notu; uluslararası mevzuat:

Türkiye, dil ve eğitim hakkını ele alan uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf olmakla birlikte birtakım çekincelere de sahiptir. Örneğin, **BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi**’nde azınlıkların korunmasıyla ilgili maddeye koyduğu çekince yoluyla “azınlıklar”ı Lozan Barış Antlaşması’na göre azınlık olarak kabul edilen gruplarla sınırlı tutmuştur. Lozan’da bu gruplar gayrimüslimler olarak tanımlanmaktadır.

Ayrıca, **BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi**’ne de taraf olmakla birlikte, Türkiye söz konusu sözleşmenin eğitim hakkını düzenleyen maddesine çekince koyarak “bireylerin ve kurumların eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlükleri”ni belli açılardan kısıtlamıştır.

Türkiye, anadilinde eğitimi ele alan **Avrupa Konseyi sözleşmelerine** ise taraf değildir. Anayasa’ya göre, Türkiye devletinin dili Türkçedir ve Türkçeden başka hiçbir dil eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına anadilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Anayasa’da söylenen özetle, Türkiye’nin Lozan Barış Antlaşması’ni yorumlayarak azınlık olarak kabul ettiği gruplar dışında Türkiye’de yaşayan tüm vatandaşların anadilinin Türkçe olduğu, bu gruplar dışındaki kimsenin anadilinde eğitim alamayacağı ve yine Lozan Antlaşması ile tanınan azınlıkların anadilleri dışındaki dillerde eğitim vermek üzere eğitim kurumları kurulamayacağıdır.

Değinilmesi gerekli olan bir başka kanun da okul açma esaslarını düzenleyen **Özel Eğitim Kurumları Kanunu**’dur. Burada azınlık okullarının Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar tarafından kurulabileceği belirtilmektedir.

Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu ve Özel Eğitim Kurumları Kanunu

Kanunu, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçe derslerinin verildiği kurumların açılmasına olanak tanır. Kurum açma yetkisi, öğretim programları hazırlanması ve kurumları denetleme yetkisi MEB’e aittir.

Belirli dersler Türkçe dışında bir dilde okutulmamaktadır: Bunlar Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Coğrafya, Sosyal Bilgiler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleridir.

Türkiye’de hangi yabancı dil derslerinin açılacağına karar verme yetkisi Bakanlar Kurulu’na aittir. İlköğretim, ortaöğretim ve yaygın öğretim kurumlarında yabancı dille öğretim yapacak okullara ve derslere karar verme yetkisi MEB’deyken, yabancı dille öğretim yapacak yükseköğretim kurumlarına karar verme yetkisi YÖK’tedir.

Türkiye'de Büyüme: Anadilde Eğitim

Toplantı Notları

8 Aralık 2012
Helsinki Yurttaşlar Derneği
İSTANBUL

Helsinki Yurttaşlar Derneği,
“Türkiye’de Büyüme” üst başlığı ile
düzenlediği toplantıların ikincisini
anadilde eğitim konusuna ayırdı.
*Kısa açılış konuşması ve
tanışmanın ardından Ferhat Kentel
moderatörlüğünde fikir ve öneriler
paylaşıldı. Tartışma eksenlerini
belirlemek amacıyla -toplantı
sunumuna istinaden- konu başlıkları
belirlendi:*

Türkiye ulus devlet inşasının
söz konusu olduğu bir ülke.
Zorlamalarla, tepeden inmece
yöntemlerle oluşturulan bir toplum.
Bütün anadillerin unutturulmaya
çalışıldığı hatta marjinalize edildiği,
kanunlarla yasaklandığı, 82
anayasasında “kanunen yasaklanmış
dil” gibi tuhaf tanımların yapıldığı
ayrıca yapılan araştırmalara göre
binlerce, on binlerce köyün adının
değiştirildiği bir ülkedeyiz.
Bütün bunların yanısıra 90’larla
birlikte “köşe taşı” sayılabilecek
olaylara referans verebiliriz. En
başta, beğenelim, beğenmeyelim,
Kürt hareketinin görünür kıldığı
sorunlar var. Artık anadil gibi bir
mesele kucağımızda dolayısıyla Kürt
meselesine bağlı olarak bu ülkede
başka hakların, başka dillerin de
var olduğu vurgusu ortaya çıkıyor.
Yakın zamanda Çerkes kimliği,
Çerkes anadili eğitimi gündeme
geliyor. Daha zayıf olsa da Gürcüce
talepleri var. Çok daha cılız
olarak Arapça söz konusu. Bunlar

toplumdan sesler, devlet katında
asla karşılığı olmayan ama tabandan
geldiği için zamanla yükselen sesler.
Mesela TRT 6 (ŞEŞ)’in yayına
başlaması veya dile yönelik birtakım
yasakların kaldırılması gibi. Bu
olumlu sayılabilecek gelişmelerde
de tuhaf bir durum var, Kürtçe yayın
yapabiliyorsunuz ama çocuklara
yönelik eğitici programlar yapmak
yasak kapsamında...
*Dil öğretmek yasak, yerel
kanallar açısından da geçerli bu,
dil öğretmeye yönelik program
yapılamıyor.*

***

Aslında bu, şunu gösteriyor. Başka
dillerde yayın yaparak sadece
yasak savılıyor. Anadilde eğitim
gerçekleşmezse bu diller uzun vadede
unutulacak, işe yaramayacak diller
haline gelecektir. Ermeniler üzerine
yaptığımız bir araştırmada dikkat
çekici bir sonuç vardı; birçok veli
çocuklarını “ne işine yarayacak”
diyerek Ermenice eğitim veren
okullara göndermek istemiyordu. Bu
yasaklayıcı tavır o dili kullananlar
üstünde olumsuz etkilere yol açıyor.
TESEV’in anayasa üzerine yaptığı
bir araştırma kapsamında “resmi
dil, anadil, yerel yönetimler” üzerine
sorular vardı ve birtakım sonuçlar
çıktı. Bu araştırmanın genel ruhuna
dair bir kaç şey söyleyeyim: Türkiye
toplumu sarkaç gibi. Bir tarafta
inanılmaz devletçi, çekinen, korkan
bir toplum var; güvenlik arıyor ve

güvensizlikten korkuyor. Mesela Kürt sorunu büyük bir güvensizlik meselesi. Bir yandan da özgürlük istiyor; kendi kültürel kimliğini, toplumunu ve anlam dünyasını korumak istiyor. Araştırma sonuçlarına göre bir kısmı kimlikte *Kürt, Arap, Çerkes, Arnavut ibareleri yer alsın*, diyor. Bir kısmı da -Türk de dahil- *hiçbir ibare yer almasın*, diyor. Bu görüşlerin toplamı %50'ye varıyor. Başka bir soruya verilen yanıtlardan anlaşıldığı üzere %80'e yakını -örneğin resmi dil Türkçe'dir başka dil kullanılamaz gibi -çok katı bir anlayışa sahip olmasına rağmen, bir yandan da %50'lik kısım bütün bu söylemler normal, diyor. Anlaşılan o ki, Türkiye toplumu çelişkili bir tavır içinde. Anadilde eğitim dendiği zaman akla hep Kürtçe geldiği ve Kürt meselesi terörle ilişkilendirildiği için tedirginlik yaratıyor.

Kürt nüfusu %18. Kürt olmayan nüfusun içinde bazı kesimler Türkçe dışında da dilin kullanılabileceğini kabul ediyor. Ama anadil denince oran düşüyor. *%76'sı anadilde eğitim sadece Türkçe ile yapılmalıdır*, diyor. Bu, şu demek; *%30'a yakın bir oran başka dillerde de eğitim olabilir*, diyor.

Yerel yönetimlerde çok dilli hizmet için ise, evet olabilir diyenlerin sayısı daha da yükseliyor, %30'ları geçiyor. Yerel yönetimlerde kullanılacak dil için insanlar buldukları yerde karar versinler düşüncesi hakim.

Radikal ve kutuplaşma yaratan mevzular korku veriyor. Bu sorunlar sadece "Kürt sorunu" kapsamında değildir, herkesin sorunudur diyerek bugünkü tartışmayı açabiliriz.

Bir başka tartışma eksenini olarak *"interculturalism-çokkültürlülük"* yaklaşımından söz edilebilir. Herkes herkesin dilini öğrenebilir. Dayatılan bir sosyalizasyon değil, daha çok iç içe geçmiş bir sosyalizasyon düşünülebilir.

Bununla beraber *"çokkültürcülük"*

meselesini konuşabiliriz; bu 60'lı, 70'li yıllardan sonra Avrupa'da tartışılmaya başlanmış bir mesele. Her kimlik kendi kendini idare eder; anadilini öğrenir ve ayrıca bir üst dile sahip olur.

***

Öncelikle bu toplantıyı düzenlediğiniz için teşekkür ederim. Bu tür şeylerin tartışılması bizler için çok önemli. Yıllardır dilleri konusunda baskı altında olan, her türlü asimilasyonla karşılaşan insanlar için bu konuların konuşulması çok önemli. Bu konulardaki tartışmalar daha geniş kesimlere yayılırsa yasallaşmayı da beraberinde getirir.

Seçmeli ders konusuna değinmek istiyorum; Kafkas Dernekleri olarak bu konu üzerine çok çalıştık, çabaladık. MEB'in yapmaya çalıştığı işi biz yapalım, kitap çıkaralım istedik. Seçmeli dersler konusunda ilk direnmeyi kendi insanlarımızda gördük. "Ne yapacak Çerkesçe öğrenip?" diye tepki gösterenler oldu ya da eskiden gelen baskıların yarattığı tedirginlikle "Aman! Şimdi nerden çıkardınız bunu" diyenler oldu. Veya "ders seçme işi yüzünden oğlum/kızım fişlenir mi?" endişesi taşıyanlarla karşılaştık. Talepler beklediğimiz sayının çok altında kaldı.

Bu tartışmalar çeşitli mecralarda ve sıklıkla yapılırsa kendini baskı altında hisseden gruplar bir rahatlama yaşayacaklardır.

Dilimizle ve kültürümüzle ilgili tarihsel sürece bakacak olursak, (1923- 1950 döneminde) Tevhid-i Tedrisat Kanunu dilimizin yasaklanma gerekçesi olan bir kanun. Oysa 1908'de kurulan ve 1923'de kapatılan Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti'nde kızların ve erkeklerin bir arada okuduğu Latince eğitim vardı. Bu okulu Lozan Antlaşması'nı gerekçe göstererek kapatmışlar. Soyadı Kanunu ile soyadımızı değiştirmişler. Geldiğimiz noktayı "dilimizi nasıl koruruz?" sorusu ile açıklayabilirim. Hükümet seçmeli ders seçeneği sunuyor ama sanki dalga geçer

gibi bir öneri bu. Dilimizi, kültürümüzü korumak için alternatif çözümlerimiz olmalı. Kanunları değiştirmek için baskı oluşturmak her zaman yapılması gereken bir şey ama bu konu daha çok akademik, politik ve sosyal destek ile çözümlenebilir.

***

Kavramları netleştirmek adına şunu sormak istiyorum; “Anadil eğitimi” mi? “Anadilde eğitim” mi? Bildiğim kadarıyla, mesela İsveç’te Anadil eğitimi var. Herkes anadilini öğrenmek için eğitim alabiliyor ama anadilde eğitim ayrı bir mesele, bunu da göz önünde bulunduralım.

***

Kafkas Federasyonuna bağlı dernek sayısı 40’ın üzerinde sonuçta, o bütün Çerkesleri temsil etmiyor olabilir ama yine de sizin üyeleriniz ve onların çevresindeki insanların genel yönelimleri nasıldır? Fişlenme korkusu vs var ama izleniminiz nedir? Anadile dair talep nedir? Anadili öğrenmek midir? Yoksa Kürtler gibi anadilinde eğitim midir? Seçmeli ders uygulamasında kaç kişi Çerkesçeyi talep etti? Buna dair bilgi verebilir misiniz?

Soruya cevaben;
Düzce’de iki okulda Çerkesçe seçmeli ders imkanı tanındı. Ama 6 tane okul 10 kişiyi tamamlayamadılar. Eskiden her köyde okul vardı, köyler boşaldığı için 7-8 köy birleştirilip tek bir köyde eğitim veriliyor. 5. sınıfta 10 kişiyi bulmak mesele oldu. Binlerce kişinin oturduğu yerde 10 kişiyi bulamadık. “Panlı” diye bir köyümüzde seçmeli dil dersini talep eden 8 öğrenci vardı, Antalya Dernek Başkanımız bizzat gitmiş “iki kişi daha bulmadan buradan çıkmıyorum” demiş. Köye çoban olarak yerleşmiş ailenin çocuklarına yalvarıyor 10’u tamamlamak için. Böyle sıkıntılarla karşılaşıyoruz. Seçmeli ders sayısı 22 idi, daha sonra 30’a çıkarıldı galiba. Aileler bu dersleri çocuklarının gündelik hayatları ve gelecekleri için önemli görmüyorlar dolayısıyla bu dersleri seçmiyorlar.

Dernekte bu işlerle uğraşanlar (diyelim ki 2-3 bin kişi) bile kendi ailelerine anlatmakta sıkıntı çektiler. Elbette başka sorunlar da var, mesela seçmeli derslerle ilgili Taksim’de bildiri dağıtılırken arkadaşlarımız rastlamışlar “*Seçmeli ders de neymiş? Türkçemizi yedirtmeyiz!*” içerikli karşı bildirimler dağıtılmış. Bu tür eylemler, fikirler de aileler üzerinde etkili oluyor tabii.

İlk sorunuza gelecek olursak; bu konuları kamuoyunda tartışırken onlara zarar getirmeyeceğini bir türlü anlatamadık. Ama uygulamalar o kadar keyfi ki, mesela İstanbul’da bir lisede, müdür hiçbir başvuruyu kabul etmedi. Bunlar tek başımıza mücadele edeceğimiz şeyler değil. Demin sözünü ettiğim gibi geniş kesimlerde tartışılması durumunda insanlarımız konuyla ilgili olarak kendilerini daha güvende hissedeceklerdir.

Konuyla ilgili soru;
Örnek verdiğiniz lisede seçmeli ders için kaç kişi başvuru yaptı?

Cevap;
Beni reddetti diyen sadece bir kişi var. Talep edenlerin ve başvurusu kabul edilmeyenlerin ismini almak bile sorun oldu. Öğrenemedik tam olarak.

Soru;
Seçmeli ders için başvurduğunuz ve müdür reddetti?

Cevap;
Evet, bir öğrenci başvurdu, müdür “ben kabul etmiyorum” dedi ve reddetti. Bunun üzerine o çevreden kimse başvuruda bulunmadı. Pratikte yaşanan durum şöyle; müdürler, öğretmenler başvuruda bulunanlara diyor ki “Bu derse hoca bulamam, gel sen Muhammet’in Kur’an kursuna yazıl”

Seçmeli ders meselesinde bir yığın sorun var.

***

Geçen sene bir toplantı yapmıştık ve Boşnak bir arkadaş tartışma esnasında “bizim anadilinde eğitim talebimiz yok” demişti ama sonra “biz Pendik’te Boşnakça kursları düzenliyoruz” da demişti. Devlet düzeyinde “aman ha, sakın!” denilen bir hal var ve insanlar da bu tavırdan etkileniyor.

***

Soru;
Sizin federasyon olarak kendi imkânlarınızla yaptığınız çalışmalar var mı?

Cevap;
Derneğimizde haftada dört gün iki ayrı şivede kurs var; kendi imkanlarımızla veriyoruz bu dersleri ve elbette talep var. Ayrıca müfredat hazırlayacak, teknolojiyi kullanacak, öğretmen yetiştirecek 3 yıllık bir projeye başladık. Fakat hibe bulamıyoruz. Devletin yapması gereken işler bunlar aslında.

Konuyla ilişkisi olduğu için bir örnek vermek istiyorum; zamanında babası tapu müdürlüğü yapmış yaşlı bir halamız var. Babası Ermeni Kırım sırasında birçok Ermeni’yi kurtarmış, pek çok çocuğu zengin ailelerin ya da sözünün geçtiği ailelerin nüfuslarına yazdırmış. Halamızdan bu hikayeleri anlatmasını istedik, önce bütün ayrıntılarıyla kendi yaşadıklarını anlattı. Yaşı 96-98 arası ve hafızası da çok iyi. Bizim bir gazetemiz var ve gazeteden arkadaşları götürdük anlatılanları kayıt altına almak için. Biz kayıt cihazı ile gittiğimizde tek bir kelime bile söylemedi. Anlam veremedim, “Ya, hala niye böyle yapıyorsun” dedim. Daha sonra kızı “Senin için korkuyor” dedi. Bizim de başımız belalara girmişti, onu hatırladı. Kendi kızı 12 Mart’ta öldürüldü. Bu bilgilerin kayıt altına alınacağını öğrenince konuşmuyor. Kendisi için değil, bizim için endişeleniyor. Dolayısıyla insanlar dil konusunda da anadil konusunda da geçmişten gelen baskıları aşamamışlar. Aslında bizim için “travmatik toplum” denebilir.

***

Ben Dersimliyim, aynı durum bizde de yaygın. Çocukluğumda annemle babam ‘38 katliam olaylarından bahsederken, biz merak edip sorardık, ne bu 38 diye? Bize “niye soruyorsunuz, ne yapacaksınız?” diye kızarlardı. Bir şey olmamış, derlerdi. Hakikaten bu 80’li yıllara kadar olan süreçte bir şeyler duyuyorduk, biliyorduk ama bir bağ kuramıyorduk. Sonraki dönemlerde bu mesele görünür oldu. Ben Zazaca biliyorum fakat annemler aralarında şifreli konuşuyorlardı bu konu hakkında. Kodlu konuştukları için anlayamıyorduk.

Geçenlerde, Laz bir arkadaşımınla karşılaştım ve Lazca çıkan Tambura dergisini biliyor musun dedim. “Hiçbir bilgim yok” dedi. “Yanımda var sana vereyim” dedim. Biraz tedirgin oldu. Birkaç gün sonra annesiyle asansörde karşılaştım, sarıldı bana “Oğul sen o dergiyi nerden buldun?” dedi. İnsanlar -ne kadar çekinse de- kendilerine, kimliklerine ilişkin bir şeye kayıtsız kalamıyorlar.

Dünyanın pek çok yerinde asimilasyon, soykırım sorunları yaşanıyor ama bugün dil yasaklama olgusu kaç ülkede vardır, bilmiyorum. Ancak tarihe bakınca ulus-devletleşme sürecinde 17. yüzyılda Fransızların dil yasağı uygulamalarını görürüz.

Görüşe ek olarak;
20 yüzyılda İtalya’da var, 1960’lardan sonra bu politikayı bıraktılar...

***

Çok karşılaşılan bir yasaklama değil, yerel olarak yasaklama meselesi, asimilasyon değil. İnsanların kendi dilini kullanması biraz varoluşsal bir şey değil midir aslında? Bir insan anadilini kullanırken bu diğer insanlara zarar veriyor mu, bir şey eksiltiyor mu diye düşünmek biraz tuhaf. Bu toplumda çoğunluğu oluşturan kesim “anadil hakkı”

söz konusu olduğunda, çoğunluğun toplumsal değerlerini, dillerini, dinlerini, kültürlerini kaybedecekleri gibi bir algıya/korkuya kapılıyorlar. Bu algıyı kırmak için çaba göstermek lazım. Bir hak talep edilirken bu diğerinin hakkından bir şey eksiltmiyor, bunu anlatabilmek çok önemli.

***

Geçenlerde bir arkadaşım “Ben dil filan talep etmiyorum, sadece iade edilmesini istiyorum” demişti.

***

Çünkü dil bir hak değil, varoluşsal bir durum. İnsan dediğimiz şey sosyal bir varlıksa, dil demek insanın kendisi demek. Tartışmaya açık bir konu olduğunu düşünmüyorum.

Bir de şu mesele var; anadilde eğitim değil de, anadilde yaşam vurgusu yapmak daha anlamlı geliyor bana. Yani hayatın her alanında kullanılabilir olan dil. Belki hatırlarsınız, iki sene önce Barış Meclisi'nin düzenlemiş olduğu uluslararası bir konferans olmuştu. Kürt sorunu, barış ve çözüm üzerine konuşulmuştu. Değişik ülke deneyimleri anlatılmıştı. Dünyanın pek çok ülkesi aslında çok dilli bir yaşam sürüyor. İspanya, İngiltere, İrlanda örneklerini biliyoruz ama o konferansta Vietnam ve Mozambik ülkelerinden de örnekler verildi. Orta Afrika'dan ülkeler örnek verildi. 12 dilde, 16 dilde eğitim yapılan ya da yaşamın olduğu ülkeler var. Toplumsal yapıyı çokkültürlülük üzerine kurmuşlar.

Geçenlerde açlık grevi ile ilgili İhsan Eliaçık ile bir toplantı yapmıştık. Enteresan bir olay anlattı; Kayseri'ye gittiğinde kahvede oturduğu sırada tepkileri ölçmek için bilerek TRT 6 (ŞEŞ)'i açtırmış; yanındaki yaşlı amca “ Bu ne ki? Hangi dil?” diye sormuş. İhsan Eliaçık da “TRT6 devletin kanalı, Kürtçe yayın yapılıyor” demiş. Bunun üzerine yaşlı adam “Nasıl olur, Kürtçe dil mi?” diye sormuş.

Ali Püsküllüoğlu'nun bir sözlüğünde Kürtçe ile ilgili şöyle bir tanım var:

“Türkiye’de, Suriye’de, İran’da, Irak’ta konuşulan; Türkçe, Arapça ve Farsçadan kırma bir dildir.” Kürtler kısmında da şöyle yazıyor: “Şu şu yerlerde yaşayan topluluk”. Merak ettim, Lazlara baktım: “Karadeniz’de yaşayan, Kafkasya’ya ait bir halk”. Bunlar çok şey anlatıyor.

Zazaca hakkında da bir iki şey söylemek istiyorum. 90'lara kadar Zaza kelimesini pek bilmezdim. Sadece –Dersim’e yakın-Elazığ’ın Palu ilçesindeki aşiretleri Zaza diye adlandırdılar. 90'lardan sonra Zazaca ve biz Zazayız söylemi başladı. Kendi dilimizi adlandırırken, bizim dilimizi Kurmancki denirken, şimdi Zazaca söylemi daha yaygın hale geldi. Bu, verilen Kürt mücadelesinden soyutlamak için mi yapıldı tam olarak bilemiyorum.

***

Zazaların “zeze’den” geldiği şeklinde açıklamaları var. Onları yaftalamak için çevrelerinde yaşayan insanlar tarafından “zeze” olarak tanımlandığı, belirli bir süre sonra bunun artık bir kimlik olarak kullanılmaya başlandığı söylenir. Ama Zazalar kendilerini Dimilki ve Kurmancki konuşan Zazalar olarak tanımlıyorlar.

***

Kurmanci ve Zazaca dilleri birbirlerini anlayabiliyor mu?

***

Aslında şöyle, iki dilden birine gerçekten hakim olan, bilimsel yaklaşan birisi bağı kurabiliyor. Mesela Zazacada iki tane özne vardır. Geçişli fiillerde “past formu” kullanılır. Fransızcadakine benzer bir durum. Aynı şey Kurmancide de var. Kökenlerinin aynı olduğunu saptayabileceğimiz pek çok benzerlik var. Bazı Kürtler de artık kendilerine ben Kürdüm demiyor. “Ben Kurmancım” diyenler var. Zazaca aslında bilerek empoze edilen bir şey. Zaza kelimesinin kökeni için 300 senedir Palu’da varolan

güçlü bir aşiretin adından kaynaklandığı söyleniyor. Bu bir tez tabi, bir diğer tez ise bu insanlara diğerlerinin çok üreyenler anlamında “Zaza” dedikleri yönünde.

Kurmanci’nin sekiz ağzı vardır. Dili bilmeyen biri anlamakta zorlanabiliyor ama yazıya döktüğünüzde, biraz kafa yordüğunuzda anlaşılabilir. Mesela benim annemin şu anda konuştuğu dil, dünyada tektir. Batı’da yaşamak zorunda kaldı ve Türkçeyi tam olarak öğrenemedi. Kendisi bir dil türetmiş. Dilin ne kadar kısa sürede değişebileceğini böylelikle öğrendim. Ayrıca dilin ihtiyaca göre değiştiğini de anladım mesela annem kapıyı kapat derken “*çiğeram kapı kapanke*” diyor, normalde “*çever cade*” olması gerekirken, annemin yarattığı dilde bu hale geliyor.

***

BDP’nin anadilde eğitim politikasında, anadilin öğrenilmesi dışlanıyor gibi bir durum var. Zazaca konusundaki politikası nedir BDP’nin? Sizin de biraz önce demiş olduğunuz gibi Kurmanci’nin bile kendi altında kaç tane ağzı var, her ilde, her bölgede farklı olacak şekilde zengin lehçelere sahip bir dil olduğunu düşünürsek, BDP’nin Zazaca politikası nedir?

Soruya cevaben;
Yakın zamana kadar tam bir farkındalık yok. Kurmanci dil, Zazaca onun lehçesi olarak algılanıyor. Şimdi o algı kırılmış durumda. Kurmancki (Zazaca) daha az konuşulsa da Kürt medyasında yavaş yavaş yerini buluyor. Öncelikle talep olması lazım, bir diğeri de kalem tutacak, yazı yazacak, araştırma yapacak yetkin bir arzın olması lazım. Yavaş yavaş Kurmanckiye bu ilgi oluşuyor. BDP’de “ikisi de Kürtçedir, ikisi de korunması gereken dillerdir” eşitlik düzleminden bakılıyor.

***

Benim sorduğum şu; Bingöl’de insanlar Kurmancki konuşuyor, oradaki insanların

lehçelerine yönelik talepler nedir? Evde Kurmancki konuşan bir çocuk, okulda Kurmancki ile karşılaştığında Türkçe ile karşılaşan bir Kürt çocukla aynı sorunları yaşayacak gibi geliyor bana.

Cevaben;
Bununla ilgili Dersim’de, Bingöl’de çalışmalar var. Fakat parti bu konuyla ilgili direkt çalışma yapmıyor. Ama “Vate” çalışma grubu var ve dil üzerine ciddi çalışmalar yapıyorlar. Geçmişe ilişkin şunu söyleyebilirim; Kürt siyasal hareketi bu konuda bir çalışma yapmamış, bir Kurmancki var, diğeri lehçeleridir denilmiş hep. Bunu halledince, diğeri de hallederiz gibi bir yaklaşım olmuş. Ama son dönemde her ikisine de eşit düzlemde yaklaşıyor. Hepsinin kendi dilinde yaşaması ve eğitim alması fikri savunuluyor.

***

BDP’nin ve Kürt hareketinin siyasi çalışmalarında, yaşanan kültürel soykırıma karşı kültürel kimlik inşa etmeye çalışan bir yaklaşım var gibi gözüküyor.

Dil meselesinden devam edecek olursam, bütün bu ağızlar yerellik çerçevesinde şekillenmiş ve sözlü. Dil tartışmalarında dilin hangi boyutlarda standartlaşması gerektiği çok ciddi bir tartışma konusu.

Diyarbakır’da yapılan bir konferansta “önemli olan bütün bu yerel dillerin nasıl standartlaşacağı değil bütün yerel ağızların –sokakta, evde, okulda konuşulacak dilin– eğitime nasıl dahil edileceği” vurgulanmıştı.

Standartlaşan dilin gündelik dille temasının olmaması bir sorun olarak karşımıza çıkacaktır. Dil tartışmalarında özellikle yerel ağızların eğitime dahil edilmesi ile bu dilin gelişeceği ve zenginleşeceği öngörülüyor.

Yerellik vurgusu siyasal olarak da çok önemli. Kürtçe üzerine çalışan dil

teorisyenlerinde, “dil standartlaşmadığı sürece bir eğitimden bahsedemeyiz, çünkü her bölgenin kendi terimlerini dile aktaramayız” görüşü hakim. Zazaki ve Kurmanci meselesinde aynı kökenden mi yoksa ayrı kökenlerden mi türemişler tartışması var.

Kurmanci'deki Kürtlük vurgusu dil üzerinden konuşup mevzuyu etnisiteye bağlamakta... Kürt hareketinin kendi içinde yaptığı ciddi bir özeleştirme var; bir dönem sadece Türkçe konuşulması eleştiriliyor... Kürdilerin daha çok çocuklar üzerine çalışmaları var.

***

Bir sorun var aslında, sadece Kurmanci'nin 400 köyde farklı konuşulduğu söyleniyor. Burada nasıl bir çözüm bulmak lazım? Ortak bir üst-standart dil gerekli gibi gözüküyor, elbette bu standartlaşma yereldeki bütün dillerin özgünlüklerini muhafaza etmesine olanak sağlayacak bir standartlaşma olmalı. Dili korumaktan çok dilin akışkanlığına imkan tanınmalı.

***

Çözüm okullarda, sınıf ortamında ortaya çıkacaktır. Siz aynı standarda uyan bir ders kitabı kullansanız dahi, iletişim yine yerel dille olacaktır.

- Türkçede olduğu gibi mesela...
- Türkçede de İstanbul ağzının bir baskısı var...

***

Dilbilimci bir arkadaşım “*Türkçeyi katleden en büyük kurum TDK'dır*” demişti. Dili öldüren bir kurum aslında. Bir Yaşar Kemal'i düşünün, romanlarında yerelden beslenen bir dil görürsünüz. 12 Eylül'de Ankara'ya sürgün olarak geldiğimizde şiveli konuşuyorduk. Şiveli konuşmamak için özel bir çabamız vardı. Oysa şimdi geçmişe dönüp baktığımda şiveli konuşmak güzel bir şeymiş diye düşünüyorum. Hayatın kendisi aslında. Herkes İstanbul ağzını konuşmak zorunda değil.

***

Anadilde yaşamak dediğimiz şey çok önemli. Belki bu konuyu Marx'ın yabancılaşmak teorisi üzerinden de tartışabiliriz. İşçi fabrikada yabancılaşıyor, kendine, arkadaşlarına, herkese... Modern kapitalist hayat ve yaratılan ulusal kimlik nedeniyle kökenlerine, köyüne, şivesine de yabancılaşıyor. Yabancılaşmayı tersine çevirmek gerekiyor. Ama bir yandan da modernitenin tezgâhından geçtiğimiz için otantik olanı tekrar nasıl bulacağız sorunsalı ile karşı karşıyayız. Mutlak bir geri dönüş mümkün değil ama o yabancılaşmayı kırmak için yapılabilecek şeyler var.

Anadil talebi tam da o gereklilikler üzerine kurulmuş izole hayat tarzına dur demek aslında. Belki o yabancılaşmayı aşmanın bir yolu anadilde yaşam vurgusudur. Standartlaşma denildiği zaman benim aklıma ciddi soru işaretleri geliyor. Niye İstanbul lehçesi en güzel lehçe olsun?

Bu sadece dil meselesi de değil, Selim Sırrı Tarcan hikayesi örneği; bütün folklor oyunlarını standartlaştırdılar. Halkoyunlarının ismi Artvin oyunu, Tunceli oyunu, Diyarbakır oyunu oldu. Standartlaştırma bunlara yol açıyor.

***

Anadilde yaşam meselesinin hak talebi sınırlarının dışında, politik bir zeminde tartışılmasının gerekli olduğunu düşünüyorum ve buradan yola çıkarak Arapçayı, Çerkesçeyi, Lazcayı ve diğer tüm dilleri de düşünmemiz gerekiyor.

Bununla birlikte özellikle altını çizmemiz gereken bir durum da var, anadil konusunda yapılacak hukuksal gelişmelerin bu uğurda siyaset yapan, bedel ödeyen insanların bir kazanımı olduğunu unutmamalıyız.

Kürtçenin nerelerde konuşulduğuna bakarsak pek çok gerçeklikle karşılaşırız. İktidarın dil üzerinden varolma şekillerini nasıl bozduğunu ve de bunu siyasete

nasıl eklemlediğini görebiliriz. Kürtlerde anadilde yaşam, eğitim ve savunmanın çok eski bir tarihi yok aslında. Geçtiğimiz günlerde Boğaziçi Üniversitesinde DİSA'nın raporunun sunumu vardı. Türkler ve Kürtlerin sorularındaki farkları gözlemledim. Kürtlerin çoğu "Kürdistan konuşulmadan dil meselesi nasıl konuşulur ya da siyaseti konuşmadan biz bu dil meselesini nasıl konuşuruz?" diyorlardı. Kürtler tarafından özellikle devlete, devlet şiddetine, egemenliğe ilişkin vurgu çok dikkat çekiciydi.

Diller arasında hiyerarşi kurmamak lazım, dillerin birbirleri ile bir derdi yok. Ama dili siyasetten, şiddetten ayrı bir yere koyamayız. Dilin kendisinin -doğal bir hak olmanın ötesinde- politik bir özne tarifi var. Kürtler özellikle buna vurgu yapmaya çalışıyorlar. Bu toplumsallaşmadan ziyade siyasal tanınma biçimidir. Van'da, Diyarbakır'da, Hakkari'de, Muş'ta dolaştığımız zaman belediyelerin panolarında bir çokdil ile karşılaşırız. Mesela Diyarbakır'da Nevruz kutlamasını Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Zazaca ve İngilizce dillerinde görebilirsiniz.

Kürtçe söz konusu olunca dikkat edilmesi gereken konu elbette Kürt hareketidir. Gündelik yaşamın tamamen şiddet ve politik dil üzerinden algılandığı, tanınma tanınmama meselesinin olduğu, giderek talep etmekten vazgeçerek özerkliği gündeme getiren bir hareketten bahsediyoruz. Buradan hareketle, Kürtlerin dil ile ilgili taleplerini/ önerilerini Kafkasların ve Lazların dil üzerindeki mücadelesi ile nasıl yan yana koyabiliriz? Her şeyin siyaset üzerinden konuşulduğu bir sorun ile daha hak temelli, evrensel insani değerlere sahip talepleri nasıl aynı kefeye koyabiliriz?

Elbette Türkiye'de dilleri, kültürleri konusunda çalışma yapan pek çok grup var ama Kürt hareketinin farklı bir gücü var. Ayrıca coğrafik olarak yaygınlığı da var. Türkçenin dışındaki bütün diller meselesini aynı potada konuşmak ne

kadar doğru? Biri tamamen hak üzerinden konuşulan, çözümü pozitif hukuk alanında olan diğeri ise politik ve siyasal tanınma meselesi üzerinden konuşulan sorunlar.

***

Evet, kabul etmeliyiz ki Türkiye'de anadil meselesini Kürt hareketi sayesinde konuşuyoruz. Ama aynı zamanda bu tartışmalara mesela Çerkeslerin de dahil olması, Kürt meselesinde anadilde eğitimin daha rahat konuşulmasını sağlayan bir durum yaratır. Tartışma tek bir dil üzerine yoğunlaşınca "ayrılıkçı" damgası vuruluyor. Halbuki tüm dilleri kapsayacak şekilde genişletilse, "Türkiye'de, -anayasada- bir sorun var" noktasına gelinebilir.

***

Türkiye'de -Kürtler dışındaki diğer toplulukların kendi dillerinde eğitim alma arzuları var ve Kürtlerle birlikte mücadele etmeleri işlerini kolaylaştırır tezi savunuluyor olsa da açıkçası ben böyle bir dayanışma işareti göremiyorum. Yani kimse Kürt olmak istemiyor. Başına bir şey gelir düşüncesiyle... Varoluş ve tanınma için mücadele edenlerin yaşadıkları başkaları için çok ürkütücü. Bu nasıl aşılabilir? Bu konuda ciddi kaygılarım var.

Öte yandan diller arasında -hem ahlaki hem de politik olarak- bir hiyerarşi koymak ne kadar doğru olur, bilemiyorum. Ancak grupların gündelik yaşamda dilin kullanılması taleplerinde de bir fark yok mu? Kürtler dillerini bütün bir yaşam alanına yaymak istiyorlar; sadece okul için değil, belediyede, yerel yönetimlerde, hastaneye gittiklerinde, bütün toplumsal ilişkilerinde kullanmak istiyorlar. Mücadelenin hangi argümanlar üzerine inşa edileceği noktasında aynı talebin mesela Çerkesler tarafından da dile getirilip getirilmediğini bilmiyorum.

***

Sözü edilen kaygıları pek çok insan taşıyor, yani Kürtlerin mücadelesine destek verilirse, aynı baskılara maruz kalacakları endişesini pek çok insan taşıyor... Elbette Kafkas halklarının talepleri ile Kürt halkının taleplerini aynı kefeye koymak pek doğru olmaz. Ancak ortak bir nokta var, aynı otoriteye karşı hak mücadelesi veriliyor.

Dilimi konuşamıyorsam kültürümü yaşayamıyorum, demektir. Hatta kendi dilimizde konuşamıyorsak, -yarın öbür gün veya şu an çoğumuzun başına geldiği gibi- hakim olan bir dilin kültürünü yaşamak durumundayız.

***

En nihayetinde politik olan bir şeyden söz ediyoruz. Kürt hareketinin politik geçmişi “anadil hakkı” konusunda etkili oldu. 10 gün önce insanlar açlık grevinin 68. gününde anadilde eğitim ve savunma için ölüme gidiyorlardı. Bir yanda resmi kanallarda gınaşırı yapılan Kürtçe programlar var, bir yandan da her gün Kadıköy’de, 2-3 saat “anadil haktr engellenemez” sloganı atan insanlar... Uçları aynı anda aynı zaman diliminde yaşıyoruz.

Kürt hareketi bağlamında bakalım; özeleştirme yaparsak aslında uluslaşma ve tekleşmeye giden bir süreç yaşanıyor. TV’lerde, Roj TV’de yapılan yayınlar bir dönem tek bir lehçeyi öne çıkaran ve onu ulusal bir dil haline getiren bir yaklaşımdı. 2000’lerden sonra ise -örneğin 8 tane yan yana köy var ve bunların 8’i de farklı ağızlarda konuşuyorsa- herhangi bir standartlaşmaya gitmeden, o dilde yaşamayı ve eğitimi amaçlayan bir yol çizilmesi eğilimi ağır basmaya başladı. Eğitim standartlaşmayı zorunlu kılıyor ama Kürt hareketi içinde bugün en azından hiçbir dili diğerinden üstün görmeyen siyasal bir yaklaşım var.

Diyarbakır’da orta sınıf ailelerin çocuklarının talepleri Kurmanci öğrenmeye yönelik idi. Ailelerinin

talepleri çok güçlü. Orta sınıfın geleceğe yönelik düşüncelerinin pragmatik olduğunu düşünüyorum. Kurgulanan demokratik özerklik, Türkiye’de kullanılan anadillerin –otantik veya eğitim dili olarak kullanılırken– aralarında hiyerarşi kurmaksızın yaşatılabileceğini öngörüyorsa bu iyi bir referans olur. Demokratik açılımın içinin daha fazla doldurulması gerekiyor.

Demokratik Toplum Kongresi dil konusunda özel bir çalışma yapıyor, dil komisyonları var. Bu çalışmaların Batı metropollerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi iyi olacaktır. Sadece Kürtleri kastederek söylemiyorum, diğer halkları da kapsayacak çalışmalardan bahsediyorum.

Bakanlık seçmeli ders için toplam 20 bin başvuru aldığını açıkladı. Ama bunun gerçek rakamları yansıtmadığını hepimiz biliyoruz.

***

Konu Kürtlerle ilişkili olduğunda kriminalize oluyor neredeyse. O zaman bu mesele sadece Kürt meselesi olmaktan çıkarılmalı... Talepler meşru bir hal aldığına, mesela Çerkeslerin de korkacak bir şeyleri kalmayacak. Bunu söylemek uygundur mudur sizce de?

***

Kürtlerin seçmeli ders gibi bir talebi yok. Hatta bir kısmı buna karşı ve okul boykotu söz konusu oldu. Diğer halkların dil talepleri ile Kürtlerin dil talepleri arasında devletle ilişki kurmak düzeyinde de bir fark var ve bu fark çok önemli. Demokratik Toplum Konferansı’nın yapmak istediği daha çok Kürtlerle sınırlı. Lazların, Çerkeslerin, Arapların kendi özel taleplerini iletme ve varoluşlarını görünür kılma çabaları yeni bir tabiiyet ilişkisi kurma gerekliliği yaratır mı? Bir taraftan bir alan açılırken öbür taraftan yeni bir tabiiyet ilişkisi doğabilir ve ben bunu da çok riskli görüyorum. Kürt siyasal hareketinin siyasal düzlemde belli pazarlık

biçimleri ve belli limitleri var. Çerkes ya da Kafkas dernekleri için seçmeli ders önemli bir kazanım olarak görülürken, Kürtler için hiçbir anlam ifade etmiyor, tam tersi boykot ediliyor... Bu iki hareket birbiri ile nasıl konuşacak? Kürtler Çerkesleri politik olarak yanlarında göremediklerinde ne olacak?

***

Yanlış değerlendiriyorsunuz, seçmeli ders bizim talebimiz değil, seçmeli dersi biz de yeterli görmüyoruz. Ancak en azından alt yapının oluşturulması için bir aşama olarak görüyoruz. Anadil eğitimi talebimiz var, anadilde eğitim değil. Bizim için anadilde eğitimi talep etmek şu an için gerçekçi değil. Neden? Bugünkü teknik altyapımız bu talebi karşılayacak düzeyde değil. Anadilimiz -gündelik hayatta, eğitimde- Kafkasya'da anavatanda konuşuluyor ve kullanılıyor.

***

Kürt hareketinin yaklaşımı anadil eğitimi değil, anadilde eğitimidir. Anadilde yaşamak diyorsak da bunu istemek zorundayız zaten. Önündeki engelleri aştığında dil bir organizma gibi varlığını sürdürecektir. Bütün bu engellerin kaldırılması ile birlikte dil ya devamlılığını sürdürecektir ya da sadece aile arasında konuşulan bir şey olarak kalacaktır.

***

Türkiye'de pek çok halk için geçerli bu durum. Örneğin çocuklarının Arapça eğitim görmesini isteyen yeterli nüfus var fakat bazı halklar için bu söz konusu değil... Ama durum Kürtler için bambaşka. Kürtlerin açtığı bu yol, bütün halklara bir şekilde olanak sağlayacaktır. Halklar talepleri yüzünden karşı karşıya gelmek zorunda değiller yanyana da olabilirler, birbirlerini anlayarak ve dayanışma içinde bulunabilirler.

Eğitim- Sen'in düzenlediği toplantılarda dil meselesi konuşulurken, Necmiye Alpay ısrarla anadilde eğitim değil de, "anadilde eğitim ve anadili öğretimi"

vurgusunu yapar. Anadilde eğitim dendiği zaman bu ülkenin dili olan Türkçe anlaşılır. Kavramları netleştirmek lazım.

Anadilinde eğitim deyince insanlar belirsizlik olduğunu sanıyorlar. Aslında o kadar zor değil, mesela DİSA'nın geliştirdiği modeller var. Hiç Kürtçe bilmeyerek gelenlere ayrı bir model, Türkçe ve Kürtçeyi bilenler için ayrı bir model. Mesela Kürtçe anadilinde eğitim modelinde, okul öncesinde ve 1. sınıfta hiç Türkçe dersi yok, ancak 2. sınıftan itibaren Türkçeye başlanıyor. Elbette başka modeller de geliştirilebilir. Dünyada yaşananlara bakarak bir örnek vermek istiyorum; öğrencilik dönemimde New York'taydım, şehirde İspanyolların nüfus oranı fazlaydı. Anadilinde eğitim için çok mücadele ettiler ve sonunda anadili İspanyolca olanlar okulda İspanyolca sınıfına gidecekler kararı alındı. Fakat yeterli kaynak ayrılmadı, öğretmen yetiştirilmesine yeterli özen gösterilmedi. O sınıflar 5-6 sene sonra kapatıldı. Çünkü getto sınıflar haline geldiler. Bu süreçte çocuklar doğru düzgün İngilizce'yi de öğrenemediler.

Pedagojik olarak bakıldığında çocuklar üç dili aynı anda öğrenebilirler. Bunun modelleri geliştirilebilir. Öncelikli olarak barış içinde demokratik bir şekilde yaşama zihniyeti geliştirilmeli ve geliştirilen modellerin hayata geçebilmesi için kaynak ayrılmalı.

Boğaziçi Üniversitesi ve Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin beraber yürüttüğü "Barış sürecinde bir aktör olarak öğretmenler projesi" var. Proje kapsamında öğretmenlerle görüşmeler yapıyoruz. Bu görüşmelerden bir kaç anekdot aktarmak istiyorum: İstanbul'da genç bir kadın sınıf öğretmeni ile konuştuğumuzda sınıfında Türk-Kürt gibi ayrımlarla karşılaşmadığını söylüyor. "Ben de onlara eşit davranıyorum" diyor. Fakat konuşmanın bir yerinde sınıftaki Barış isimli bir Kürt öğrencisine diğer çocukların "TRT Şeş Barış'a beleş"

dediklerini söylüyor. Öğretmen birdenbire “bu ne demek, neden böyle söylüyorlar?” diye düşünüyor. Kadın bunu tesadüfen hatırlıyor ve anlatıyor. Sınıf ortamında ayrımcılık böyle nüanslarla gerçekleşiyor. Sözünü ettiğim proje kapsamında Muş'ta ve Van'da da görüşmeler yaptık. Gerek Türk gerekse Kürt öğretmenler çok dolular. “Çocuklar neler yaşıyorlar ve ne gibi çelişkiler var? Bunlar nasıl çözülecek?” gibi soruları, dolayısıyla sorunları var.

Bu ülkede anadilinde eğitim hakkı için insanlar öleceklerdi. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir ölüm orucu yaşanmamıştır ve hala da bu hakkı verelim mi vermeyelim mi tartışmaları var. Türkiye'nin doğusunda gördüğümüz siyasetin ve çözümlerin ülke genelinde karşılığı yok.

İki dilin/çok dilliliğin makbul olduğu demokratik bir Türkiye'ye nasıl dönüşürüz? Dahası eğitim sistemini nasıl dönüştürürüz? Gerçi sadece dil meselesini konuşarak çözülecek sorunlar değil yaşadıklarımız, Kürt sorunu ve Türkiye'nin demokratikleşme meselesini beraber düşünmek zorundayız.

***

Türkçe için “milletin hakim dili ve abi rolü” var. Anayasada yer alan ve kendisini sürekli bir takım hakları dağıtmakla özdeşleştirmiş bir kimlik tanımı var. Belki şu mesajın verilmesi gerekiyor; “Hayır sen abi filan değilsin, baba da değilsin, diğerlerinden farkın yok.” Türkiye'deki çoğunluğun da yabancılaşmış bir yanı var aslında. Mesela ben Trakyalıyım, benim de kaybettiğim birçok şey var. Benim bir yaşam alanım vardı, göç hikayem var, şivem vardı, hafızam var. Dolayısıyla coğrafya, tarih vs konularında niye herkese tek bir hikaye kurgulanıyor ki? Kürtler, Araplar, Ermeniler, Rumlar binlerce yıl öncesinde buradaymış. Herkesin kendi hafızasını, kendi tarihini yaşama hakkı olmalı. Böyle bir vurgu kullanmak gerekiyor.

***

Dile yüklediğimiz işlevsellik tanımını çok ciddi bir şekilde incelemek gerekir. Genel tavır dilin işe yararlılığı. Anadilden başka bir dil öğrenilecekse bunun İngilizce, Fransızca olması isteniyor. Bir dilin işe yaraması denildiğinde ne anladığımız da tartışılabilir...

***

Türkiye'de anadilinde eğitimi konusunda Ermeni okulları ve Rum okulları uygulamaları var. Ermeni ve Rum okullarında iki dille eğitim veriliyor. Onun yanında İngilizce öğretiliyor. Musevi okulunda da eğitim dili Türkçe ve İngilizce ama anaokulundan itibaren İbranice haftada 2 saat ders olarak veriliyor. Anaokulunda başlıyorlar -haftada 2-3 saat- ve okul bitene kadar İbranice öğreniyorlar. İspanyolcayı da ikinci yabancı dil olarak veriyorlar ve bütün bu diller öğrenilebiliyor. Bu uygulamalarda yaşanan sıkıntılara bakılabilir ve anadilinde eğitim konusunda fikir sahibi olunabilir. O topluluklarda öğrenim çağındaki çocukların sadece yarısı azınlık okullarına gidebiliyor. Onun dışındakiler ağırlıklı olarak özel okulları ve diğer okulları tercih ediyorlar. Kendi içlerinde küçük ve muhafazakar topluluklardır bunlar, karma evliliğin bile hoş karşılanmadığı topluluklar. Ama çocuklarını farklı okullara gönderiyorlar. Aileler ülkedeki dillerin siyasi ve sosyal hayatta karşılığı olup olmadığına dikkat ediyorlar.

Azınlık Hakları Grubu olarak bir rapor yazılmıştı. Talim Terbiye Kurumu'na lobi yapmaya gitmiştik. Kurul Başkan Yardımcısı bana Arapçaya hakim olduğunu ve Kurmanciyi de bildiğini ama Kurmanci eğitiminin mümkün olmadığını, böyle bir dilin olmadığına inandığını söylemişti. Çocukların Kürtçe eğitim görürlerse dezavantajlı duruma düşeceklerini, Türkçe eğitim görenler kadar iyi eğitim göremeyeceklerini düşünüyordu. Bu eğer hükümette siyaset yapanlar tarafından da hakim bir görüşse,

insanların da bundan etkilenmesi çok doğal. Çok dilli bir eğitime geçebilmek için bu atmosferin değişmesi gerekiyor.

Diyarbakır'ın orta yerinde diyelim sadece Kurmanci veya Türkçe eğitim gören bir çocuk sabah yine okula “Ne mutlu Türküm” diyerek başlayacaksa, sabahtan akşama kadar Atatürk ve Türk milliyetçiliğini öğrenecekse, kendi kültürüne, tarihine ilişkin tek bir satır okumayacaksa- ki bugün azınlık okullarında olan da budur- sonuç koca bir boşluk olur. Azınlık okullarında anaokulundan liseye kadar kendi tarihinize dair tek bir satır öğrenmeden mezun olunuyor. Bu anadile dair beklentileri olan bütün toplulukları bekleyen bir meseledir.

Diller hiyerarşisinden söz edildi. Kürtler açısından siyasi bir talep söz konusu. Diller arası hiyerarşiden bahsetmek yani diller eşit değildir demek çok doğru değil. Bazı talepler benzer, bazı talepler farklı ama hepsi yan yana.

2009'da Azınlık Hakları Grubu olarak rapor yazılırken, Çerkesler, Lazlar, Süryaniler, Kürtler ile görüşmeler yapılmıştı. Azınlık okullarının yöneticileri ile de görüşmeler yapıldı. “Kürtler dışında kalan topluluklar ne talep ediyorlar, zaten kaç kişiler ki? Siz hepsini aynı platformda yan yana mı koyuyorsunuz?” diye tepkiler almıştık. Tabi ki farklılıklar var ama bir ülkede sadece 100 kişilik nüfusu kalmış bir grubun bile talepleri varsa hak savunucuları olarak elbette 10 milyon kişinin talepleri ile yan yana koyarak mücadele etmek zorundayız. O yüzden aynı değil farklı ama haklar eşittir, çünkü o topluluklar eşittir.

Kürtlerin talebi anadilde eğitimidir, onun dışında o dili öğrenmek seçeneği tamamen dışarıda bırakılıyor. Bunu bu kadar genellemek doğru mu, emin değilim. Kürt siyasetinin talebi denildi, bu daha doğru bir tanımlama. Kürt siyasetinin bir talebi olabilir ama bu kadar genelleyerek, “bu

bütün Kürtlerin talebidir” demek de bana doğru gelmiyor

Anadilde eğitim konusunda DİSA'nın geliştirmiş olduğu modeller var. Kürtler açısından bakınca pek çok zorluk var. Bir kere kalabalık bir topluluk, yoğun yaşadıkları yerler var ama Türkiye'nin her yerine yayılmış Kürtler de var. Örneğin Yalova'nın bir mahallesinde 15 tane Kürt ailenin 10 tanesinin anadiline dair talebi varsa orada o dille eğitim veren bir kurum oluşturmak, dünyanın her yerinde, en uygar ülkesinde dahi problem olabilir.

Çocuğum Türkçe ve İngilizce eğitim veren bir okulda okusun ama Kürtçe de öğrensin diyen aileler de var. Bu nasıl görülmüyor mesela? Neden bu anadil eğitim seçeneği direkt “tartışma dışı” bırakılıyor? Siyasi bir sebepten dolayı mı?

***

Anadilinde eğitim konusunda, akademinin konuya hakim kurumlarının ve uzmanların, Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi gibi grupların söyleyecekleri çok önemli. Bu bilgiyi topluma yayacak olan BDP'den çok bu kurumlar ve kişilerdir. Elimizde ne kadar çok araştırma, rapor vs. olursa o kadar sağlıklı bir model yaratılabilir.

***

Farklı düzeylerde talepler var ama bunların hepsi birbirleri ile ilişkilendirilip sunulmadır. Yalova'daki 10 tane Kürt seçimlik ders alabilmeli, Diyarbakır'da anadilinde eğitim yapılabilmesi, Çerkesçe seçimlik derste öğrenilebilmeli. Asıl meselemiz hepsinin aynı anda sunulabilir olması.

***

Elbette buna hiçbir itirazımız olamaz. Kürtler açısından önemli olan devletle ilişkidir. Devleti nasıl hayal ettiğin ve devleti nereye koyduğundur. Seçmeli ders için 21 bin başvuru var ve bu sayısal veriden bu işin rağbet görmediğini anlıyoruz. Kürtler politik bir hareket

içinde ve siyaseti belirleyebilecek güçteler, ama konuyu makro siyasal argümandan bağımsız düşünemeyiz. Demokratik özerklik söyleminin ana dil ve eğitim ile ilgili formülasyonları var; bu bağlamda “öz yeterlilik” gibi kavramlar dikkat çekici. Belediyeler, dernekler, sivil toplum kuruluşları üzerinden yürüyen “devletin kurumları olmaksızın bir alternatif olabilecek güçteyim” söylemi var. Ürettikleri formülasyonlar yüzünden devletin sınırlı limitlerle belirlediği seçmeli ders çözümüne karşı çıkıyorlar. Bölgede seçmeli ders için 300 bin başvuru olsa başka türlü düşünmek gerekebilir ama bu kadar az talep olmuşsa artık burada politik bir mesaj söz konusudur.

Kürt hareketine başka bir açıdan bakıldığında, giderek sınıfsal bir karakter kazandığını, daha çok yoksulların siyasetine dönüştüğünü gösteren veriler var.

Diyarbakır'da, Mersin'de, Muş'ta, Mardin'de, Van'da insanlarla konuştuğunuz zaman AKP'nin söylemine benzer şekilde “bu bir haktır, herkes dilini konuşmalı” diyorlar. Ancak Galip Ensarioğlu gibi siyasetçiler vicdana, kültüre vurgu yaparak meseleyi politik olmaktan çıkarmaya çalışıyorlar. Ancak bu süreç giderek ekonomik olarak alt sınıfın ve yoksulların Kürt hareketine destek vermesine yol açmıştır. Hem sokakta çatışan hem eğitimde boykota katılan, hem de dağa çıkan, özgürlük için tek seçenek olarak Kürt hareketini gören bir sınıfsal ayrım söz konusudur. 20 bine yakın kişinin seçmeli dersi kabul etmiş olması bize bu sınıfsal ayrım ipucunu da verir. Kürt toplumunun üst orta sınıfının niceliğini gösteren bir rakamdır bu. Onun karşısında da yoksul ve alt sınıfa konuşan, taleplerini doğrudan Kürt hareketinin içinde dile getiren bir tablo var karşımızda.

***

Sadece Diyarbakır'da 17 bin kişi talep etti. Bunlar BDP'li ailelerin çocuklarıydı.

Tüm Türkiye'de talep edilen seçmeli ders başvurusu 21 bindi. Bu veri de çok şey söylüyor aslında.

***

Devletten gelen ancak siyasal tanınmayı içermeyen bir “hizmetin” faydası olmayacaktır.

***

Seçimlik dersin bu şekilde sunulması ve çok büyük bir şey ihsan edilmiş edalarıyla yapılması çok problemlidir. Ayrıca okul müdürlerinin tavırları da çok belirleyici, “Hayır, bunu değil, şu dersi seç” diyebiliyorlar. Hükümet kabul ediyor fakat okul müdürü kabul etmiyor. Böyle bir sorun var, bir taraftan da BDP'nin boykot çağrısı var. Bedel ödeme korkusu ortadan kalksa, iklim farklı olsa daha farklı talepler de ortaya çıkabilir. Midyat'taki Süryaniler biz niye iki dilde eğitim görmüyoruz, diyebilirler. Zaman içinde talepler artabilir, eksilebilir ya da farklılaşabilir.

***

Mesela TRT 6 (ŞEŞ) yayına ilk başladığında İnegöl'de Boşnaklar “böyle bir şey istemiyoruz, biz vatanımızı milletimizi seviyoruz” diyerek tepki göstermişlerdi. Devlet bunu politik bir zemine çekme konusunda çok başarılı. Birçok grup toplumdaki psikolojik bariyer kalktıktan sonra anadillerini daha özgür bir şekilde talep edeceklerdir. Sonuçta kendilerine ait bir şey.

***

Eğitim üzerine, Kürtler üzerine çalışıyorum; kendim de Kürdüm ve öğrenciyim aynı zamanda. Gördüğüm şey şu; devletten gelen hiçbir hakka anlam atfedilmiyor, güvenilmiyor. Bütün bunlar 90'larda olsaydı bir anlam ifade edebilirdi. Kürtler çıtalarını çok yükselttiler. Bununla birlikte, birlikte yaşamaya dair umutları ve devlete güvenleri azaldı.

Mersin'de 16 tane öğretmenle görüştük; “Kürtler, Türkler ile birlikte yaşamak istemiyor” diyorlar. 16'sı da bunu

söylüyor; bu öğretmenler arasında hem Türk hem Kürt hem de Arap var. En ufak bir tartışma Türk- Kürt ayrımına gidiyor ve Türkler kendi aralarında sosyalleşiyor, Kürtler kendi aralarında sosyalleşiyor, diyorlar. Bazıları “Kürtlerin birlikte yaşama isteği yok, hem gerekçeleri var hem de güçleri var. Hiçbir meselelerini devletin hukuku ile çözmüyorlar.

Toplum nezdinde başka bir hukuk işliyor” tespitinde bulundular. Devletin tamamen ortadan kalktığı bir durumdan söz ediyoruz ki bu durum sadece Mersin’e özgü bir durum da değil. Bütün Kürdistan’da ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerde norm haline gelmiştir. Mersin’de tamamen “de facto” demokratik bir özerklik var, çünkü devlet yok. Esnafı karakolu basıyor, çocuklar polisle çatışıyor. Hiçbir şekilde polis mahallelere sokulmak istenmiyor.

***

Siyasi olarak iki yapıyı derken bu kastediliyor. Tabii ki bu çok uzun bir tartışma ama kısaca “ikili erk” tanımı diyelim. Tüm ülkede değil de güçlü olunan yerlerde -kendi bütçesini, kendi vergisini, kendi sistemini kurabilecek- bu formülün uygulanması.

***

Mersin Akdeniz Belediyesi’nde Çocuk ve Gençlik Merkezi’nde çalışıyorum. Bir hekim olarak baktığımda nörolojik, psikolojik bir tarafı olan bu meselenin böyle tartışılmasından doğan karmaşayı görebiliyorum. Geçen hafta bir çocukla yaptığımız görüşmemizi örnek vereyim; derslerinden konuşuyorduk, Pozantı’dan çıkıp eğitimine 2 sene ara vermişti, daha sonra lise 1’e başladı. İngilizcesi kötü, diğer derslerinde idare ediyor. “İki dil biliyorsun, bir dil daha öğrenebilirsin, zaten batı dilleri ile Kürtçe benzer biraz” diye moral vermeye çalışıyorum. O da bana bütün dillerin Kürtçe’den doğduğuna, Türkçe diye bir dilin olmadığına dair bir “güneş dil teorisi” anlatıyor.

Ayrıca devletten gelen her şeye -yabancı dile dahi- tepki duyuyor ve İngilizceyi de öğrenmek istemiyor.

Dilin işlevselliği dediğimiz kavram, insanın ruhuna, aklına ve insanın bütünlüğüne ilişkindir.

Hakkari’den tıp fakültesini kazanan bir çocuk “Bu sorular Kürtçe olsaydı ben daha iyi puan alırdım” dedi. Çobandı bu çocuk, tıp fakültesini nasıl kazandı diye çok olay olmuştu. Bu meselede üzerine düşünülmesi gereken kişiler çocuklar. Çocuklar önemli çünkü üstteki politikamın altında ezilen ve gözden kaçan bir kesim olarak göze çarpıyorlar.

Çocuk gelişmekte olan bir varlık. Beyni de gelişiyor, konuşma merkezi de, konuşma merkeziyle bağlantılı diğer merkezler de gelişiyor. Hayatının ilk yıllarında anadilini yasadışı bir şey olarak algılaması gelişimi olumsuz yönde etkiliyor. Dil artık kendi dil anlamından çıkmış ve politik bir talep haline geldiğinde anlam dünyasının da içi boşalıyor. Aslında bir çoğu Kürtçe’yi çok iyi bilmiyor. Deyimlerini ve güzel şarkılarını bilmiyor ve bilmemesinin acısını çekiyor. Kaç senedir savaş halinde yaşayan bireylerden bahsediyoruz. Beden bütünlüğünün bu kadar gözardı edildiği bir coğrafyada çözülmesi, üzerine düşünülmesi gereken çok konu var. Mesela psikolojik testler, zeka testleri Kürtçe olacak mı? Böyle şeyler anadilde olduğu zaman anlamlı sonuçlar elde edilebilir ancak.

***

Eğitim-Sen yayını olarak “Çok dilli eğitim yoluyla sosyal adalet” isimli kitap çevrildi. Dünyada bu konuların nasıl tartışıldığına, ne tür çözümler üretildiğine yönelik fikir verebilecek bir kaynak.

***

Bölgede öğretmenlerle çalışırken dikkatimizi çeken bir başka konu da Kürtçe bilmeden bölgeye gelen öğretmenlerin öğrenciler tarafından

kabul edilmemesi. Kendilerini kabul ettirebilmek için çok çaba göstermeleri gerekiyor. Öte yandan Kürtçe bilen öğretmenlerin işi de kolay değil, Türkçe müfredatla cebelleşiyorlar. “Öğretmen yetiştirme projesini” ciddiye almak gerekiyor. “İki Dil Bir Bavul” filminde gördüğümüz öğretmen gibi deneyimler yaşayan çok öğretmen var bölgede. Şöyle bir çözüm olabilir mi? Kürtçeyi bilmeyenler bu bölgeye atanamaz. Galler örneğinde olduğu gibi. Eğitim sistemi içinde demokratikleşme çabalarına destek vermeli ve modeller geliştirmeliyiz.

İşin bir de üzerinde uzun uzun çalışmamız gereken pedagojik yanı var. Uzun zaman Amerika'da kaldıktan sonra Boğaziçi'ne döndüğüm zamanlardı ve eğitim sosyolojisi dersinde “anadilde eğitim, ayrımcılık” üzerine konuşuyorduk, sene 1987 idi. Ders arasında bir öğrencim geldi ve “Hocam çok korkuyorum, başınıza bir şey gelecek” dedi. Biz buradan buraya geldik. Öğrenciler artık öyle düşünmüyor, açık bir şekilde tartışabiliyoruz. Bir çocuğun iki-üç dil öğrenebileceğine dair dünyada o kadar çok örnek var ki...

***

10 yıl kadar önce, doktor bir arkadaşım kendi annesini muayene etmesi için doktor bir arkadaşına götürüyor. Kadın “Oğlum beni sahici bir doktora götür, bu Kürtçe konuşuyor” diyor. Kadınlara eğitim vermeye gittiğimde özellikle yaşlı kadınlar Kürtçe mi anlatacak Türkçe mi diye merak ediyorlar. “Niye Kürtçe anlatmıyor?” sorusu geliyor. Daha önceden de Kürtçe konuşan doktor, doktordan sayılmıyordu.

***

Ben Diyarbakır'da okula başladığımda 3.veya 4.sınıfta “kâğıt” diyorum, hoca bana tokadı yapıyor. Ha “k” demişim ha “g” demişim. Oysa şimdi öğretmenler Kürtçe bilmediği için depresyona giriyorlar.

***

Benim de benzer bir hikayem var; Ankara'ya geldiğimizde şiveli konuşuyorduk. Dayak yemedim fakat öğretmen bana bir metin okutturdu. Metinde geçen “vali” kelimesini “wali” diye okuyorum. 5 dakika benimle uğraşmıştı. Çocukları benimle akrandı. Yıllar sonra karşılaştığımızda üniversite sınavları olmuştu. “Gel bakalım, sen ne yaptın sınavda?” diye sormuştu. “Marmara Üniversitesi, Diş Hekimliği Fakültesi'ni kazandım” dedim. Onun kızı kazanamamıştı ve baktı bana “Yaa!” diye... İntikamımı aldığımı düşünmüştüm o zamanlar. Çocukken yaşanan olumsuzluklar derin izler bırakıyor.

***

Anadil meselesi yüzünden kadınların bilgisi aktarılamıyor. Özellikle yerel kültür kadınlar yoluyla aktarılıyor. Yaşlı kadınlar, torunları ile iletişim kuramıyorlar. Gerçekten bunun hesabı nasıl verilecek? O kadar önemli ki kültürün, bilginin aktarılması... Mesela ben dedemin söylediklerini bilmeseydim, tarlalarla, atlarla kurduğu ilişkiyi ondan dinlemeseydim bugünkü ben olamazdım.

***

Mersin'de ciddi bir deneyim aktarımı var. Çünkü dünyayı tamamen Kürt kadınlık gözünden okuyan bir yapı mevcut. Konuştuğumuz bir kadın “*Ben okulum, ben Kürtçeyim*” diyordu. Coğrafyayı, hikâyeleri, akrabalık ilişkilerini anlatması bir kültürün aktarılması... Daha sonra 15 yaşındaki çocuğu ile konuştuğumuzda, aynı hikâyeleri o çocuk anlatmaya başlıyor, kendi yaşamış gibi... Erkeklerin çoğu Kürtçeyi, kadınların çoğu da Türkçeyi bilmiyor. Dolayısıyla kadınlar hem Kürtçeyi aktarıyor hem tarihi, hem coğrafyayı...

***

Kürt siyasal hareketinde kadınların çabası çok fazladır. Örneğin KCK davası için Diyarbakır Belediyesi önünde kadınlar vardı. Bu gözardı edilemez.

***

Bir toplantıda, İsrail'den buraya göç etmiş bir Çerkes kadın şöyle demişti: *“Kızgınlıklarınızı, duygularınızı, sevginizi, çocuklarınıza kendi dilinizle anlatın.”*

***

Evet ama kendi dilini biliyorsa... Mesela ben Kürtçe biliyorum ama ilk dilim değil. İngilizcem, Kürtçemden daha iyi. Çocuğum ile Kürtçe konuşsam eksik kalırım. Sanırım o yüzden annenin - babanın kendini en iyi ifade edebileceği dilde deneyimini, kültürünü aktarması önemli. Elbette kültürü taşıyacak annedir, eğer anne asimile olursa kültür aktarımı da kesintiye uğruyor.

Ailesi Diyarbakır Merkez'de yaşayan biri olarak benim gözlemim Diyarbakır ile sınırlı. Kürtçeyi ne zaman öğrendiğimi hatırlamıyorum, hep iki dili konuşarak büyüdüm. Ne zaman ailemin yanına gitsem konuşurken ilk önce Türkçesi aklıma geliyor, sonra İngilizcesi daha sonra Kürtçesi fakat kesinlikle unutmuyorum, o kelime hep hafızamda. Annem bizimle hep Kürtçe konuşurdu ve şimdi aynı annem Kürtçe konuşmuyor ve Kürtçe konuştuğunda bir sürü Türkçe kelimeler ekliyor. Giderek unutuyor. Bir süre İngiltere'de yaşadım, sonra İstanbul'a geldim. Hayatımda Kürtçe kullanacak bir alan yok ama Kürtçem hep paketin içinde, bir yerde duruyor. Benim Kürtçem böyle paket halinde dururken, annemin Diyarbakır'da yaşarken asimile olması bana çok ilginç geliyor.

***

Dil o kadar doğal bir kavram ki eğer bunun için silahlı mücadele etmeniz, açlık grevi yapmanız gerekiyorsa dil başka bir kavrama dönüşüyor. Hafıza boşlukları oluşuyor ve travma geçirerek karma bir dil haline geliyor.

***

Türkiye'de pek çok kültürel meselede benzer bir travmatik durumdan

bahsedilebilir aslında. Başörtüsü mesele... Başörtüsü niye dünyanın en önemli meselesi haline geldi? Başörtüsü yasaklandı ve insanlar namusum diye yürümeye başladılar. Kürtçe de aynı şekilde.

Diş ağrısına benzetebiliriz; dişim ağrıdığı zaman başka organlarımda olduğunu unutuyorum. Canım bir noktadan acıyor çünkü. Bu kültürel meseleler de aynen diş ağrısı gibi, bütünlüğün bir parçası olarak konuşulmuyor.

***

Eğitim konusunun sadece okul ekseninde tartışılmasını da eleştiriyorum. Bir hafıza var, tarih var, coğrafya var. Mesela göç meselesi öyle olmuş bitmiş bir mesele değildir. Kimilerinin göç literatüründe “getto” dedikleri şeye, ben “Kürdistan” diyorum. Mersin'deki Kürt mahalleler için kullanıyorum. Mesela o mahallede bir düğüne gidiyorsunuz, Diyarbakır'daki düğünle aynı. Orada Kürtçe tamamen hayatın içinde. Meseleyi biraz daha okuldan çıkarıp genele yaydığımızda dilin nasıl yaşamsal ve vazgeçilmez olduğunu hatta onur meselesine dönüştüğünü görebiliriz.

***

AKP ile birlikte din, irtica ve laiklik meselelerinde bir yumuşama oldu. Fakat Kürt meselesi hala radikal bir mesele, yumuşadığı takdirde toplum “Kürtçe de sorun değil aslında” diyecek.

Kürt Meselesi'nde Şiddet ve "Muhabbet" İhtimali Üzerine Yeniden Düşünmek: 'Ömrümüzün Son Demi' veya 'Bir İhtimal Daha Var'

Bahar Şahin Fırat
Boğaziçi Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler
Bölümü Doktora
Öğrencisi

Giriş

Umut Tümay Arslan'ın yayına hazırladığı "Bir Kapıdan Gireceksin. Türkiye Sineması Üzerine Denemeler" (2012) adlı kitapta, Kazım Öz'ün "90'larda kopan fırtına ve o fırtınada, İstanbul'daki üniversiteli Kürt gençler" üzerine yaptığı *Bahoz* (Fırtına) filmini değerlendiren Mesut Yeğen, şu tespitini paylaşır:

"Bahoz, bugünün İstanbul'undaki (üniversiteli) Kürt gençlerini anlatacak olsaydı, İstanbul'a, Türkiye olarak İstanbul'a bakış halen bir "Burası... her şeye rağmen" bakışı olur muydu, elbette emin değilim. Büyük ihtimalle olmazdı sanki. Bu da bu ülkede tuhaf bir şeylerin olmuş olduğunu gösteriyor olsa gerek: 90'ların o büyük fırtınasında bile sürebilmiş o muhabbet her ne olduyorsa o günlerdeki azametini korumuyor. Galiba İstanbul eskisi kadar ferah olmadığı gibi Kürtler de eskisi kadar "Her şeye rağmen..." ruh halinde değil".

Yeğen'in, Kürtlerin İstanbul/Türkiye ve Türklere duyduğu muhabbetin yara almış olduğuna ilişkin yerinde tespiti, hiç kuşkusuz tek taraflı bir uzaklaşmaya işaret etmiyor. Türkiye'nin "Kürt sorunu"na ilişkin 2000'lerin başında hâkim olan

"fırtına sonrası" iyimser hava, bugün yerini farklı aktörler tarafından giderek daha sık dile getirilen, karşılıklı bir "duygusal kopuş" dalgasına bırakmış görünüyor. Son olarak, Ekim 2011 Van Depremi ve Aralık 2011 Roboski Katliamı, Türklerin (Kürtler dışındaki Türkiye toplumunun) Kürtlere duyduğu muhabbetin geldiği noktayı resmeden kırılma anları olarak tarihe geçti bile. İlk bakışta, özellikle 2000'lerin başında hız kazanan AB uyum süreci kapsamında, yasal düzenlemeler vasıtasıyla gerçekleştirilen demokratikleşme hamleleri ve AKP iktidarının muştuladığı açılımlar silsilesinin yarattığı beklentiler düşünüldüğünde, geriye dönüp "oysa her şey iyi gidecek gibiydi; ne oldu da bugün böyle oldu" diye sormak anlamlı görünebilir. Ancak 2000'lerin başındaki sükûneti, 1980 darbesi sonrasında cereyan etmeye başlayan ve 90'larda zirveye ulaşan felaketler devrinin sonu değil, esas hikâyenin bir epizodu hatta daha büyük bir fırtınanın öncesindeki yanılıcı sessizlik olarak okumak, bana, bugünü anlamak bakımından daha doğru görünüyor.

Bu yazının sınırlı kapsamında, "Kürt sorunu" yerine Türkiye devletinin ve Türklerin Kürtlerle sorunu olarak tanımlamayı daha uygun bulduğum olguyu tasvir etmeye, bu

olgunun ardındaki sosyo-politik ve ekonomik dinamikleri tariflemeye ve bu koşullar altında, bundan sonrası için nasıl bir "muhabbet" imkânı bulunduğunu tartışmaya çalışacağım.

Şiddet(sizliği)ni yeniden düşünmek:

90'lar ne zaman başladı; hiç bitti mi? Yakın bir zamanda düzenlenen Savaş, Hafıza ve Toplumsal Cinsiyet başlıklı atölye çalışmasının¹ açılış konuşmasını yapan Cynthia Enloe, kadınların savaş deneyimlerinin yıllarca sürdüğünden hareketle, "savaş-sonrası" kavramını sorunsallaştırarak savaşı yeniden kronolojileştirmenin gerekliliğine vurgu yapmıştı. Enloe'ya göre savaş söz konusu olduğunda, bir dönemin ne zaman sona erdiğine ve ardından izleyen dönemin hangi andan itibaren "-sonrası" biçimde tanımlanacağına karar vermek zordur, çünkü savaş "cephede" sona erse bile, yarattığı yıkımlar ve travmalar (bilhassa kadınlar için) "cephede" dışında yeniden üretilerek sürer. Doğrudan ilgili görünmese de, Enloe'un bu uyarısının Türkiye'de "Kürt sorununun" dönemselleştirilmesini yeniden ele almak bakımından hayati olduğu görüşündeyim. Bu bağlamda, AKP iktidarının son döneminde (yeniden) yükselen çatışmalara ve farklı biçimlerde gözlemlenen devlet şiddetine paralel olarak, resmi düzeyde "düşük yoğunluklu savaş" olarak tanımlanan 90'lara "geri mi dönülüyor" kaygısı taşıyarak yapılan değerlendirmelerin hakikatin bir boyutunu (dolayısıyla belki de tümünü?) ıskaladığını ve bütünsel bir analiz ortaya koyamadığını savlıyorum. Karl Marx'ın "Yahudi Sorunu Üzerine"de dile getirdiği gibi, bir sorunun cevabı, onun formülasyonunda

gizlidir. Dolayısıyla, Türkiye'de Kürt sorununun dönemselleştirilmesinde öne çıkan bir evre olarak 90'ları ele alırken, "90'lar hiç bitmiş miydi ki?" ve "sahi, 90'lar ne zaman başladı?" biçiminde formüle edilmiş sorularla hareket etmek, bana, bugünü de aydınlatan bütünsel bir değerlendirme için elzem görünüyor.

90'ların pek çok açıdan sergilediği "biricikliği" yadsımak elbette mümkün değil. 90'larla ilgili doğrudan tanıklıklar ve araştırmalar, dönemin, etkilerini halen yaşadığımız olay ve gelişmelerini (keyfi gözaltı ve sistematik işkenceden gözaltında kayıplara ve yargısız infazlara uzanan insan hakları ihlalleri; koruculuk sisteminin dayatılması, köy yakma/boşaltma, yerinden edilme, faili meçhul cinayetler) çeşitli boyutlarıyla ortaya koymaktadır. Devlet şiddetinin o yıllarda ulaştığı korkunç boyut, süreci bizzat yaşayanlar için gerçek, okuyucu/izleyiciler içinse adeta bir kurgu/korku filmi niteliğindedir. Bu noktada şiddetin aşırılığının, yaşananları, kurbanlar için üzerinde konuşulamaz hale getirdiğini, dolayısıyla şiddet hakkında bildiklerimizin konuşulanlar kadar olduğunu göz ardı etmemek gerektiğinin de altını çizelim. Rojin Canan Akın ve Funda Danışman tarafından hazırlanan "*Bildiğin Gibi Değil. 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak*" (2011) adlı çalışma, dönemin şiddetine maruz kalanların yaşadıklarını 90'larda çocuk olan ve bugün yaşları 40'a yaklaşan kadın ve erkeklerin dilinden, "tüm çıplaklığıyla" aktarır. 90'ların Güneydoğulu çocuklarının "barış başkadır, affetmek başka" sonucuna hangi yollardan geçerek vardıklarını okurken öğreniriz ki devletin, hayatlarının tüm mahrem alanlarına girmişliği bulunmaktadır. Kitabın sunuş yazısında Yıldırım

[1] 22-23 Mayıs 2012, İstanbul. Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Forumu ve Central European University Ortak Akademik Girişimi.

Türker'in sorduğu ve Adorno'nun ünlü "Auschwitz'den sonra şiir yazılabilir mi?" çıkışını hatırlatan "Hazal'dan sonra nasıl yaşayabiliriz?" sorusu, iki kaygıyı barındırır. İlki, modern devlet aygıtı ve onun araçları/ teknolojileri eliyle yaratılan felaketlerin ardından siyasi ve toplumsal bir varlık olarak devletle Kürtlerin ilişkisinin geleceğine ilişkin bir kaygıya, ikincisi Türkiye toplumu ile Kürtlerin muhabbetinin geleceğine ilişkin bir kaygıdır.

Siyaset bilimi literatüründe, modern devletlerin kurulma aşamasında olduğu kadar tahkim edilme süreçlerinde de şiddetin sahip olduğu merkezi rolü tartışan çok sayıda çalışma mevcuttur (Gregory& Pred, 2007). Devlet ve şiddet arasındaki bu yakın ilişkiden hareketle, "Hazal'dan sonra nasıl yaşayabiliriz" sorusuna cevap verebilmek için Hazal'dan önce nasıl yaşadığımıza bakmaktan kaçınılmamalıdır. Ben, Hazal'ı devletin Kürtlerle ilişkisinde kronolojik ve tematik bir sürekliliğin içine yerleştirmek zorunda olduğumuzu düşünüyorum. "Buraya nasıl geldik?" ve "Bundan sonra "Kürt sorununda" devlet nasıl bir yol izleyecek?" gibi soruların cevabını ancak böyle verebiliriz. Zira Hazal'ın bir adım öncesine gidildiğinde, karşımıza Diyarbakır cezaevi çıkacaktır. Tıpkı 90'lar gibi, Diyarbakır Cezaevi de bir yanıyla emsalsizken, diğer yanıyla büyük fotoğrafın bir parçasıdır. Devlet ile Kürtlerin ilişkisinde, darbe ortamında yeşerme olanağı bulan hesapsız bir hata, anlık bir irrasyonellik, münferit bir kötücüllük olarak tariflenemeyecek bir moment olan Diyarbakır Cezaevi, bugün egemen (politik ve entelektüel) bakış açısı tarafından tıpkı 90'lar gibi, zamansal ve mekânsal olarak başı-sonu olan, tekil bir vaka, adeta

bir fragman gibi ele alınır.² Hiç kuşkusuz, devlet şiddetine maruz kalanlar açısından bu ilişkide yaşanan her şeyin, en azından mağdurları düzeyinde biriciklik vasfı bulunmaktadır; şiddet her bedende farklı deneyimlenir, her hafızaya farklı kazınır, her tanıklıkta farklı dile getirilir. Ancak devletin Kürd'ü şiddetle imtihanında esas olan sürekliliktir. Diyarbakır Cezaevi öncesine gidersek karşımıza örneğin, komando hareketleri, Sivas Kampı, öncesinde Dersim, Zilan, Ağrı katliamları, Takrir-i Sükun Kanunu, İstiklal Mahkemeleri çıkacaktır. Bu nedenle 90'lar aslında 90'da değil çok daha öncesinde başlamış ve ileride detaylarını vereceğim güncel gelişmeler üzerinden değerlendirildiğinde, aslında hiç bitmemiştir.

Sürekliliğe yaptığım vurgudan, devletle Kürtler arasındaki ilişkinin seyrinde ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde, ekonomik, siyasi ve toplumsal dinamikler sonucunda gerçekleşmiş olan değişimleri yok saydığım veya bu ilişkiye statik ve çizgisel bir biçim atfettiğim anlaşılmalıdır. Cumhuriyetin kuruluşundan bu güne dek, devletin ve Türkiye toplumunun Kürtlerle ilişkisinde elbette farklı aşamalar yaşanmıştır. Ne var ki, çeşitli dönemlerde farklı biçimlere bürünmesine, farklı düzey ve yoğunluklar kazanmasına karşın, şiddet, bu ilişkinin her daim bir bileşeni, adeta bir Leitmotiv'i olagelmiştir. Zafer Toprak, Tuğba Yıldırım'ın derlediği "Kürt Sorunu ve Devlet. Tedip ve Tenkil Politikaları 1925-1947" (2011) adlı kitabın önsözünde tek parti dönemi boyunca sürdüğünü belirttiği Cihan Harbi travması ve parçalanma kaygısının, devleti, "cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren art arda çıkan

[2] Bkz. Şahin Fırat, B. ve Mesut Fırat (2011).

Kürt isyanları karşısında ... gözü kara güç gösterilerine dönüşen köklü önlemler almaya" ittiğini belirtir; bu kaygı, "tedip ve tenkil politikaları" adıyla anılan uygulamalarda vücut bulmuştur. Ne var ki "uslandırma" ve "imha" politikaları, sadece tek parti döneminde değil, Kürtlerin varlığının tamamen inkâr edildiği dönemlerde de, "Kürt realitesinin tanındığı" dönemlerde de, Saraçoğlu'nun (2011) "tanıyarak dışlama" biçiminde tarif ettiği tavrın egemen olduğu dönemde de uygulanmaya devam etmiştir. Bu süre zarfında Kürtler, devlet nezdinde önce "müstakbel Türk'ten sözde vatandaşa" (Yeğen, 2006) dönüşmüş; bugün ise, iddiam odur ki, devlet katında da toplumsal algıda da, aşağıda tartışacağım "insan sayılmayanlar" kategorisine yerleştirilmişlerdir.

Dünden bugüne devlet-şiddet ilişkisi: değişenler, aynı kalanlar, toplumsal yansımalar

Devletin Kürt algısı ve Kürtlerle ilişkisi ile Türkiye toplumunun Kürt algısı ve Kürtlerle ilişkisi her zaman birebir örtüşmüş değilse de, ilkinin ikincisi üzerinde belirleyici etkisi olduğu aşikârdır. Bu etki öncelikli olarak devletin vatandaş yaratma projesinin en önemli sacayağını oluşturan eğitim sürecinde şekillenir. Medya araçlarının da (kimi zaman hakikati ters yüz etmek suretiyle) algı ve rıza üretimi konusunda *devletin ideolojik aygıtlarından* bir diğeri olarak sahip olduğu işlev hatırlandığında, geniş kesimlerin Kürt sorununa ilişkin düşünce ve hislerinin devletin hegemonik söylemi doğrultusunda biçimlenegeldiğini öngörmek zor değildir.

Söz konusu ilişkinin günümüzdeki durumunu değerlendirmek için,

Cumhuriyetin kuruluşundan beri sabit bir değişken olarak mevcudiyetini sürdüren bir unsura başvurmak, açıklayıcı olacaktır. Ben bu unsuru, kabaca ifade edilecek olursa, bir "sözleşme eksikliği" olarak tanımlıyor ve egemenliğin sınırlarının belirlenmesi veya paylaşılmasını içeren bir sözleşmenin eksikliğinin, gerek Türkiye devletinin gerekse Türkiye toplumunun Kürtlerle ilişkisindeki seyrin yörüngesini belirlediğini düşünüyorum. Böylesi bir sözleşmenin eksikliği, diğer bir deyişle Cumhuriyetin Kürtleri kategorik olarak yok sayarak kurulması, devlet ile Kürtlerin ilişkisinde şiddetin bir sabit değişken olarak var kılınmasına yol açmıştır. Bu nedendir ki devlet şiddeti, çeşitli dönemlerde farklı biçimlere bürünmüş, farklı düzey ve yoğunluklar kazanmış olmasına karşın, sadece Kürt coğrafyasında uygulanmakla kalmayıp ülkenin geneline de yayılarak varlığını sürdürmüştür.

Şiddet ile ilgili kavramsal tartışmaların tümüne burada yer vermek mümkün olmasa da, konumuzla ilgisi bakımından literatürde öne çıkan birkaç tanımlamaya değinmekte yarar görüyorum (Her şeyden evvel, bizzat "şiddetin tanımlanmasının dahi şiddet içeren" bir eylem olduğuna ve şiddetin ne olduğu hakkında fikir yürütmek için onun "şiddetsiz" görünüşle ilişkilendirilmesi gerektiğine (Coronil & Skurski, 2006) işaret eden yaklaşıma katıldığımı belirtmeliyim). Devlet ve şiddet arasındaki yakın ilişkiye dikkat çeken düşünürler, aklın ve ilerlemenin aktörü olarak görülen modern devleti, düzenini kurmak ve korumak için şiddete başvuran, bu şiddeti meşrulaştıran ve normalleştiren bir

yapı olarak değerlendirir. Örneğin Benjamin, şiddet biçimlerini yasa yapıcı ve yasa koruyucu olarak tasnif ederek şiddetin kurulu (yasal) düzene içkinliğine işaret eder (1921). Zizek, sübjektif ve objektif şiddet arasında ayırım yapar: sübjektif şiddet, barışçıl ve normal olduğu varsayılan düzenin gidişatını bozan, faili belli eylemlerdir. Objektif veya sistemik şiddet ise, bizzat "barışçıl ve normal" olduğu varsayılan düzene içkin ve görünmez olan şiddeti tanımlar (2008). Bu çerçeveden bakıldığında, tüm modern devletler gibi Türkiye Cumhuriyeti devletinin de kuruluşuna ve varlığına içkin olan bir şiddet mevcuttur. Kuruluştaki reddiyeye yönelik Kürt isyanlarının bastırılma tarihinin gösterdiği de üzere, devlet ile Kürtler arasındaki ilişkide başından itibaren, bir egemenlik ayrıcalığı olarak çıplak şiddet kullanılmıştır. Günümüzde bu ilişkide –çıplak şiddete başvurulmayan çatışmasızlık durumlarında dahi- var olan şiddeti özgün kılan koşul ve özellikler, Türkiye toplumunun da Kürtlerle ilişkisinin rengini belirlemektedir. Söz konusu özgünlüğü, neoliberal düzende iktidar etme anlayışı ve uygulamalarındaki değişimle açıklamak mümkündür.

İktidara geldiği Kasım 2002 seçimlerinin ardından toplumun farklı kesimlerinde, AKP'nin Türkiye'nin aralarında "Kürt sorunu" nun da bulunduğu pek çok kadim meselesini, kendi tabirleriyle "muhafazakâr-demokrat" bir yaklaşımla çözeceğine ilişkin bir güven oluşmuştu. Ne var ki AKP, Cihan Tuğal'ın Pasif Devrim (2010) adlı çalışmasında kapsamlı bir biçimde ortaya koyduğu üzere, zamanla Türkiye'nin kadim meselelerine çözüm getirmesi umulan siyasi İslam'ın muhalif

diskurunu terk ederek milliyetçilik ve piyasa ekonomisi ile çatışmayan, hatta ondan beslenerek büyüyen bir iktidar kurdu ve kadim devlet aklı ile bütünleşti. İktidarların kendi tarihleri açısından çok kısa sayılabilecek bir süre içerisinde AKP'nin "Kürt açılımı" vasıtasıyla ulaşılabileceğini vaat ettiği "toplumsal barış ve kardeşlik" projelerinden çark edilerek (tıpkı 90'larda olduğu gibi) "terörün kökünün kazınması" için gereken kararlılığın gösterileceğine vurgu yapılmaya başlandı.

AKP iktidarı, "11 Eylül sonrası dünya" için yapılan analizlerin işaret ettiği duruma paralel biçimde, "terör" tanımının en "kapsayıcı" ve en muğlak haliyle kullanıldığı dönem oldu. Örneğin parasız eğitim için pankart açan öğrenciler, HES karşıtı protestolar düzenleyen köylüler, gazeteciler, sendikacılar, akademisyenler, şair ve resamlara kadar pek çok kesim, muhalefet unsurları olmaları nedeniyle "terörist" olarak tanımlandı/ yargılandı. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de müesses nizama muhalif herkesin ve her eylemin kolaylıkla terörle ilişkilendirilmesiyle birlikte yürüyen korku ve düşman imgesi üretme pratiğine dayanan neoliberal güvenlik politikaları, vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğünü piyasaya devreden devletin, "Kürt sorununu" ele alırken başvurduğu birincil enstrümana dönüştü. Bu süreçte -çatışmasızlık koşullarında dahi- sistemin kendisine içkin olarak mevcudiyetini muhafaza eden şiddet de yeni boyutlar, görünürlükler ve aktörler kazandı. Neoliberal küreselleşmenin, emek ve konut piyasasından, sosyo-kültürel etkileşim alanlarından ve siyasetten dışlama; yoksulluk; bizzat devlet eliyle gerçekleştirilmeyen şiddet

pratiklerinin vatandaşlara delege edilmesi gibi unsurları, Türkiye'de tüm hızıyla toplumsal hayatı biçimlendirir hale geldi. Bilhassa korku ve düşman imal etme anlayışı üzerine kurulu politikalar ve "gerektiğinde" şiddeti uygulama vazifesinin vatandaşa devredilmesiyle çoğalan linç girişimleri, Türkiye toplumu ile Kürtler arasındaki ilişkide de şiddetin yaygınlaşmasına yol açtı.

İktidar, kendini yeniden üretmek için neoliberal mantıkla uyumlu olarak muğlaklığa sarıldıkça, bireyleri belirlenmiş normlara çekme/ norma uymayanları cezalandırmak suretiyle disipline ederek yaşatma (Foucault, 2007) pratiklerinin yerini "yaşamdan muaf tutulanların" üretilmesi aldı. Bir diğer deyişle, öznelerini kendi dilediği biçimde yeniden yaratmak için "öldüren" iktidar yerini, kendisini muğlaklık üzerinden kuran ve bu muğlaklık vasıtasıyla vazgeçilebilir kıldığı öznelerini "ölüme terk eden" bir iktidara bıraktı (Foucault, 2003). Piyasanın işleyişindeki "hak etme" mantığı, terör kavramının kullanımındaki muğlaklığın da katkısıyla, "ölüme terk edilen" özneler için rahatlıkla kullanılmaya başlandı. Türkiye toplumunun bileşenleri için pazarıcı, yan komşu, sınıf arkadaşı, deprem mağduru, mevsimlik tarım işçisi, inşaat işçisi, "kaçakçı", BDP seçmeni, her yaştan her meşrepten Kürt, kolaylıkla terör öznesi olarak sınıflandırılabilir ve "yaşamdan muaf tutulabilir/ tutulması hoş görülebilir" hale geldi. "Yaşamdan muaf tutma" pratiği kimi zaman doğrudan "hassas ve sorumlu" vatandaş linçleriyle hayata geçirildi,³ çoğu zamansa devletin şiddet pratiklerinin Kürtleri (onlar "terör oldukları", dolayısıyla "hak ettikleri" için) hedef alması, örneğin 90'larda karşılaşmadığımız

bir biçimde, meşru ve normal görülebildi.

Yaşamdan mahrum kılınmayı veya ölmeye terk edilmeyi, kelimenin gerçek anlamıyla olduğu kadar, yaşamının parçası olan tüm hak ve pratikleri kapsayacak şekilde de anlamak gerekir; yani ölüme terk edilmek sadece beden yok edilmek anlamına gelmek zorunda değildir. Cenk Saraçoğlu'nun çalışmasında yer verilen bir alıntı, "ölüme terk edilmenin" bir vechesini şöyle örnekler:

"Pazarda karşılaşıyorum ben Kürtlerle. Bir şey alırken artık önce nerelisiniz diye soruyorum. Eğer Diyarbakır, Urfa oralar derse öyle bakıp geçiyorum. Ama Manisalı, Akhisarlı olunca gönül rahatlığıyla alıyorum. Param onlara gitmesin, bunlar parayı bulunca azarlar" (s. 37)

Bu alıntıda resmedilen gönülsüzlüğü münferit bir tavır gibi okumamızın yanlış olacağını, Türkiye toplumunda, Kürtlerin -en azından- toplumsal ve ekonomik hayatta "yok edilmesi" yönünde ciddiye alınması gereken bir eğilimin var olduğunu ise Konda'nın 2010 yılında gerçekleştirdiği "Biz Kimiz, Kürt Meselesi'nde Algı ve Beklentiler Araştırması"nda görmek mümkündür. Araştırmada yöneltilen bir soruya verilen yanıtlardan Türkler arasında Kürt eş/gelin, iş ortağı ve komşu istememe oranları sırasıyla % 57.6, % 53.5 ve %47.4'tür. Başka bir deyişle, ortalama her iki Türk'ten biri ("kardeşlik" hukukuna rağmen) Kürtlerle ne karı-koca/ hısımlık-akraba, ne iş arkadaşı ne de komşu olmayı istememektedir (Aynı soruya cevap veren Kürtler için Türk eş/gelin, iş ortağı ve komşu istememe oranlarının yine sırasıyla %26.4, %24.8 ve %22.1

[3] Sanatçı Hakan Akçura'nın sürekli "güncellenen" Türkiye linç yapmış ya da linçe kalkışılmış mülki idare bölümleri haritası, 1992-2012 için bkz. <http://open-flux.blogspot.com/>

olması, düşündürücüdür). Kürtlerin tanınma adına verdikleri mücadele ve hak taleplerinin karşısında dikilen "kardeşlik, etle-tırnak ayrılmazlığı" söylemleri veyahut "bölücülük, ayrılıkçılık, etnik milliyetçilik" suçlamalarını bu veriler ışığında ele aldığımızda, bu kavramlar üzerinde yeniden -ve eleştirel biçimde düşünmenin gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Yası tutulmayan kardeşler ve kırılma anları (?): Van ve Roboski

*"sanki hiç kimse ölmüyordu, sanki bunlar toprak üstüne düşen taşlardı, su üstüne düşen su"*⁴

İktidar öznelerini hâkim norma paralel olarak "hizaya getirmek" yerine onları "gözden çıkarmayı" tercih eden bir politikayı benimsedikçe, Kürtlerin "insan olmayan" kategorisinde tasnif edilmesinin yolu açılmış oldu. Bu türden bir siyaset değişikliğinin varlığın evi olan dile en net biçimde yansıyışını, İç İşleri Bakanı İdris Naim Şahin'in BDP milletvekillerinin 14 Temmuz 2012 tarihinde düzenlenen Diyarbakır mitingine katılmaları hakkında yaptığı yorumda⁵ buluruz. Bu bağlamda, Bakan Şahin'in milletvekillerinden söz ederken "18 tane" ifadesini kullanmasını eleştirdiği yazısında Ali Topuz'un dikkat çektiği nokta, ziyadesiyle açıklayıcıdır:

*"Türkçe konuşuyorsak (fakire ödül-ceza yordamıyla) öğretildiği kadar, "tane"yi insan için kullanmayız. "Tane"li olan insan değildir, eşyadır, hayvandır, ama asla insan değil. Bakan'ın doğrudan adını koyarak olmasa da dilsel bir kuralın yardımıyla söylediği: 18, "kişi" değil, TANE. İnsan değil, neyse ne..."*⁶

İktidarın "iktidar etme" anlayışında yaşanan bu dönüşüm, giderek Türkiye toplumu nezdinde de Kürtlerin "insan olmayan" bir kategorinin içine yerleştirilmesini kolaylaştırdı. Böylelikle, şimdiki devletle Kürtler arasında var olan yapısal ve doğrudan şiddet ilişkisinin Türkiye toplumunun bileşenleri ve Kürtler arasında bu kadar açık gözlemlenmediğimiz yansımalarını izlemeye, "duygusal kopuş" tartışmalarını yapmaya başladık. Judith Butler, *Precarious Life. The Powers of Mourning and Life* (2004) başlıklı çalışmasında, Filistin ile İsrail ve ABD ile Afganistan arasında süren savaşlarda ölenlerin arasında karşılaştırmalar yaparak, bazı kayıpların yasının ulusça tutulup paylaşılırken, başka bazı kayıpların yasının tutulmaz, hatta üzerinde durulmaz olduğunu tespit eder.

Hangi yasların tutulup, hangilerinin göz ardı edilebileceğinin dağılımının yapılması, esasen kimlerin normatif olarak insan olduğunu tanımlamaya yarayan dışlayıcı kavramların üretilmesi ve dolaşıma sokulması anlamına da gelmektedir. Buna göre ancak, yaşanabilir bir hayat süren ve yası tutulacak bir ölüme nail olanlar, insandır. Kürtlerin, Butler'in tarif ettiği biçimde kategorik olarak yası tutulmayacakların sınıfına dâhil edildiğini, bir başka deyişle "insan" sayılmadıklarını; Kürtlerin maruz kaldığı farklı türden felaketlerin toplumsal düzeyde meşrulaştırılır hatta desteklenir olduğunu en son ve en çarpıcı biçimde, 23 Ekim 2011'de meydana gelen Van Depremi ve 29 Aralık 2011'de yaşanan Roboski Katliamı üzerine sosyal, görsel ve yazılı medyada dile getirilen tepkilerde şahit olduk.

Depremi canlı yayında duyuran bir haber kanalı spikerinin deprem

[4] Pablo Neruda, *Canto General*

[5] "Diyarbakır'da 18 tane zavallı milletvekili vardı", 17 Temmuz 2012, Radikal. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1094435&CategoryID=78>

[6] SAli Topuz, *Adaletin İçinde Bir Zalim Oturur*, 21 Temmuz 2012, Radikal. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1094772&CategoryID=98>

haberini "Van'da gerçekleşmiş olsa da acımız büyük" sözleriyle vermesi, başta "canlı yayın kazası" ve "dil sürçmesi" olarak değerlendirildi. Ancak, hemen ardından başka bir TV programında sunucunun sarf ettiği "Önce taş at, polisi, askeri kuş gibi avla, sonra yardım iste. Herkes haddini bilsin" biçimindeki sözler, hâkim toplumsal algıda Kürt ve terör arasında nasıl dolaysız bir örtüşme bulunduğunu apaçık ortaya koydu. Hatırlanacak olursa, Van'da yaşanan 7.2 şiddetindeki depremde yaklaşık 600 kişi hayatını kaybetmiş, binlerce insan yaralanmış, evsiz kalmıştı. Depremden haftalar sonra dahi, BDP'li Van Belediyesi'nin çalışmalarının valilik tarafından engellendiğine, bölgeye yeterince çadır ve ihtiyaç malzemesi gönderilmediğine, gönderilen ihtiyaç malzemelerine el konulduğuna dair haberler kamuoyuna yansımaya devam etmişti. Depremden hemen ardından, yurtdışından iletilmek istenen arama-kurtarma ekipleri desteği, hükümetin "kendi gücümüzü görmek" istemesi nedeniyle geri çevrilmişti. Polis, Valilik uygulamalarını protesto etmek için toplanan bir grup Vanlıya gaz bombalarıyla saldırmış, ülkenin çeşitli bölgelerinden depremzedelere içinde taş ve Türk bayrağı bulunan "yardım kolileri" gönderilmişti.

Çadırkentte yaşayan Vanlı bir depremzedenin aşağıdaki sözleri, yukarıda bahsettiğim, hem iktidar hem de toplumun geniş kesimleri tarafından "insan olmayan" kategorisine koyulmanın, felaketin mağdurlarınca nasıl deneyimlenip anlamlandırıldığını özetler niteliktedir:

"Akşam ikinci deprem oldu, kaçıştk tabi. Evimiz yıkılan otelin çok yakınında. Dediler ki bakan gelmiş, gidip derdimizi anlatalım

dedik. Gittik baktık, polis etrafı sarmış. Elimizde taş yok. Zaten sabaha kadar soğuktan ölmüşüz. İstesem bile taş atamazsın. Ben arkadaydım. Gördüğüm şey, bir polisin küfrederek kafamıza gaz sıkmasıydı ... Konya'da olsa bunu yapabilir miydi? Yapamazdı. Bize niye yapıyor? Bizi insan görmüyor. Provakatör şöyle, provakatör böyle. Bu da yeni moda. Ağlasan provakatör, gülsen provakatör, aç kalsan provakatör, deprem olsa provakatör" (Express, Kasım 2011, sayı 123).

29 Aralık 2011'de, Şırnak ili Uludere (Qileban) ilçesi Roboski ve Bujeh köylerinden 17si çocuk, 35 insan TSK'ya ait savaş uçakları tarafından Türkiye-Irak sınırında bombalanarak öldürüldü.⁷ Tıpkı Van depreminin kayıplarında olduğu gibi, bu 35 insanın ölümü de ulusça yası tutulacak bir felaket olarak değerlendirilmedi. Bir bakıma, Roboski'de öldürülenler Kürt oldukları, kaçakçılık yaptıkları, sınırı ihlal ettikleri ve kuvvetle muhtemel "terörist" oldukları için yaşamdan muaf tutulmayı, öldürülmeyi "hak etmişlerdi". Ne yaşanmaya değer bir hayata, ne yası tutulacak bir ölüme nail olamamış kaçakçı genç Kürt köylülerinin ölü bedenlerini taşıyan katırlar, çok okunan "popüler" bir köşe yazarına "Babası eşek. Anası attır. Eşek, atı becerir. Katır doğar" cümleleriyle başlayan bir yazı için ilham oldu.⁸ İktidar, Türkiye toplumunda "Allah'ın selamı" kadar esirgenmez görülen başsağlığı ve rahmet dileklerini, "bir operasyon kazası" olarak tanımladığı Roboski Katliamının mağdurlarından esirgedi; resmi özür dilenmedi; sorunun telafisi için tazminat ödeneceği açıklandı.⁹ Roboski köylülerinin öldürülmesini devletin

[7] Bkz. İHD Roboski Katliamı Raporu, Ocak 2012 http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2491:roboski-katliami-raporu-03-ocak-2012&catid=30:ortak-baslamalar&Itemid=80

[8] Yılmaz Özdi. Sayın Kaçakçı, 6 Ocak 2012, Hürriyet. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/19614987.asp>

[9] Bu konuda bkz. BDP milletvekili Gültan Kışanak'ın Meclis'te Grup Temsilcisi olarak yaptığı konuşma, 3 Ocak 2012 <http://www.youtube.com/watch?v=uPOaFHqa2Hs>

"terörle mücadelesi" kapsamında ele alanlarsa, bu felakete adeta alkış tuttu:

"Terörle mücadelenin bir parçasıdır. Nasıl olduysa bu kez başarılı olunmuştur. O kadar dağ taş bombalandığını biliyoruz da 5-10 kişi olurdu, birden bu kadar toplusu büyük bir başarıdır."
(duygusalwampir, 31.12.2011)
<http://www.uludagsozluk.com/k/29-aral%C4%B1k-2011-ka%C3%A7ak%C3%A7%C4%B1-pkkl%C4%B1-grubun-imhas%C4%B1/>

"Başarılı bir operasyondur. Yapanın eline sağlıktır. Ayrıca kaçakçılık da bir suçtur bir ayrıca kaçakçı bile olmasalar gecenin köründe sınır bölgesinde 50 kişinin ne işi vardır ve son olarak bunlar teröristtir be kardeşim!" (milyoner, 29.12.2011)
<http://www.uludagsozluk.com/k/29-aral%C4%B1k-2011-ka%C3%A7ak%C3%A7%C4%B1-pkkl%C4%B1-grubun-imhas%C4%B1/>

Depremde ve bombardımanda hayatını kaybeden Kürtler hakkında yazılan köşe yazıları, haber sitelerinde yapılan okuyucu yorumları ve sosyal paylaşım sitelerinde dile getirilen ifadelerden, Türkiye toplumunda Kürt, "terör", "hak etme", "insan sayılmama" ve "yası tutulacak bir ölüme nail olmama" arasında kestirmeden bir özdeşlik kurulduğunu izlemek mümkün. Yakın bir zamanda, AKP Erzurum Milletvekili Muhyettin Aksak öldürülen PKK mensupları için "gebertildiler" ifadesinin kullanılmasını önerdi.¹⁰ Sosyal paylaşım sitelerinde ve gazetelerin okur yorumlarında yapılacak kısa bir gezintiyle, bu öneriyi çoktan hayata geçirmiş bir kitlenin varlığı da kolaylıkla görülecektir.

Mümkün mü artık dönmek?

Yazının sonunda başta sorduğumuz soruya, "Kürtlerle Türkiye'nin ve Türkiye toplumunun bundan böyle muhabbet imkânlarının neler olduğuna" geri dönecek olursak... Öyle sanıyorum ki, bugün korkutucu olan şey "90'lara geri mi dönüyoruz?" sorusunu sormak zorunda kalmamız değil, aksine 90'lara bile geri dönemeyecek bir toplumsallığa varmış oluşumuz.

Devlet ve Kürtler arasında, egemenlik paylaşımı ve tanınmayı tanımlayan bir sözleşmenin eksikliği nedeniyle başından beri devletin kurucu unsuru ve sisteme içkin olarak var olduğunu iddia ettiğim şiddet, bugün neoliberal güvenlik politikaları ve iktidar etmenin dönüşen çehresi nedeniyle toplumsal hayatın çok çeşitli veçhelerine nüfuz etmiştir. Bu koşullar altında, devlet ile Kürtler arasındaki –çatışmasızlık koşullarında dahi- şiddete dayalı olan ilişki Türkiye toplumunun bileşenleri ile Kürtler arasında da dilde, duyguda ve eylemde kendini gösteren bir şiddet ilişkisini beslemiştir.

Bu gidişata dur demek mümkün müdür? Bu soruya verilecek cevap elbette, bu yazının sınırlı kapsamında ele almadığımız uluslararası siyasetin dinamiklerini, bölgesel gelişmeleri ve onların aktörlerini de içeren bir analize ihtiyaç duyar. Ancak başta da vurguladığım üzere (Kürt meselesinin çok aktörlü/çok boyutlu niteliğini göz ardı etmeyen, fakat bunlardan bağımsız olarak esasen) "Türkiye'nin ve Türkiye toplumunun Kürtlerle meselesini" toplumsal ilişkiler üzerinden anlamaya çalışan bir bakış açısıyla şu tespitlerde bulunabiliyorum:

Türkiye devleti ve toplumu ile Kürtler

[10] Haber için bkz. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=21276012>

arasındaki ilişkinin hâlihazırdaki durumundan çıkmasını sağlamak, giderek daha zor görünüyor. Bu zorluğu aşmanın ilk ve en önemli adımı, bu ilişkiyi bildik kategoriler ve karşıtlıklar üzerinden analiz etmeye bir son vermek olabilir. Yeni bir başlangıç için, başka bir iktidar anlayışına, yeni bir siyasi eyleyişe olduğu kadar yeni bir entelektüel/akademik dile de ihtiyacımız var. Her şeyden evvel, devlet şiddetini, devlete içkin olan sistemik şiddeti ve şiddetin olağanlaşarak, gündelikleşerek toplumsal hayatın ve ilişkilerin bütününe nüfuz eden niteliğini ve bu niteliği araçsallaştıran iktidar tekniklerini analizlere dâhil etmek gerekiyor. Bunları görmezden gelen bir şiddet karşıtlığı ile bu ilişkideki sorunlara merhem olunması, kanımca mümkün görünmüyor.

Devlet ve Kürtler arasındaki ilişkinin seyrini belirleyen ana eksenin şiddetin sürekliliği olduğunu; Kürtler için örneğin, Dersim 1938'in 1992 Şırnak'ında, 1943'teki 33 Kurşun vakasının 2011 Roboski'sinde tekrar ettiğini, 90'ların zorunlu göçünün 1934 İskân Kanunu'nun devamı gibi görüldüğünü, Pozantı Cezaevi denince akla Diyarbakır Cezaevi'nin geldiğini fark etmek gerekiyor. Üstelik yukarıda da açıklamaya çalıştığım üzere "şiddet", bildiğimiz anlamda "ölümle" sonuçlanmak, fiziksel darbeler ve kan içermek zorunda değil. Örneğin, literatürde *politicide*¹¹ ve *lingucide*¹² olarak tanımlanan süreçler, Türkiye devleti ile Kürtlerin ilişkisinde sürekliliğini gözlemlediğimiz, kan ve çatışma içermeyen "şiddet" biçimleridir ve Kürtlerin varlığını doğrudan hedef almaları bakımından, en az 90'lardaki devlet pratikleri kadar şiddet kategorisinde sorunsallaştırılmaları gerekir. Kürtlerin, Türkiye toplumunu

şiddete maruz kaldıklarına ikna etmelerini beklemeyi ve bunu talep etmeyi de ne ahlaki ne de siyasi bakımdan doğru bulmuyorum. Kürtlerin Butler'in tanımıyla "insan" kabul edilmesi, hakları ve talepleriyle Kürt olarak tanınmaları, onların ne kadar acı çektiklerine, ne kadar çok öldüklerine, ne kadar şiddete maruz kaldıklarına bakılarak verilecek bir karara kılınmamalı. Aksi takdirde başkalarının acısına bakmak hayli pornografik bir eyleme, şiddet karşıtlığı da boş gösterene dönüşme riski taşıyor.

Kürtlere "anlat bize, sana ne yaptık?" gibi sorular sorarak herkesin bildiği sırları defaten ifşa etmelerini beklemenin de bir çeşit şiddet olduğunu fark etmek zor olmasa gerek. Karşılıklı "muhabbetimiz" baki olsun isteniyorsa, doğru soru sanırım "anlat bize, ne düşünüyorsun, ne istiyorsun?" olmalıdır. Ve elbette, Kürtlerin sadece insan değil, toplumsal/politik düzlemde eyleyen özneler olarak tanınması, bir diğer deyişle eylemek için gerekli öznelerden, dilden, platformdan, araçlardan mahrum bırakılmamaları da, "muhabbetin bekası" açısından elzem. Zira, "kardeşlik" söylemi üzerine bina edilen "bir arada yaşama" anlayışı, mağdurun mağduriyetine kulak vermek konusunda cömert davranabilse de, mağdur olanın kendi adına ve kendi başına eyleme haline tepki gösterebilmektedir. Katıldığı bir sendika toplantısında Kürtlerin anadilde eğitim taleplerine yönelik tepkisini "Benim Kürtlere güvenim bitti, çünkü anadil de istediklerine göre bu ülkeyi bölecekler" biçiminde dile getiren bir sendika yöneticisine, Wanbetan'ın verdiği yanıt, bu bağlamda anlamlıdır:

"Biz kimliğimizi bilmezken, biz itiniz köpeğinizken, hiçbir canlı

[11] Son dönemde yaşanan KCK operasyonlarını "Baskı altındaki bir topluluğun, halkın ya da grubun siyasal, kültürel, entelektüel vb. lider grubunun ya da potansiyel liderliğinin imha ya da tasfiyesi" anlamına gelen *politicide* (siyasi-kırım) kavramıyla açıklamak ve devletin bizzat hukukun içinden uyguladığı şiddet üzerinden düşünmek gerekir.

[12] Dil-kırım. Bkz. Hasanpur, 1997.

*değilken, ot bile değilken, bacım,
kardeşim, canım cicimdi de,
şimdi bizim bir kimliğimiz var,
dilimiz var diye dayatılırken
mi güveniniz bitti? Bizim hiç
halimizi, bir hiç olmamızı
seviyordunuz da, varlıklı
halimizi mi sevmiyorsunuz? Ne
yaparsan yap, onlar bizimle
empati kuramazlar. Bizim gibi
kötü muamele görmediler, bizim
gibi sokak ortasında tecavüz
edilmediler. Ben bir şey söylemek
istemiyorum. Çünkü vaktiyle çok
bağırıldık: Duyun sesimizi. Sanki
top tüfekte evlerini başına yıkan
bizdik. Sanki kendi boklarını
onlara yediren bizdik. Terörist
onlar değil, biz olduk..." (Akın
& Danışman, s. 191-192)*

Wanbetan'ın sözleri, karşısındakini "özne" saymayanın bakış açısıyla kurulan bir ilişkinin de en az karşısındakini "insan" saymayanın kurduğu ilişki, hatta çıplak şiddet kadar şiddet içerdiğini; şiddet dilden bedene bu kadar yayılmışken muhabbet imkânlarının sınırlarını pek çok akademik metinden daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Tam da bu nedenle şiddet üzerine "şiddetle" yeniden düşünmeye ihtiyacımız yok mu?

Kaynakça

- Akın, Rojin Canan ve Funda Danışman. Bildiğin Gibi Değil. 90'larda Güneydoğu'da Çocuk Olmak. İstanbul: Metis, 2011.
- Arslan, Umut Tümay (Yay.Hz.). Bir Kapıdan Gireceksin. Türkiye Sineması Üzerine Denemeler. İstanbul: Metis, 2012.
- Benjamin, W. 1965. [1921]. Zur Kritik der Gewalt und Andere Aufsätze. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Biz Kimiz '10. Kürt Meselesinde Algı ve Beklentiler Araştırması Bulgular Raporu, Mayıs 2011. <http://konda.com.tr/tr/raporlar.php?tb=3>
- Butler, Judith. Precarious Life. The Powers of Mourning and Violence. London: Verso, 2004.
- Derek, G. ve Allan Pred. Violent Geographies. Fear, Terror and Political Violence. Routledge, 2007.
- Foucault, M. Society Must Be Defended. New York: Picador, 2003.
- Foucault, M. Security, Territory, Population. Lectures at the College de France 1977-1978. London: Palgrave-MacMillan, 2007.
- Hasanpur, E. 1997. Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları. İstanbul: Avesta.
- Marx, Karl. "Zur Judenfrage", Deutsch-Französische Jahrbücher, 1844.
- Saraçoğlu, Cenk. Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler. İnkâr'dan Tanıyarak Dışlama'ya. İstanbul: İletişim, 2011.
- Şahin Fırat, Bahar ve Mesut Fırat. "Kürt Hareketini Diyarbakır Cezaevi'ne 'Hapsetmek': İktidar, Özne ve Siyaset Üzerine Eleştirel Bir Deneme". Toplum ve Kuram, Sayı:5, Bahar-Yaz, 2011, s. 93-106.
- Tuğal, Cihan. Pasif Devrim. İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Yeğen, Mesut. Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa. Cumhuriyet ve Türkler. İstanbul: İletişim, 2006.
- Yıldırım, Tuğba (Der). Kürt Sorunu ve Devlet. Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Zizek, Slavoj. Violence. Six Sideways Reflections. GB: Profile Books, 2008.

Yervart Danzıkyan
Gazeteci, Yazar

Bilindiği üzere 2015, Anadolu ve İstanbul Ermenileri'nin, Osmanlı Hükümeti tarafından zorunlu bir göçe tabi tutulduğu, bu göçün katliam ve hatta soykırım özelliği kazandığı, yaygınlaşan ismiyle “Ermeni Katliamı”nın 100. yılı. Bu önemli eşik yaklaştıkça bütün dünyadaki Ermenilerin ve Ermenistan devletinin özel ve kapsamlı anma törenleri yapması bekleniyor. Beklentiler bu anma törenleri için hazırlıklar yapılırken “soykırımın tanınması” için yürütülen çabaların da hızlanacağı şeklinde. Gerek Ermenistan devletinin gerekse Fransa, ABD ve diğer ülkelerdeki Ermeni grupların bu yöndeki çalışmalarına muhtemelen şimdiden başladığını tahmin etmek zor değil. Keza, yine bazı Batılı ülkelerin Türkiye'yi soykırımı tanımaya zorlamaya yönelik adımlar atacağı da kuvvetle tahmin edilebilir. Dolayısıyla 2015 ve öncesi çok açık ki Ermeniler için önemli bir dönüm noktası olacak.

Ancak doğaldır ki konuyla ilgili tüm kesimlerin dikkat kesileceği yer, Türkiye olacak. Sadece katliamın gerçekleştiği topraklar olması yüzünden değil. Soykırımı hatta katliamı bile inkar eden genel bir kamuoyu görüşünün Cumhuriyet tarihi boyunca hükümetler, devlet görevlileri ve ordu tarafından topluma dayatılması sonucu,

Türkiye'nin büyük bir çoğunluğu günümüzde bilhassa yurtdışındaki Ermeni grupları düşman olarak görmekte, soykırımın tanınması, hatta basit bir özür için bile yürütülen çabaları Türkiye'nin aleyhine yürütülen komploların bir parçası olarak değerlendirmektedir. AKP Hükümeti de bu konudaki politikasını son yıllarda artık tamamen bu genel görüş doğrultusunda şekillendirmektedir.

Yaklaşık üç yıl öncesinde Ermenistan ile yürütülen diyalog çabaları kesilmiş, “komşularla sıfır sorun” politikasından, -diğer komşular bu raporun konusu değildir- en azından Ermenistan ile sıfır temas politikasına geçilmiştir. Bu politika değişikliğinin altında AKP'nin elde ettiği güçlü iktidarı korumak için milliyetçi politikalara dönme anlayışının bulunduğunu düşünüyoruz.. Bu milliyetçi politikalara otoriter bir yönetim anlayışının eşlik ettiğini de ekleyelim. Mevcut durumda bilhassa basın üzerinde güçlü bir baskı vardır ve büyük sermayeye bağlı basın AKP Hükümeti'nin ancak sınırlı bir alanda eleştirebilmekte, o alanda bile birçok gazeteci görünürde patronların inisiyatifıyla işsiz kalmaktadır.

Öte yandan AKP'nin pragmatik bir parti olduğu da bilinmektedir. Bir ihtimal Hükümet, bu konudaki

hassasiyetiyle bilinen Obama yönetimiyle ilişkileri rayında tutmak için göstermelik bir iki adım da atabilir. (Tabii Obama bu yılki seçimleri kazanırsa) Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu diasporadaki gruplarla diyaloga geçileceğinin ve konuya katı bir inkar politikası çerçevesinde bakılmayacağını sinyallerini geçtiğimiz aylarda bir grup gazeteciyle gerçekleştirdiği söyleşide verdi. Ancak bu çabaların derin bir kavrayıştan uzak olacağı tahmin ediliyor. Dolayısıyla 2015 yaklaşırken AKP'nin net olarak nasıl bir pozisyon alacağı kestirilemese bile, kimi revizyonlarla inkar politikasının devam edeceği öngörmek mümkün. Bilhassa Batılı ülkelerde ve Ermenistan'da "soykırım" konusu gündeme geldiğinde –görece ılımlı- bir çizgi yürütülse dahi derhal sert ve inkarcı bir çizgiye hızla dönüldüğü de (bu Türkiye'deki tüm hükümetlerin ve ana akım medyadaki gazetecilerin özelliğidir) hesaba katıldığında genel kamuoyunun bilindik "yalan ve iftira ile mücadele" konseptine döneceği kuvvetle muhtemeldir.

Bununla beraber meseleye adil bir biçimde yaklaşan çok sayıda aydın, gazeteci, sivil toplum kuruluşu bulunduğu da bir gerçektir. Yaklaşık olarak 3 yıl önce düzenlenen bir grup aydın tarafından düzenlenen "Ermenilerden özür diliyoruz" kampanyası bunun en önemli örneğidir. Keza Hrant Dink cinayetinden sonra da o güne kadar konuyla etraflı biçimde ilgilenmeyen ve kimi itirazları olsa da temelde resmi görüşü benimseyen pek çok kesimin 1915'de neler olduğuyla daha yakından ilgilendiğini ve zamanla resmi görüşten uzaklaştığını biliyoruz. Buna İslami kesimden kimi entelektüeller ve sivil toplum kuruluşları da dahildir.

Özetle 2015 yaklaşırken gerek devlet ve hükümet cephesinde, gerek milliyetçi kampta –ki Türkiye'nin mevcut konjonktüründe bu iki kesim arasında geçişlilik artmıştır- gerekse konuya geleneksel resmi görüş penceresinden

bakan ana akım medyada reaksiyona dayalı bir tavrın gelişeceğini öngörüyoruz.

Bunun ipuçlarını geçtiğimiz yıl Karabağ savaşı sırasında meydana gelen Hocalı katliamının 20. yıldönümü nedeniyle Taksim Meydanı'nda düzenlenen törenlerde gördük. Keskin bir milliyetçi ton ve Ermenileri topyekun biçimde suçlayan hatta tehdit eden bir söylem taşıyan törene Hükümet'ten de katılım olması ve bu törenin aynı tona sahip afişlerinin İstanbul'un her yerine geniş biçimde asılabilmesi, tüm gazetelere tam sayfa ilanlar verilmesi düşündürücüydü. Bu tutumun süreceğini düşünüyoruz. Tüm bu gelişmeler hesaba katıldığında 2015 ve öncesinin bilhassa Türkiyeli Ermeniler için zor geçeceği ortadadır. Resmi makamların inkar politikasını sürdürmekle kalmayıp, inkara son verilmesini isteyen çevreleri suçlayacakları hatta hedef göstermeleri de ihtimal dahilindedir.

Bu milliyetçi atmosferi biraz olsun kırmak ve Türkiye'de herkesin böyle düşünmediğini göstermek için bir şeyler yapılabileceğini düşündük. Bu kritik eşik yaklaşırken Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni inkar politikasından vazgeçmeye ve bu topraklardaki Ermenilerin yaşadığı trajediyi anlamaya, özür dilemeye çağıracağız. Sadece bunu yapmakla kalmayacak, bu topraklardaki Ermeni varlığı ve mirasını, Ermenilerin bu toprakların köklü bir halkı olduğunu göstermeye çalışacağız.

Ve resmi politikalar yüzünden sadece insanların değil bu mirasın da bu topraklardan kazındığını göstermeye çalışacağız. Bunun için sadece hYD'nin değil başka sivil toplum kuruluşlarının da sergiler, konferanslar düzenleyeceğini, kataloglar kitaplar basacağını biliyor ve tahmin ediyoruz. Amacımız, bu çalışmaların olabildiğince geniş bir işbirliği anlayışı içinde gerçekleştirilmesi.

Çalışmalarımızla, 2015 öncesinde ve 2015 yılında hem Türkiye Cumhuriyeti'ni inkar politikasından vazgeçmeye çağırmaya, hem de bu topraklardaki Ermeni varlığını ve o halkın oluşturduğu zenginliği ve bu zenginliğin bu topraklardan kazanmasının yarattığı tahribatı ortaya koymaya yönelik güçlü bir ses oluşturacağımızı düşünüyoruz. Ve elbette Türkiye'nin sadece milliyetçi bir bloktan oluşmadığını, konuya adil biçimde yaklaşan kesimlerin de bulunduğunu ve bu kesimin sesinin de güçlü bir biçimde çıkabileceğini göstermek istiyoruz. Umudumuz, bu sesin hem Türkiye'de hem de tüm dünyada karşılık bulması...

Toplantı Notları **Açılış**

30 Haziran 2012
Helsinki Yurttaşlar Derneği
İSTANBUL

hYd olarak "Çatışmalara Karşı Sivil Çözümler" başlığı altında yürüttüğümüz projenin tematik toplantılardan bir kısmını, soykırımın 100. yılı yaklaşırken Türkiye-Ermenistan meselesine ayırdık. Bu konuyu tartışmanın normalleşmesi ile "Türk" toplumunun rehabilitasyonu, birbiriyle bağlantılı meseleler; konu üzerine çalışan kişi ve kurumların, tartışmanın normalleştirilmesi açısından yapacağı pek çok şey olabilir diye düşünerek kendi örgütlerimizde önümüzdeki birkaç yıl içinde bu alanda yapmayı planladıklarımızı paylaşmak üzere bu toplantıda bir araya geldik. STK'lar olarak ayrı ayrı veya ortak faaliyetlerimizi stratejik bir ittifak şeklinde nasıl koordine ederiz, sadece soykırımın 100. yılına odaklanmadan, o vakte kadar yapılması planlanan çalışmaları değerlendirelim, birlikte yapılabilecek işlerin genel çerçevesi hakkında konuşalım istiyoruz. Amacımız 2015'e doğru birlikte neler yapabiliriz, beraber nasıl yürürüz sorularına cevap aramak ve en önemlisi Türkiye kamuoyunu inkâr noktasından uzaklaştırmaya faydalı olacak bir şeyler yapmak...

Açılış konuşmasının ardından Yetvart Danzikyan'ın moderatörlüğünde fikir ve öneriler paylaşıldı. Katılımcıların çalışmaları bir kampanya içinde yürütmek konusundaki fikirleri şöyle;

- Bir şeyler yapmak için 2015'i beklemeyip harekete geçmek gerekiyor. Ortak bir şeyler yapabilir miyiz, neler yapabiliriz? Türk toplumunun meseleyi hazmetmesini sağlayacak çalışmaları beraber yürütüp, üç yıl boyunca sıkı bir şekilde çalışmak lazım. Elbette, bütün STK'ların yapacağı farklı işler olabilir, birlikte yapmamız şart değil ama yapılacak bütün aktiviteler o çatı altında olabilir mi? Başka STK'ları diyelim ki İslami hassasiyetleri olan kuruluşları da katabilir miyiz?

- Model olarak önerim: İstanbul Avrupa Kültür Başkenti için yapılanları düşünelim. Biz de meseleye böyle bakıp, bunu bir çatı gibi kurgulayabiliriz. Herhangi bir faaliyet için "bu faaliyet bu çatının altında yapılmaktadır" notu düşülebilir. Bir tür mutabakat oluşturmaktan söz ediyorum. Bu çerçevede bir web sitesi kurulabilir, bu çatının altına girmek isteyenlerin faaliyetleri orada yer alabilir. Site farklı kuruluşların desteği ile hazırlanabilir. Bir logosu, sloganı vs. olur. Eğer birkaç kuruluş mutabık kalırsak Eylül ayında yapacağımız toplantının daha geniş katılımlı olmasına çalışırız. O toplantıdan sonra da hangi kuruluşlar bu çatının içinde olmak istiyorlarsa bir basın toplantısıyla duyurulabilir.

- Bu çerçevede içinde ne yapmayacağımızı da konuşalım. Bir arabuluculuk niyetimiz olmamalı, Türkiye-Ermenistan arasında

yapılacak bir barıştan ziyade amacımız toplumun bu meseleyi olabildiğince hazmetmesi olmalı...

- Agos gazetesinde bununla ilgili henüz belli bir proje düşünülmüdü. Biz şu anda gazeteyi daha iyi hale getirmeye odaklanmış vaziyetteyiz, bir süre de böyle olacak. Öte yandan bu tartışmayı yararlı buluyorum. Bu masanın etrafındakiler her ne kadar anlaşacak insanlar olsa da üslup farklılıkları olacaktır. Bunun önceden konuşulması çok önemli. Herkesin uzlaşacağı ilkeleri belirleyip onun üzerinde ilerlemek lazım. Mesela soykırım tanımlaması kullanılacak mı, yoksa Agos'un yaptığı gibi kaybedilmiş şeyin vurgulanması mı olacak? Agos'un bu tartışmanın içinde olmasını, süreçten haberdar olmasını isteriz.

- Bu çalışmanın siyasi argümanı tabii ki önemli. Tonumuz ne olacak meselesini beraber kararlaştırmalıyız. Ayrıca, faaliyetlerin içinde olmadan da bu toplantılara katılmak mümkün.

- İnsan Hakları Derneği baştan beri soykırımın tanınması için açıkça mücadele eder, inkâr meselesini önemser. 80'lerde yayınlanan Cumhuriyet Ansiklopedisi'nin Ankara maddesinde, oradaki Ermeni varlığına ilişkin hiç bilgi yoktur ki Ankara'da 25 bin Ermeni katledildi. Ermenilerin varlığının sadece devlet değil toplum tarafından da inkârı söz konusu. Gomidas Enstitüsü burada bir şube açmak istiyor, finansman konusunda olumlu gelişmeler var. İHD ile Gomidas arasında kentlerin gerçek tarihi üzerine ortak bir proje hazırlığı içindeyiz, daha başlamadı ama bu proje 2015'e doğru faaliyetleri içinde yer alabilir. İslami hassasiyeti olan kurumların katılımı üzerine de şunu söylemek isterim, ilişkiler örgütlü yapılar üzerinden değil, kişiler üzerinden ilerlesin. Akdamar'da kilisede ayin yapılacağı zaman Mazlumder üyeleri, Ermenilere Kuran'la hoş geldiniz konuşması yaptılar.

- Kurulması arzu edilen bu çatının illa ki bir bildirisi olması gerekmiyor. Ortak

bir şey yapmak da şart değil. Burayı bir karar merci değil bir iletişim platformu diye düşünelim. hYd olarak meramımız bunu bir kampanya gibi sürdürmek. Kimisi milletvekili ziyaret eder lobi faaliyeti yapar, kimisi yayınlar yapar, üç yıllık bir kampanya diye formüle edelim. Amacımız Türk kamuoyu ve onun temsilcilerine bir mesafe aldırabilmek... Çok parçalı, kenarında kıyısında irili ufaklı faaliyetlerin olduğu bir iş.

- Bir kampanya olacaksa geçmişte yapılan özür kampanyasını da hatırlayalım. Yurtdışında bir görünürlük sağladı ama Türk toplumunda pek öyle olmadı. Herkesin 2015'le ilgili nasıl bir vizyonu var, onu öğrenmek önemli. İslami kesimden de destekleyecek isimler var. Öte yandan 2015 kritik bir yıl, Çanakkale'de savaşın Anzakların da 100. yılı, devlet erkânı o anmada olacak. Bu savaşta ölen Ermeni subaylar da vardı. Anma etkinlikleri çok kıymetli. Benzer bir anma 1915 için yapılabilir mi? Ayrıca bu meselede Ermenistan ve diaspora da çok önemli.

- Kişisel olarak, 2015'te bir şeyler yapacak olmak bana ayıp geliyor, 100 yıl hiçbir şey yapmadık çünkü. Anadolu Kültür ilk olarak Tütün Deposunda bir sergi planlanıyor, ikincisi Heinrich Böll ile bir film yapılacak ama içeriği henüz belli değil. Bir yandan Ermenistan'daki sivil toplum örgütleri ile yapılacak işler var. 2015'e doğru meselesiyle ilgili katıldığım üçüncü toplantı bu... TESEV gibi başka kuruluşlar da bu meseleye kafa yoruyor. TESEV'in toplantısında Anadolu'dan isimler de vardı, o açıdan iyiydi. Bu gruplar birbirinden haberdar olmalı. Müslüman kesimden katılım meselesine gelince, bir kere de onların bir şeyler yapmasını ve bizi davet etmelerini istiyorum.

- Ermenistan'la ilgili Türkiyeli STK'ların yapabileceği şeyler giderek azaldı. Ermenistan'daki STK'larla iş yapmak, diasporadan daha kolay. Diaspora ile sivil bir diyalog başlatmak önemli.

- Hrant Dink Vakfı olarak, varoluşsal olarak uğraştığımız iş zaten bununla ilgili. 2015'te milliyetçi söylem çok yükselecek. Bizim topluma başka bir ses duyurmayı hedeflememiz, toplumu bu işin içine katmamız lazım. Biz o milliyetçi söylemi, onların duydukları tek ses olmaktan çıkarmalıyız. Sadece devletle konuşmanın faydası yok, onun yerine 2015'in insani boyutunu daha iyi anlatan bir şeyler yapmak gerekir. Müslümanları, CHP'lileri dışarıda bırakmak iyi bir fikir değil, ulusalcı, solcu gruplar gibi bazıları bu işle ilgilenmeye başlamazsa bu sesi duyurmakta başarılı olmayız.

- Bu yapılacak çalışmaların sadece büyük şehirleri değil Anadolu'yu da kapsaması, yerel partnerlerle desteklenmesi önemli. İnsan hikâyeleri ön plana çıkarılabilir. Mesela Bitlis'te bir kilise var, orada yaşayan insanlar onu tamir etmek istiyor.

- 2015 hem diaspora, hem devlet için karşılıklı bir çarpışma yılına da dönebilir. Ortaya bir bildiri ile çıkmak çatışma yaratabilir. O yıla odaklanmak tansiyon yaratabilir. Biz Global Dialogue olarak, donör olarak ilgileniyoruz, ama bir fon yaratma sıkıntısı var. Yapılan tekliflerde bu işlerin zaten bu duyarlılıklara sahip insanlara mı, buna ihtiyacı olanlara mı ulaşması noktasında sıkıntı var. Anadolu'dan mutlaka katılım olmalı...

- Platformların ayakta kalması zordur, o logonun şu veya bu işe konup konmaması tartışma yaratabilir ileride. Bu kampanyanın bir web sitesi olacaksa sitenin sadece bu konudaki faaliyetlerin duyurulması değil eldeki materyallerin kendisinin oraya yüklenmesi işlevi de olabilir.

- "Soykırım" değil de "tehcir" dendiğinde pek inkâr edilmiyor sanki... Gerçi orada da bunu bir haklılaştırma meselesi var. "Ermeniler de isyan ettiler, katliam yaptılar, hem bizim kayıplarımız, ölülerimiz de tanınmıyor" gibi karşı argümanlar var.

- Ermeni Kültür Derneği olarak iki sene önce kurulduk, genç bir derneğiz.

Buradaki tartışmanın bizim için önemli olduğunu düşünüyoruz. Biz bir film gösterimi yaptık, ona bile gelmeye çekinen Ermeni arkadaşlarımız oldu. Toplumumuzda bırakın 24 Nisan anmalarına gelmeyi, kimliğini gizleyenler oluyor.

- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi olarak Ermenilerle ilgili sözlü tarih çalışması yapmayı planlıyoruz. Olan bitenin toparlandığı bir web sitesi faydalı olur. Sırf etkinlik üzerinden değil bugüne kadar yapılanların toplandığı bir site olarak da düşünülebilir. Daha basit, daha az akademik, sıradan insanların da anlayabileceği veriler olabilir. Harita kullanılabilir. O dönemle ilgili soruları cevaplayan bilgiler yer alabilir. E-bülten hazırlanabilir.

- Hrant Dink Vakfı olarak diaspora ile ilgili biz de sözlü tarih çalışması yapıyoruz. Anadolu'da ilgili olarak da Ermenilerin yaşadığı yerleri çıkarmaya çalışıyoruz.

- Ermenistan'da Soykırım Müzesindeki haritada, kentlere "hangi şehirde hangi gazete, matbaa vardı" bilgisi konmuş. - Osmanlı dönemi Ermenilerinin yaşamı ile ilgili yayın yapan "houshamadyan.org" diye bir web sitesi var. Sırf onun Türkçeye çevrilmesi bile çok büyük fayda sağlar.

- Tarih Vakfı 2014'te 1. Dünya Savaşı ile ilgili olarak büyük bir konferans düzenleyecek, 1915 meselesi orada işlenecek. Yapılacak etkinlikler için üniversiteler ile işbirliği yapılabilir.

- 2015'e doğru iletişim ve bilgi paylaşımı önemli. Bir web sitesi iyi olur gibi geliyor bana. Ne kadar kurumsal ne kadar esnek olur bilemem ama logo önemli, o logoyu görünce tanınmak mühim. Bu çalışmalarını bir kampanya gibi yürüteceksek ne kadar farklı grubu katabilirsek o kadar anlamlı olur. Müslüman kesimden STK'lar, hemşeri dernekleri vb. Ayrıca Süryanileri de katalım, bu mesele aynı zamanda Anadolu Hıristiyanlığının da kökünün kazanması demek...

- 2023'e kadar birçok yıldönümü var. "Balkanlardaki soykırımdı, bu taraftaki değildi" tartışması var. Ayrıca 1870'lerden itibaren Müslümanların da topraklarından edildiği gündeme geliyor.

- Kültür Üniversitesi GPot Merkezi olarak diyalog üzerinde duruyoruz. Ayrıca meselenin hukuki boyutunu da önemsiyoruz. Bu çatı altına Ermeni cemaatinden kurumları da çekebilir miyiz? Korolar, tiyatrolar vs.

- Türkiye'de Ermeni tarihi konusunda akademik çalışma pek yok, fon bulursak öğrencilere master ve doktora için burs verilebilir.

- Müslümanların katılımı konusunda örgütlü bazda işimiz zor olabilir ama perspektif olarak Müslümanlara ulaşmamız lazım, bunu kolaylaştırmak için kimlerle iletişime geçmeliyiz sorusu mühim.

-Ders kitapları özellikle tarih kitapları üzerine yapılan çalışmalara destek verilebilir.

- 1915'te olanların konuşulmasını her kesimde kolaylaştıracak ortam sağlanmalı diye düşünüyorum. Hrant Dink Vakfında böyle bir çalışma yapılıyor. 1915'te tehcir kararına direnen, Ermenilere yardım eden Türklerin (valiler, kaymakamlar, askerler, din adamları vs.) gündeme getirilmesi iyi olur. Onlara sahip çıkarak toplumun da konuşması kolaylaşabilir.

- Ermenistan'daki Soykırım Müzesine yeni bir bölüm eklenmesi düşünülüyor "vicdanlılar" olarak tanımlanan bu isimler anılacak. Kişisel olarak ben, bu iyi insanları anmanın Türklerin işi olmadığını düşünüyorum. Bunu Ermenilere, diasporaya bırakalım.

- Bir yanda soykırım faillerinin adları kamusal alana verilirken, iyilerin anılması bana da iyi gelmiyor. Müslümanların katılımı konusu önemli, bunu konuşalım. Ulusalcıların, Müslümanların gelmesi önemli ama çerçevesine karar vermek gerekir.

-Mazlumder'den yaklaşık 14-15 şube başkanı Agos'u ziyaret etti. 1915 konusunda da Hrant Dink davası konusunda da çok da rahat konuştuk. Kurumun içinde konuşulabilecek insanlar var.

Nasıl ilerleyeceğiz? Yani baştan, bazı derneklerle biraraya gelemeyiz mi denecek yoksa bu Ermeni meselesi konusunda bir çalışmadır diyerek farklı kurumları da işin içine mi çekmeye çalışacağız? Bana kalırsa, herkesi çağırmalıyız, bu konuda çalışmak isteyen kalır, istemeyen çekilebilir.

- Kendi içimizde kalırsa, çok sınırlı olur, bunu da unutmayalım. Farklı aidiyetleri olan ama duyarlı kişileri dışarıda bırakmamak lazım.

- Biz ortak bir paydada buluşalım, sonra onları davet edelim diye düşünüyorum. "soykırım" gibi bir konuda çalışırken nefret söylemini kullanan kurumlarla birlikte olmamız pek mümkün değil.

- "Müslümanlar" ifadesi sorunlu, "Müslüman kurumlar" denmeli. Bence buranın ilkelerini ve duruşunu benimseyen herkes gelsin.

- Bu arada unutmamak gerekir ki insanlar/ kurumlar değişir. Bir konu hakkında geçtiğimiz yıllardan farklı düşüncelere sahip olunabilir. Farkındalıklar değişince tutumlar da değişebilir. İnsanlara, kurumlara şans vermek lazım. İslami hassasiyetleri olan gruplardan bahsediyorsak, unutmayalım ki Müslümanların çoğunluğa ulaşma şansı var. Keza Alevilerin... Bariyerleri aşmak lazım...evet duvarlar var aramızda ama bu duvarlarda delikler var geçebileceğimiz.

- hYd, varlık nedeni olarak beş benzemezi bir araya getirmeye çalışan bir örgüt. Biz çağrı yaparken sınır koyamayız, çağrı herkese yapılır. Birçok grubun, derneğin, bu konuyla ilgili duyarlılığı var.

-"Ermenileri kurtaranlar" meselesinde kurtarma söylemi olumsuz etki yaratabiliyor. Ermeni kızların evlat

edinilip, mallarına el konularak onların kurtarıldığını düşünenler var.

- Büyük çoğunluk bizim bildiğimiz gerçekleri bilmiyor. Medyadan bilgilenen çoğunluğa büyük resmi aktarabilmek çok önemli. Bunun için örnekler vermek iyi olur; kurtarmak için risk almış insanların hikâyesini anlatmak mağdur olanın hikâyesini de anlatmak oluyor. Bunları bilmek insanlar üzerinde etkili oluyor.

- Literatürde genelde “kurtarıcılar” olarak kullanılmıyor o ifade... burada dil çok önemli. Burada önemli olan Türkiye’de milliyetçiliği körükleyen şeyi kırmak. Soykırımın karşılıklılık üzerine olmadığını anlatmak gerekiyor. “Biz millet olarak Türkleri tümüyle suçlamıyoruz” demek lazım. Dil bu sebeple çok önemli.

- Bu iyi hikâyeleri duymak Ermenilere de iyi geliyor. Agos’ta Konya valisi Cemal Bey’in haberini yaptığımızda Ermenilerden ve Türklerden çok olumlu tepkiler aldık.

- “2015’e doğru...” için bir araya geldik, grubun nereye kadar genişleyeceği konusu tartışmalı. Bir zemin oluşturabilmek için bunu açalım. Anladığım kadarıyla “böyle bir platform olsun” konusunda hemfikiriz, “web sitesi olsun” meselesinde hemfikiriz.

- Daha önce bu alanda iş yapmış mı, bunu dert edinmiş mi diye bakmak sorunlu, aslında herkes bu konuda çalışmaya yeni başlıyor. Ermenistan’daki STK’lar ile ilişkiler 2004’de başladı, dolayısıyla bu konuda kurumların henüz birşey yapmamış olması, çalışmamış olması çok doğal. Mesela hiç akademik çalışma yok bu konuda. Bu konuda çalışmamış akademisyenleri de mi dışarıda bırakacağız? Biraz daha kapsayıcı olabiliriz.

- Burada on kişi başlar, on birinci kişi bir şeyler ekler, onlar da katılmış olur, platformun bir parçası oluverir. Koordinasyonu sağlayan bir grup olsa iyi olur. İnsanları, kurumları teşvik eden, başkalarını da katan bir yapısı olmalı. Gevşek bir yapı kurulsun.

- Konu üzerine kafa yormuş insanları da katalım. Geniş okuyucu kitlesi olan insanlar var onların da katılmasını sağlamak iyi olabilir. İlla örgütlü olmaları gerekmiyor.

- “2015” demeden, Ermenilerin varlığını inkâr eden dili benimsemek daha iyi olabilir. 2015 meselesine aşırı tepkiler var çünkü. Çağrı metninde kullanmayalım o ifadeyi.

Türk-Ermeni Diyalogunda “Barış Dilini İnşa Edebilmek...”

Cemal Uşak
Gazeteci-Yazar
Gazeteciler ve Yazarlar
Vakfı Başkan Yardımcısı

“Bohman Diyalog” geleneğinin öncüsü, Prof. David Bohm’a göre, diyalog bazen, dibi tortularla dolu bir kanalda kürekli sandalla seyahat etmeye mecbur olmaktır. Kanala temiz su gelinceye kadar, kürekleri derine daldırmadan yola devam etmek gerektir. Aksi takdirde, dipten gelen balçığın kötü kokuları, tarafları diyalogdan vazgeçtir ve arzulanan dostluk ilişkisi bir türlü kurulamaz.

Türk-Ermeni ilişkileri ve diyalogu söz konusu olduğunda, maalesef yıllar yılı bunun tam tersi yapılmıştır. Ermeni tarafı 1915 faciasının bir soykırım olduğunu söyleyerek; Türk tarafı ise Ermeni örgütleri, Daşnaksütyun’un ve Hınçak Komitelerinin yaptığı katliamları dile getirerek söze başlamış ve bir türlü mesafe alınamamıştır.

İşte bu da tam tamına, David Bohm’un sözünü ettiği üzere, kürekleri dibe daldırıp, yılların tortusu balığı dışarı çıkartıp, tarafların mecalsiz kalmasıdır. Şurası muhakkaktır ki, hiçbir politikacı, toplumlarının hazmetmede zorlanacağı bir formülü kabul etmeyecektir. Öyle ise aklın yolu, Türk ve Ermeni milletlerini ikna edici üslup ve argümanları inşa etmekten geçmektedir.

O da bendenizin, naçizane görüşüne göre, öncelikle yapılması gereken olguların isimlendirmesine

takılmaksızın, kendisini konuşmak ve bunun her iki taraf için de bir “ortak acı” olduğu hususuna odaklanmaktır.

Gerek 1915 faciası ve gerekse öncesinde meydana gelen “siyasi trajediler” den dolayı, Ermeniler öz vatanlarını; Türkler ise “çalışkan ve sadık teb’a” olan komşularını kaybetmişlerdir. O zaman bu her iki taraf için de “ortak acı” anlamına gelmez mi?

Bilindiği üzere, Türk-Ermeni ilişkilerinin sekiz yüz yıllık bir geçmişi vardır. Ve bu sekiz yüz yılın yedi yüz yılı, büyük ölçüde barış ve huzur içinde birlikte yaşama olgusu çerçevesinde geçmiştir. Öyle ise, son yüz yılda olup bitenleri soğukkanlılıkla değerlendirmek, Ermenileri vatanlarından, Türkleri de “güzel komşularından” mahrum eden sebepler üzerinde durmak gerektir.

Birlikte katıldığımız bir televizyon programında Etyen Mahçupyan nakletmişti. Hunharca ve kalleşce bir cinayetle aramızdan ayrılan, müteveffa dostum Hrant Dink şöyle dermiş: “Geçmişte elbette her iki tarafın da büyük hataları oldu. Onlar üzerinde fazlaca durup, acıları yeniden kanatmanın pek gereği yok. Üzerinde durmamız gereken nokta şudur: Biz bu gün ne yapalım ki, Türkler bundan böyle doğrusunu yapsın?”.

İşte arzulanan barış dilini inşa edecek olan yaklaşım budur.

Ben de bir Müslüman ve Türk olarak demeliyim ki, "Ben ne yapmalı ve ne söylemeliyim ki, Ermeniler doğrusunu yapsın?"

"Uzak-yakın ülke" Ermenistan'da iki defa bulundum ve unutulmaz anılarla döndüm. Oradaki bazı dostlarıma defalarca söylediğim şu idi:

"Sizin bu üslubunuz ve tavrınız, sizin için kutsal bizim için de bereketli bir dağ olan Ararat'ın (Ağrı'nın) üzerinden aşma gayretinden başka bir şey değildir. Ben Ararat'ın üzerinden aşabilen bir dağcı bilmiyorum. Ama eteklerinde dolaşan, gönlü sevgi dolu çok insan biliyorum. Gelin biz de onlar arasına katılalım ve Ararat'ın eteklerinden derlediğimiz güzel çiçekleri, sınırda inşa edeceğimiz 'Ortak Acı' anıtının dibine serelim."

Eğer dilerse, müteveffa dostum Hrant'ın sevgili Avukatı Fethiye Çetin de, baharda annaannesinin köyüne Habab'a gitsin ve oradaki iki çeşmenin suladığı küçük derenin kenarlarından çiçekler derlesin onları da getirip "Ortak Acı" anıtının dibine sersin. Ben eminim, köyün bu günkü sakinleri olan nur yüzlü Hacı amcaları da, beyaz yaşmaklı nineleri de kendisine çiçek toplamada yardımcı olacaklardır.

Ne acıdır ki, merhum Alpaslan Türkeş'le, dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Ter Petrosyan'ın 20 yıl önce Paris'teki buluşmaları sırasında gündeme gelmişti "Ortak Anıt" düşüncesi. Hatırladığım kadarıyla, Ermenistan-Türkiye sınırına dikilecek anıtta; Türkçe ve Ermenice olarak şöyle yazacaktı: "*Çektiğimiz ortak acılardan dolayı üzgünüz!*"

2012 yılında bunun da gerisinde isek eğer, yeni bir barış dilini inşa etme hususunda görev, Türk ve Ermeni tarafının insaf ve vicdan sahibi kalem sahiplerine ve kanaat önderlerine düşmektedir.

Ben kendi payıma bu projenin her safhasında çalışmaya hazır olduğumu ilan ve deklare ediyorum.

İnsanlığımız ya da Milletimiz

Ömer Laçiner
Birlik Dergisi
2012 Şubat
274. sayısında
yayınlanan yazısı

Özel yetkili mahkeme, Hrant Dink'in katledilmesinin, bir azmettirici ile bir tetikçinin işlediği bir cinayet olduğuna hükmetti. Bu karar, "mahkeme işlenmiş suça karşılık olarak meri mevzuatta tanımlanan en ağır cezayı vermiş"tir diyen MHP çevresi dışında hemen tüm siyasi parti ve akımlar ve hatta bizzat iktidar partisi ve hükümeti tarafından "kamu vicdanını rahatsız ettiği" gerekçesiyle eleştirildi, kınandı. "Adalet yerine getirilinceye kadar" bu davanın peşini bırakmayacaklarını haykırarak yıllardır bu mahkemeyi yakından izleyen yüzbinleri temsil eden "Hrant'ın arkadaşları"ndan sosyalist sıfatlı parti ve akımlara, CHP'den AKP'ye uzanan hayli geniş bir yelpazenin dile getirdiği bu "vicdani rahatsızlığın" ortak gerekçesi, bu cinayetin bir örgütlülük bağlamında işlendiğine inanılmasına rağmen, o örgütlülüğün mahkemece açığa çıkarılıp, yargılanıp mahkum edilememiş oluşudur. Gerçi bunu derken hükümet- AKP, İslamcı ve liberal çevreler "Ergenekon"u ima ederken; CHP ve bazı sol kesim de hükümetin haklarında soruşturma açılmasına izin vermediği gibi terfi ettirdiği –iktidar yanlısı– idareci ve polis şeflerini işaret ediyor. Hrant'ın cenaze töreninde olduğu gibi, beş yıl sonra onun anısına 19 Ocak'ta yine onbinlercesiyle yürüyen kitlenin büyük çoğunluğu, o işaret veya ima edilen "örgütlülük"lerin her ikisinin de cinayetin işlenmesinde derece derece katkılarının olduğu kanısıyla,

tümünü kastederek özetle tetikçilerin arkasındaki örgütlü güce "devlettir" diyor. Şüphesiz, tüm bu tavır alış ve açıklamalarda örgütlülük denilirken belli bir amaç/eylem etrafında bir ilişkiler ağı oluşturmuş bir grup insan kastedilmiyor sadece. Asıl olarak o insanların paylaştığı bir zihniyet, ideoloji ima ediliyor elbette. O nedenle de cinayetin Ergenekon ile mutlaka bağlantılı olduğunu iddia edenler, cinayet tarihinde ulusalcı/Atatürkçü ideolojinin başlıca temalarına, bir kaos ortamı oluşturma ve darbe planlarına atıfta bulunurken; günlerce öncesinden cinayet ihbarını almış olmalarına rağmen gerekeni yapmayan İstanbul ve Trabzon'daki idareci ve polis şeflerinin –ki iktidarın gözde adamları olduğu bilinmektedir– bu, en azından "bırakınız yapsınlar" tavrı, siyasi amirleri ile paylaştıkları İslami muhafazakâr zihniyetin gayrimüslimlere bakışı ile örtüştürülüyor.

Genel olarak "Ermeni sorunu" muz ile değil ama sırf Hrant Dink cinayeti söz konusu olduğunda kendisi de böylesi bir örgütlülük bağlamında doğrudan itham edilmemesine rağmen; MHP, bu "cinayetin ardındaki örgütlülük açığa çıkarılsın" talepleri karşısında açıkça en sert tavır alan partidir. MHP genel başkanı Devlet Bahçeli bu talepleri "zorlama örgüt arayışında ve imalinde" olmakla nitelemekte, bunun bir "suç hali" olduğunu öfkeyle belirtip, durumu

“ibret ve endişeyle” izlediğini ifade ederek; bilhassa “fırsattan istifade eden” ve “Hepimiz Ermeniyiz” diyen “güruh”un “meseleyi kaşıyarak konuyu farklı mecralara çekmeye çalıştığı”nı ve bunun yeni bir çekişme ve kutuplaşmanın habercisi olduğunu iddia etmektedir.

Bu “ihtar”ı gerekçelendirmek hiç de zor değildir. Çünkü MHP sözcüleri de gayet iyi bilmektedir ki; Hrant Dink cinayetinde kimler, hangi “örgütlülük” ve bunlara atfedilen zihniyet ideoloji ile itham ediliyor olursa olsun; bütün o bahsedilenler, aralarındaki farklılık, rekabet ve kavgalara rağmen ortak bir paydaya, hatta köke sahiptirler. Türk milliyetçiliğidir bu. Hrant Dink cinayeti bağlamında itham edilenlerin kimi bunun otoriter/laik modernist elit kılıklara bürünmüş olanını kimi de Sünni muhafazakâr/girişimcilikle harmanlanmış olanını temsil eder. MHP ise, Türkiye sosyal piramidinin yukarılarını şekillendiren, belirleyen o faktörlerle kaynaşmamış –daha doğrusu kaynaşamamış–, bu anlamda (da) soy bir Türk milliyetçiliğinin temsilcisidir. Türkiye sosyo-ekonomik piramidinin orta-alt tabakalarının özellikle de o ortada tutunamama endişesi taşıyanların omurgasını oluşturduğu bir partidir. Ve bu haliyle de Türklük onun neredeyse yegane tutunma imkânı, dayanağıdır. Dolayısıyla her ne kadar AKP’den CHP’ye, oradan – Marx’ın Hegel naziresine tam örnek teşkil edercesine–TKP’nin tarihte ikinci kez görünmesinin versiyonları olan İşçi Partisi ve “yeni” TKP’ye kadar Türk milliyetçiliğinden nemalanan tüm parti ve akımlar “Hepimiz Hrant’ız” sloganından “rahatsız” olduklarını bildirmişlerse de; en sert tepkinin MHP’den gelmesinin, bunu bir suç diye nitelenmesinin nedeni de buradadır. Çünkü asıl maksadının yanı sıra o slogan Türklüğün –ve elbette bunun gibi

“milli kimlik”lerin– izafiliğini çağrıştırmakta, belirtmektedir.

MHP’nin “endişe”yle baktığı bugün ve gelecekteki tek tutamağının sarsılması demektir bu. Kaldı ki; MHP açısından, özellikle son yirmi yıldır bu tür sarsma ve sarsılmaların ardı arkası kesilmemektedir. Bu sarsılmaların en etkili ve içtenini malum Kürt sorunumuz bağlamında hisseden MHP’nin tedirginliği AKP’nin iktidarını pekiştirmesi ve neredeyse devleti yeniden şekillendirmeye muktedir konuma gelmesiyle daha da artmıştır. Kendini iki yönlü bir tehdit altında görmektedir artık MHP. “Kürt sorunu”nu asimilasyon, silah ve baskıyla “giderme”ye koşullu Atatürk milliyetçiliğinin kurup şekillendirdiği TC’nin 2000’lere kadarki tarihi boyunca yararlandığı kurumsal desteğin, şimdi gündemde olan “yeni Anayasa”yı belirleme gücünün eşliğindeki AKP ve onun Sünni muhafazakâr modernist ideolojisi tarafından –elbette kesilmeyecek olsa bile– epeyce azaltılıp törpüleneceği muhtemeldir. Daha da önemlisi, Atatürk milliyetçiliğinin ona gerektiğinde “devlete hizmet” için kullanılacak, devreye sokulacak bir yedek güç olarak bir “özerk”lik alanı tanınmasına mukabil; AKP’nin Türk milliyetçiliğini Sünni muhafazakârlıkla daha fazla sarıp sarmalayıp kendi bünyesinde eritmeye, bir tür asimilasyona niyetli olmasıdır. MHP, kuruluş yıllarından 1990’lara kadar varoluşunu koşullayan “komünizme karşı seferberlik” problematiği içinde, yani “Tanrı Dağı kadar Türk, Hıra Dağı kadar Müslüman” olmak perspektifi dahilinde şekillenen yönüyle zaten böylesi bir “asimilasyon” a açıktır. 1990’ların başındaki BBP kopuşu ve birçok “ülkücü”nün RP’ye, oradan AKP’ye geçişi de bu yolun işleklik derecesini göstermektedir. AKP’nin 2007 seçimlerinden sonra bu konuya öncelikle eğildiği ve MHP’yi merkezi

Anadolu'daki "kaleleri"nde bir hayli geriletmişti, "tabanı"nı daralttığı da unutulmamalıdır.

Ayrıca söz konusu kuşatma ve asimilasyondan "kurtulmak" isteyen Türk milliyetçilerinin Sünni muhafazakârlıktan sıyrıldığı oranda ırkçılığa kayması kaçınılmaz bir milliyetçiliğe "ulusalcılık" etiketiyle transfer olmaya eğilim duyacakları, duydukları da kesindir. Sol –içeriği ne olursa olsun– bir devletçe icra edilecek bir politikalar demetine, devletçiliğe indirgendiği ölçüde bunlara yataklık etmeye de teşne hale geleceği için, günümüz Türkiye'sinde İşçi Partisi'nden "yeni" TKP'ye ve Türk Solu adlı ucubeye kadar bir dizi örgütün ulusalcılık bayrağına sarılmalarına da şaşırılmamalıdır. MHP'nin yukarıda gayet özetle işaret edilen tedirginlik nedenlerinin düğüm noktası, halen, fiilen içinde bulunduğumuz TC'nin –ikinci– yeniden şekillendirilmesi (veya revizyonu) anlamına gelecek yeni Anayasa'da ve sonrası işleyişte "Türklük" faktörünün konum ve işlevinin ne/nasıl olacağıdır.

Bu şüphesiz bütün diğer parti ve akımların da –aynı önem derecesi ve içerikte olmasa da– konusudur. Ayrıca bu nokta, ülkedeki diğer etnik kimlikler için de tayin edici olacaktır. Söz konusu yeni rejim/Anayasa'da Türklüğü Sünni muhafazakâr bir bağlamda, yani diğer etnik kimlikleri bastıran, yok sayan ya da asimile etmekte direten bir egemenlik halesiyle değil, büyük çoğunluk olmanın ve ülkenin potansiyelinin ve dinamizm kaynaklarının çok büyük kısmını elde tutmanın güveni ve yeterlilik duygusuyla hegemonik konumda tutacak bir düzenlemeden yana, buna kararlı gözüken AKP, bunu kurumsallaştırmanın ortamını hazırlamaya epeydir girişmiş bulunuyor zaten. Böylece yeniden tanımlanmış olacak "Türklük", elbette ki yerine geçeceği Atatürk

milliyetçiliğinin Türklük tanımıyla çoğu noktada örtüşecektir. Ama bunu yaparken o örtüştüğü noktalardaki tarihî lekeleri silmek, "yeni ve temiz" bir başlangıç olacağı izlenimini vermek de gerekir. O lekelerin en zor "temizlenecek" olanı olan Ermeni katliamı bahsinde resmen ancak "tarihçilere havale edelim" pozisyonuna gelebilen, suçu "İttihatçı önderler"ın sırtına yüklemeye bile gönlü elvermeyen AKP'nin, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Türklük, Türk egemenliği adına işlenmiş suçlar, ağır lekeler söz konusu olduğunda daha açık sözlü görüldüğü, giderek Mustafa Kemal Atatürk kültürünü de menziline alacak bir "temiz"liğe kararlı olduğu görülebilmektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse; AKP'nin "TC'nin kuruluşunun ön safhası" olarak niteleyebileceğimiz 1910'lardaki İttihat Terakki diktası döneminde işlenmiş olan –başta Ermeni katliamı– insanlık suçları konusuna –artık eski– resmî görüşten pek farklı bakmamasının birincil nedeni, İttihat Terakki ideolojisi ve tutumu ile o devrin Sünni muhafazakâr modernizmi arasında –bazı çatlaklar olmasına rağmen– bir kopuş olmaması, hatta kimi durumlarda –ki Ermeni tehciri bunlardan biridir– işbirliğinin daha baskın oluşudur. Bir başka deyişle, örneğin AKP'nin ait olduğu geleneğin sahiplendiği II. Abdülhamit'in Ermeni sorununa ilişkin politika ve uygulamalarının, mesela Hamidiye Alayları'nın "icraat"ının doğrultusunda gidildiğinde tehcire ve Ermeni katliamına varmanın önünde sadece "koşullar" engelini olduğu görülebilir. Oysa Cumhuriyet dönemi uygulamaları için aynı gelenek gayet rahatlıkla kendisinin de muhalefete itildiğini, hatta çoğu kez rejim tarafından en büyük tehdit olarak görülüp öyle muamele gördüğünü iddia edebilir. Ve örneğin başta Şeyh Sait'inki olmak üzere o

dönemin birçok Kürt isyanının ya gerici/ dinci ayaklanma denilerek şiddetle bastırıldığını ya da o isyanlar vesilesiyle yapılan cezalandırmalara kendilerinin de bir biçimde dahil edildiğini pekâlâ kanıtlayabilirler.

Dolayısıyla AKP açısından önereceği tarihsel lekelerinden arındırılıp “temize çekileceği” yer/dönem tam da burasıdır. O yüzdendir ki örneğin Başbakan Erdoğan ve partisi, –bu hamleyi yapmadan önce bir kez bile ağızlarına almadıkları– “Dersim Katliamı”nı, bir fırsattan yararlanarak gayet patetik bir dille ülke gündemine taşıyıp verdiler. Türklüğün Sünni-muhafazakâr bağlamı içinde “temize çekilmesi” operasyonunda lekeleri “laik Türkcülük” üzerine yükleyip, bu keçiyi çöle salmak, ülke içindeki Türk dışı Müslüman etnik kimlikler nezdinde pekâlâ destekleneceği gibi; AKP’nin özel önem verdiği Ortadoğu ülkelerinde de hayli işlevsel olabileceği de dikkate alınmalıdır. Bu ülkelerin hemen tümünde kendi görece laik/ modernist Arap milliyetçi dikta rejimlerine karşı yükselen muhalefetin en önemli bileşenini oluşturan Sünni-İslamcı Arap halk hareketlerinin söz konusu dikta rejimlerince beslenen anti-Türk duygulardan olabildiğince sıyrılmalarına böylece hayli geniş ve verimli bir koridor açılmaktadır. AKP bunun Suriye’de ve özellikle önümüzdeki aylarda hayati bir döneme girmesi kaçınılmaz olan Irak’taki orta vade stratejisi için kilit değerinde bir ideolojik- siyasi koz olabileceğinin herhalde gayet farkındadır.

Türkiye’deki gayrimüslim cemaatlerin yanı sıra, başta Yunanistan, Bulgaristan ve Gürcistan olmak üzere büyük çoğunluğu Hıristiyan/Ortodoks olan ülke devletleri de en azından pragmatik gerekçelerle bu “temize çekme” girişimine hayırhah gözlerle bakabilecektir. Beş yıldır süren Hrant

Dink davası mahkemece karara bağlanıncaya kadar, mahkemenin zaten çoğunu reddettiği soruşturma taleplerinin kabulüne dolayısıyla yardımcı olacak hiçbir şey yapmayan; o mahkemenin kabul zorunda kaldığı idari soruşturma taleplerine izin vermeyerek “adamları”nı korumayı daha fazla gözeten ve böylece kararın o şekilde çıkması için üzerine düşeni yerine getiren AKP’nin, mahkeme kararı ilan edilir edilmez; “bu kararın vicdan rahatsızlığı yarattığını”, üstelik en üst düzey sözcülerinin ağzından ilan etmesi sadece “pişkinliğin bu kadarı” anlamına gelmez.

Aynı zamanda bu olayı yukarıda özetle anlatılan “operasyon”un kullanışlı bir malzemesi haline getirmenin kurnaz girişimci mantığını da ele verir. “Cinayetin arkasındaki örgütlülük o bildiğiniz Ergenekon’dur” iması yapılırken duyulanın vicdani rahatsızlık, “vicdan sızısı” olmaktan çok, bu davanın ve böyle sonuçlanmasının önümüzdeki aylarda ülke gündemini büyük ölçüde işgal edecek olan Anayasa tartışmaları sürecinde epeyce kullanılır “malzeme” sağlayabilir olma hesabıdır. AKP’nin şu son “ustalık dönemi”ndeki genel tutumuna yakışan tek ihtimal budur çünkü. CHP’nin gerek bu konuda gerekse TC’nin teşekkülü ile doğrudan ilişkili tarihimizin diğer karanlık/tabu konuları art arda gündeme getirilirkenki tavrı, en kestirme ifadeyle tam bir bozgun, bocalama, şaşkınlık ve takatsız öfke halidir. Şüphesiz o da artık geleceğe taşınamayacak denli ağırlaşmış bir tarih yüküyle sürüklendiğinin bir ölçüde farkındadır. Bu yükü omuzlayacak mecali, morali olmadığı gibi, mevcut birlikteliğinin ondan başka bir bağlayıcısının olmadığını, halihazır omurgası ve kadrolarıyla böyle bir bağı yaratamayacağını kendi kendine tescil etmenin acziyle de maluldür. O nedenle, her ne kadar

kendisine dayatılan bu “tarihi temize çekme” girişiminden o da belirli bir “örgütlülüğü”, bir kadro grubunu günah keçisi göstererek paçasını kurtarmak istese de; bunu yapının ana sütunlarına asgari zarar vererek yapmanın imkânsız olduğunu da bilmektedir. Yani çaresizdir ve bu gidişat içinde sürüklenmesi kaçınılmazdır.

Taşıdığı tarih yüküyle biraz keskin bir virajda çarpıp dağılacak mıdır yoksa ufalana ufalana dağılıp kaybolacak veya marjinalleşecek midir; göreceğiz. O halde ortada AKP’nin bu Cumhuriyeti/rejimi revize etme ve bunun esaslı bir parçası olarak “Türklüğü” ve Türk milliyetçiliğini büyük ölçüde kendi belirlediği bir bağlam ve içerikle devlete egemen kılma girişimi karşısında etkin bir muhalefet(ten ziyade) bir alternatif olamayacak mıdır? Eğer bu ülkede sol ve hele sosyalist sıfatını taşıyanlar, öncelikle bu sıfatların insanlık tarihi ve gelecek açısından anlam/misyonu üzerine düşünmüş ve bu düşüncelerini inançlarının merkezinde içselleştirmiş iseler; tam da bu noktada bu ülke caddelerinde ilk kez “Hepimiz Hrant’ız, Hepimiz Ermeniyiz” diyebilmenin cesaret ve kararlılığı ile yürüyebilmiş onbinlerin verdiği şevkle, onların bu kendiliğinden isyanını gerçek bir gelecek umudu ve bilincine dönüştürmek için, önlerinde zengin ve daha da zenginleştirilebilir bir imkânlar panoramasının uzandığını görebilirler. Solun ve sosyalizmin eksen değerlerinden, ölçütlerinden biri olan enternasyonalizmi, milliyetçiliği her kılık altında reddedip insanlığımızın ortak değer ve amaçlarını, bunların sürekli geliştirilip zenginleştirilmesi arayış ve çabasını her koşulda o ideolojinin karşısına koyan, bunu “cephelikleşme”nin tüm risklerini göze alan bir tavırla yapan bir oluşum gereklidir bunun için. Böyle bir oluşumun taşıyıcısı

olabilecek bir dinamizm, milliyetçiliğe cephe alırken, hâlihazırda o cephede yer alanların büyük çoğunluğu ile insanî değer ve yüceliş kıstaslarını içselleştirmeye, bunları öne, kimlik/ kişiliğinin eksenine haline getirmeye hazır bir potansiyel taşıdığını –başlangıçta bunlardan görebileceği tepkinin derece ve boyutları ne olursa olsun– asla gözardı etmeyen bir yaklaşımı tutarlılıkla sürdürebilmelidir. Son derece önemli olan bu nokta, şu yazıda üzerinde durduğumuz konuyla bir diğer boyutuyla da gayet derinden ilişkilidir. Şöyle ki; az önce de değindiğimi üzere, AKP’nin sözünü ettiğimiz “Türklüğü yeniden tanımlama” “temize çekme” operasyonunun bir ayağı o kimlik için “leke/suç” sayılanları belirli bir “örgütlülük” –yani bir kadro, bir yönetici ekip– üzerine yükleyip, böylece “biz/Müslüman Türklüğün” aklanmış olacağını varsaymasıdır. Bununla –aslında yapışık– paralel diğer ayak ise; tüm sağ politik akımların ortak paydasıyla ilgilidir, onun tezahürüdür. Buna göre herhangi bir büyük topluluğun tarihini damgalayan, “yapan” iyi-kötü her şey seçkinlerinin, yönetenlerinin, tek kelimeyle kahramanlarının eseridir. Kitleler bu tarih yapan fiillere kanıyla canıyla en aktif biçimde katılmış olsalar da birer “malzeme”dirler yalnızca. Bir malzeme olarak övülebilirler ama eğer söz konusu fiil sonradan utanç verici bir suç, bir leke olarak algılanır hale gelirse bu “malzeme” suçlanmaz, “leke” sürülmez. Bunlardan mümkünse hiç bahsedilmeyerek “malzeme”nin haldeki uzantılarının masum oldukları izlenimi korunup suç o zamanın muktedirlerine veya bir “örgütlülüğe” yüklenir.

Özetle kitlelere “masum” rolü atfetmek, yani aslında onları sorumluluk ve kendine egemenlik yetisi gelişmemiş/ gelişemeyecek kişiler yığını olarak görmek, sağ

politikaların ve söylemin temel, kurucu ilkesidir. Tarihi kitlelerin yaptığını ve bundan böyle daha bir bilinçli ve sorumluluk duygu/inancıyla yapabilecekleri tezi; modern zamanlardan bu yana sol/sosyalist sıfatıyla anılan insanlık hareketinin ayırdedici sloganı/tezidir. Modern tarihte sol/sosyalist sıfatını taşıyan akım/hareketler o slogan/tezi sonuçta kâğıt üstünde bırakan bir sicille malûl olabilirler. Ağır yenilgilerinin uzun vadeye yayılmış nedenlerinin başlıcalarından biridir bu. Şimdi, tam da başlıca partilerin yeni Cumhuriyet rejiminin eksenine hangi Türklük tanım/pratiğini yerleştirme tartışmasına giriştikleri bu hayati önemdeki eşikte; sol-sosyalist sıfatlıların işte o slogan/tezi ete kemiğe büründürecek bir dil ve tutumla gerçek bir alternatif olarak ortaya çıkma imkânı vardır.

Türkiye'nin ve Türklüğün tarihi –Ön Asya ve Balkanlar boyutuyla birlikte– yeniden yazılırken, özellikle AKP'nin önüne bu yaklaşımla çıkmak, her şeyden önce onun bilhassa “kendi kitlesi/ omurgası”nı “zaten temiz/masum” etiketiyle dışarıda seyirci konumunda tutma tavrını zora sokacaktır. “Tarihi suçlar”ımız söz konusu olduğunda dikkatleri “suçlu olan hangi örgütlülüktü” sorusuna çevrilmeye alışmış/alıştırılmış kitlelere bu suçlar işlenirken çocuğu torunu olduğunuz atalarımız fiilen ne yapıyordu diye sormak, bu nokta üzerine düşündürmek; şüphe8 siz ilk kez yapılacağı için hırpalayıcı tepki uyandırıcı olabilir. Ama orta vadede bir sorumluluk duygusu/bilinci, bir iç hesaplaşma ve arınma arzusu doğuracağı için de son analizde zorunlu, zenginleştiricidir. Başbakan Erdoğan'ın o gayet patetik bir dille anlattığı Dersim Katliamı'nda, onbinlerce Alevi ve Kürt –icracıların diliyle– hayvanmışlar gibi, üstelik ağır aşağılama ve öfkenin yaptırabileceği muamelelerle öldürülür, sürgüne gönderilirken,

sadece asker olan otuz bini aşkın insanın, binlerce küçük memurun ve ailelerinin ne yaptıkları, orada neler olup bittiğini dolaylı da olsa duyan büyük-Sünni Müslüman çoğunluğun nasıl davrandığını sorgulamak elbette çok “rahatsız edici”dir. Ama eğer gerçekten vicdanı temiz bir toplum/ülke istiyorsak, herkesin bir de kendi hesabına, kendisini atalarının yerine koyarak gerçek bir iç muhasebenin acılı ama arındırıcı süzgecinden geçmesi şarttır. Kendimize ve insan değerlerimize saygının ve onları gerçekten içselleştirme derecemizin ölçüsü de ancak bu süreçten geçtiğimizde belirlenmiş olacaktır. Ve eğer sol/sosyalistler bu süreçten geçilmenin özendiricisi, teşvikçisi olabilmeyi başarırlar, bunu Türkiye toplumunun tüm bileşen ve katmanları içinde –en azından– ihmal edilemez bir kesimin tutumu haline getirebilirlerse, onların varlığında Türkiye toplumu milliyetçilik ile “temiz” olmanın birbirinin zıddı olduğunu kavrayabilmenin büyük ışığını da görmüş olabilecektir.

Türk- Ermeni Barışma Sürecinde Adımlar

Toplantı Notları

22 Eylül 2012
Helsinki Yurttaşlar Derneği
İSTANBUL

"2015'e doğru... Türkiye - Ermenistan Meselesinde Sivil Toplumun Rolü" başlığı altında düzenlenen toplantının katılımcıları toplantı adının "Türk- Ermeni Barışma Sürecinde Adımlar" olarak değiştirilmesini önerdiler, bundan sonraki toplantılar için bu başlığın kullanılmasına karar verildi. Emel Kurma'nın açılış konuşmasının ardından fikir ve öneriler paylaşıldı.

Açılış

Hoş geldiniz. Bu toplantıyı Türk-Ermeni barışma süreci üzerine düşünmek, birlikte akıl yürütmek, fikirlerin, önerilerin paylaşılmasına olanak sağlayacak bir zaman dilimi yaratmak üzere kurguladık. Türkiye'deki çoğunluğu oluşturan "Türk" toplumunun Ermeni soykırımı ile ilgili bir kabullenme-yüzleşme meselesi var. Bilmezden gelmenin ötesine geçen bir inkâr dili yaygınlaştı. Bilindiği üzere, bütün acı tarihlerin bir yıldönümü olur ve bu yıldönümleri de bir sembolizm yüklüdür. Herkes bu sembolik günlere yönelik anmalar yapar elbette ama bazen bu anmalar bir şahlanma şeklinde olabiliyor. Mesela geçen sene İdris Naim Şener'in de katıldığı "Hocalı katliamı" nı kınama törenlerinde, ölenleri ve yakınlarını anlamaktan ziyade meramı başka olan, emek, para yatırımı yapılmış bir organizasyonla karşılaştık.

Düşünüyoruz ki, 2015 yılı yaklaşırken bu milliyetçi gösteriler artacak ve dilleri şiddetlenecek. Bizler her seferinde bu tip olaylar karşısında üzülüyoruz, burada bulunan pek çok kişi çeşitli şekillerde bu söylemle mücadele ediyor. Kendi çabamızla bir dil de yaratıyoruz ama acaba bu dil "Türk" toplumunun kulağına ulaşabiliyor mu? 2015'e doğru şahlanarak devam edecek bu duruma karşı öngörülü davranarak ayrı ayrı çabalarımızı "genel hatlı bir kampanya" gibi düşünerek hareket edebiliriz diye düşündük. Bu parçacıklı çalışmalarını bir omurganın etrafına toplayabilir miyiz? Bu omurganın temeli Türkiye toplumunun 1915'de yaşananlara ilişkin bir aşinalık kazanmasını ya da nümayiş diye tanımlayabileceğimiz gösterilere biraz daha kuşkuyla yaklaşmasını sağlamak olabilir. Ayrıca *daha geniş kesimlere yönelik olarak rehabilitasyon konusunda neler yapılabilir?* sorusu üzerine düşünebiliriz. Olup bitenler için Ermeni toplumunun hislerini anlamak yani yaşanmış olanla barışmak ve bu konuda bir merak geliştirmek amacıyla toplumsal psikolojiyi olumlu etkileyebilecek çözümleri konuşabiliriz.

Toplantının hazırlık aşamasında bir çalışma yaptık ve 1993-2012 yılları arasında sivil inisiyatifle yapılmış çalışmaların bir külliyatını çıkardık. Aralarında hükümetler

arası faaliyetlerin bazıları da var ama ağırlıklı olarak sivil çalışmaların zamana yayılan bir dökümü diyebiliriz. Elbette bu listede yanlışlık, eksiklik ya da fazlalık olabilir, henüz bitmiş bir çalışma değil. Fakat bu derlemeyi yaparken gördük ki, ilk yıllara oranla son yıllarda Ermeni meselesi üzerine yapılan çalışmalarda, toplantılarda, yayınlarda bir artış olmuş. Elbette bunlar bu konuyu kendine dert edinmiş kişilerin, STK'ların yaptığı işler, dolayısıyla ne kadar geniş bir kesime ulaşıyor onu bilemiyoruz. Türk – Ermeni meselesinin kısıtlı bir çevre tarafından ele alınmasından ziyade ülkenin farklı kesimlerine ulaşarak, farklı insanları bir araya getirme fikrini daha faydalı görüyoruz. Çünkü belli kurumların, kişilerin bu konuyla ilgili zaten çalışmaları var, programları da var. Bunların birbirlerinden haberdar olmalarını sağlamak bir amaç olabilir.

Birbirleri ile çalışma iradesini ortaya koyanları bir araya getirebilmek önemli. Ayrıca toplumda vicdanı olduğunu bildiğimiz kişilere ulaşmak da bir hedef olabilir. Hem yapılan işleri birbiri ile ilişkilendirmek için hem de önümüzdeki süreci programlamak için bir platform oluşturabiliriz. Bir web sitesi aracılığı ile çalışmalara bir bütünlük ve süreklilik sağlayarak daha çok konuşulmasına zemin hazırlanabilir. Konuyu resmi kurumların inisiyatifine bırakmak yerine sivil bir güç birliği yapalım istiyoruz;

2-3 ayda bir bir araya gelerek, olan biteni gözden geçirmeyi sağlayacak olan düzenli toplantıların başlatılmasını ve bu toplantılardan yola çıkarak bir kampanya tasarlanabilmesini çıkış noktamız olarak belirledik. Sizin de fikir ve önerilerinizi bekliyoruz.

Açılış konuşmasının ardından ardında farklı yaklaşımlarla fikirler ve çözüm önerileri sunuldu;

***

İlk olarak, Türk-Ermeni meselesine ilişkin içinde bulunduğum çalışmalardan bahsedeyim; Ermenistan ziyaretlerim oldu, farklı fikirlere sahip kişilerden oluşan gruplarla gittim. Grup içinde devletçi, ulusalcı bakış açısına sahip arkadaşlar da vardı.

Türkiye - Ermenistan arasında gençler aracılığı ile bir diyalog kurulması amacıyla ziyaretler, çalışmalar organize ettik. Bu ziyaretleri de kapsayan çalışmalar neticesinde Ermenistan'dan Türkiye'ye 20-25 kişilik genç gruplar getirdik, buradan da mukabil olarak oraya gidildi.

İkinci olarak toplantı için seçilen başlığa ilişkin bir şeyler söyleyeceğim; "Türkiye-Ermenistan ilişkileri" denince akla devletlerarası ilişkiler geliyor. Bundan sonraki toplantılarda siyasi ilişkileri çağrıştıran bir isim seçilmemesini önereceğim. Türkiye, Ermenistan yerine Türk-Ermeni ilişkileri diyerek daha sivil ilişkileri akla getirecek bir isim seçelim derim. Zaten fiilen bunu yapıyoruz biz. Devletlerin yapmadığını, yapamadığını ve yapması gerekmeyeni yapacak birçok sivil ortam var.

Türkiye'de yaşadığımız sorunlardan biri olan Türk-Kürt meselesine bakarsak sorunun çözümü için Kürt olmayanların iknasına dayalı bir durumla karşılaşırız. Çözüm "barış dili" kullanmaya dayalı ise eğer, her siyasetçi gayri Kürtler ikna edilmeden bu işin çözülemeyeceğini bilir. Bu Türk- Ermeni ilişkileri için de geçerli. Burada bulunanlar bunu yapmıyor anlamında söylemiyorum, barış dili kurarken Türklerin iknasını hesap ederek başlıkları seçmemiz gerekir diye düşünüyorum. 1915 senesinden bahsederken soykırım kelimesini kullanmaksızın da kendimizi ifade edebiliriz. Ortak acı, travma, trajedi gibi kelimeler kullanılabilir. Bunları örnek olarak söylüyorum. Bir benzetme yapacak olursam, kutsal olan Ararat dağının üzerinden geçmek istiyoruz diyelim. Dağın zirvesine çıkmak değil, eteklerinde

dolanmak belki de çözümü sağlayacak. Ararat'ın eteklerinde dolaşarak zirvesine tırmanmadan da dağı geçmiş olabiliriz. “Barış dili”ni kurarken bunu göz önünde bulundurabiliriz. Naçizane tavsiyem budur.

Ayrıca 1915’de olaylara karşı çıkan, mağdurlara yardım eden vicdanlı Müslümanlar var. Onları öne çıkarmak toplumun algısını değiştirmek için çok önemli.

***

Türk-Ermeni meselesi uzun bir süreç ve bunun üzerine çok şey söylenebilir elbette ama devletler arası söylemin dışında bir söyleme yönelmeliyiz. “Barış dili” kullanmak elbette olumlu katkı yapar ancak toplumun algısını değiştirmek çok zor. Bu tip çalışmalar, toplantılar elbette olumlu katkıda bulunacaktır sorunun çözümü için. Fakat “Ermeni düşmandır” algısını değiştirmek de gerçekten çok zor. Ama yavaş yavaş bunu aşmamız lazım.

Bundan 5-6 sene önce Ermenice/Türkçe yayın yapacak bir radyo açmayı düşündük. Bu radyo 24 saat yayın yapsın, 12 saat Türkçe 12 saat Ermenice olsun dedik. Bu radyoda Ermeni kültürünü anlatalım istedik. Ermeni ne yer, ne içer, ne dinler gibi... Biliyoruz ki buradan pek çok ortak şey de çıkacak. Coğrafya ortak olunca, yemekler ortak, ağıtlar ortak. Bu radyo projesi maddi kaynakların kısıtlı olması nedeniyle hayata geçemedi. Bu masraflı ve zor bir proje idi. Ermeni sanatlarının, kültürünün TV’lerde, programlarda ve gazetelerde yer alması bu olumsuz algının değişimine destek olur. Aslında bu radyo projesi Ermeni-Türk sorunu odaklı bir düşünce değildi. Ermeni kültürüne yönelik bir çalışma niyeti idi.

Çözüm arayışlarının içinde her zaman siyaset olması gerekmiyor, toplumların birbirlerini daha iyi tanımaları ve korkmamalarını sağlama çalışmaları her zaman siyasetin tekelinde değil. Ermeni cemaatinin de algıyı olumlu yönde değiştirecek bir şeyler yapması lazım.

Diasporaya kadar gücümüz yeter mi bilmiyorum ama Türkiye toplumuna kendi kültürümüzü, varlığımızı hatırlatmalı/ tanıtmalıyız. 2015 geliyor ve tepkiler artarak devam edecek. Ama 2015 geçecek. Ermenilerden ve Türklerden oluşan bir heyet düzenli görüşmeler yapabilir ve diaspora bu heyetlere katılabilir. Diasporada çok radikal unsurlar var ama çok rahat konuşulabilecek, barışı isteyen kişiler de var. Türkiye toplumu, Ermeni cemaati ve diaspora üçlüsünün birlikte düşünülmesi gerekir. 2015 yaklaşırken böyle bir heyet oluşturulur, bu heyet hükümetle de görüşebilir. Hükümet küçük bir adım atsa olumlu sonuçlarını görecektir.

***

Genellikle bu gibi toplantılara katılanlar durumun farkındadırlar ama yaklaşımları farklıdır. 2015 senesi düşünülünce buradaki insanların aynı perspektiften baktıklarını düşünmemiz mümkün olamaz. Burayı bir şemsiye gibi düşünürsek, esasta farklı teşhisleri olan kişilerin ve grupların bazı fikirleri çatışıyor ama yine de aynı çatının altında bir arada bulunuyorlar. Ortak bir perspektif oluşturmaya çalışırsak sorun çıkar. Burada sorunun adına “Ermeni sorunu” diyoruz ama bir de bu toplumda çoğunluk dediğimiz Türk /Sünni kesim var. Sorunun adını ne koyarsanız koyun; Kürt, Ermeni, Alevi... Tüm gruplarla ilişkisi sorunlu olan bir merkez var. Bu merkez kendisi hakkındaki olumsuz kanaatleri / önyargıları ve sorumluluğu başkalarına yükleyen, başkalarının hareketlerini kendisine karşı yapılmış gibi atfeden mantığını devam ettirdiği sürece, bu tavrı yüzünden okşandığı sürece, sorunları çözmede herhangi bir yol alınmaz. Toplumun çoğunluğunu oluşturan, merkezi oluşturan kesimin silkelmesi lazım... Bu vesileyle bu kesimin canının biraz acıması gerekiyor eğer canı acımazsa, kendisi ile hesaplaşması, yaptıklarını sorgulaması sağlanamazsa 1915’in etrafından dolaşarak geçeriz şimdiye kadar geçtik de. Bu sorunlar Türkiye toplumunu gündemine

yeni gelmiş sorunlar değil, 100 yıldır bu sorunların içinden geçip geliyoruz. Gördüğümüz kadarıyla toplumun bu çoğunluğu oluşturan kısmına hiçbir zaman suçun çoğunluğu sende denmedi. Denilemedi. Çoğunluğun tepkilerinden, yapabileceklerinden korkuldu. Türkiye'deki bu çoğunluğun kendine dair fikirleri, çeşitli konularda gösterdiği tavrın ana çizgileri eleştirilmeden-sorgulanmadan ve kendisini dönüştürmesi gereken bir şeyler olduğu ona her türlü araçla gösterilmeden bu memleketin sorunlarını çözmede bir adım dahi atamaz hale geliyoruz. Türkiye'de merkezde duran çoğunluğun kimlik tasarımlarına karşı ciddi bir tepki gösterilmesi gerekiyor. Sarsılmaları gerekiyor yani. Bunu bir parti mi üstlenir, bir grup mu üstlenir bilemiyorum ama bunun yapılması gerektiğini ve sonuçlarının hepimiz için çok sağlıklı olacağını düşünüyorum.

2015'de her şey bitecek değil, aynen devam edecek. Bu konuda kısa vadeli bir çözüm yeterli değil, orta veya uzun vadede etkileri görülecek çalışmalar yapılmalı. Orta vadeli çözüm için doğrudan doğruya halka yönelik çalışmalar yapılabilir, hükümetlere yönelik değil. Bu deportasyon sırasında Anadolu'da kahramanca işler yapmış, Ermenilerin çok hürmetle bahsettiği insanlar var. Teşkilat-ı Mahsusa geldiğinde komşularını kollayan saklayan insanlar vardı, dinledik bu hikâyeleri hep. Aynı şekilde diasporanın içinde bu korkunç olaylara rağmen burayı vatan bellemiş, burada doğmuş ve kendini buranın halkı hissedenden insanlar var. Yeniden bir araya gelmenin şartlarını hazırlamak bu memleketin çoğunluğuna bunu kabul ettirebilmek de gerekir. Burada toplanan grup için önerim şudur; bu sorun bağlamında ve doğrudan bu sorunla bağlantılı olan diğer sorunlarla da bağlantılı olarak, Türkiye toplumunun çoğunluğunun kimlik bilincini sarsmaya, onu yeniden düşünmeye zorlamaya ve onu daha insani bir kimlik haline getirebilmek için birlikte uğraşmaya ihtiyacımız var. Gerekirse biraz sert bir üslup bile

kullanılabilir. Bu üslubu kullananlar diğerlerinin dışladığı kimseler olmasınlar, iştirak etmeseler bile iki çözüm arayışının ayrı ayrı yapılabileceğini göstermek için de çok iyi olabilir. Bir grup diğerinin üslubunu benimsemeyebilir ama bunun bir hak olduğunu, gereklilik olduğunu savunabilir, arkasında durabilir. Bunun gibi bir yapı tasarlanabilse yararlı olur. Farklı perspektifleri olan ama çatışmadan, kutuplaşmadan birbirlerini destekleyen bir yapıdan bahsediyorum.

2015 tüm siyasi odakları ilgilendiren bir tarih. Aşırı milliyetçilerin karşı görüşü savunulara saldıracakları bir dönem olacak. Biz bugün 2015'in arifesinde ne söyleyelim diye değil nasıl tedbirler alalım diye düşünmeliyiz. Diyalogdan ve yüzleşmeden bahsedenler bu saldırıların hedefi haline gelebilecekler.

***

Farklı kulvarlarda çalışacak insanların birbirlerinden haberdar hatta destekli çalışmalarından bahsediliyor. Ashında "kampanya" diye düşünülen şey tam da böyle.

***

1915 tehciri ile Osmanlı topraklarından ayrılmış bir ailenin çocuğuyum. Evimizde Ermenice ve Türkçe konuşulurdu Şimdi meslek sahibi olarak burada yaşıyorum. Her iki tarafı da gördüğüm için farklı şeyler söyleyebilirim. Birbirimizi ancak konuşarak ve dinleyerek anlayabiliriz. Sorunun çözümü için böyle toplantıların işe yarayacağını düşünüyorum. Toplumun sorunlarla yüzleşmesi kolay değil. Bu her toplum için böyle.

Buradaki Ermenilerin haklarını konuşmak gerekiyor öncelikle. Burada kendimi azınlık olarak görmüyorum, hakları olan bir vatandaş olarak görüyorum. Buradan yola çıkarak, mesela Ermeni vatandaşlar vali, konsolos, vekil, savcı olabilir mi? diye soruyorum. Konuşmaya buradan başlamak gerekiyor. Geçmişte yaşanan hak kayıpları var. Mesela ailemde

Aşkale'ye gidenler ve 6-7 Eylül olaylarında üzüntüden, sıkıntıdan hastalananlar var. Bundan başka, “vatandaş Türkçe konuş” kampanyası dönemi ve Trakya olayları süresince bazı grupların kendini baskı altında hissettiği dönemler yaşandı.

Ortak tarihimizi konuşabilmek için yavaş yavaş geriye giden bir kanal bulmalıyız. 1915 senesi önemli ama 1915 öncesini kapsayan dönemi de konuşmak gerekiyor. Osmanlı dönemini konuşmalıyız, Osmanlı arşivlerinde 1879-1923 yılları arasındaki kayıtlarda önemli görevlerde yer alan 102 Ermeni vatandaşın adını görebiliriz. Sadrazam danışmanları var. Çanakkale savaşlarında şehit düşen Osmanlı Ermenileri var. 1879-1955 yılları arasında siyasetin içinde Ermenilerin, Rumların olduğunu biliyoruz. Bu tablo nerede, biz bugün neredeyiz.

Aslında kimse gaddar değildir ama o tarihte yanlış kararların uygulanması söz konusu. Biz İttihatçıların yanlış kararları ve gaddar uygulamalarının sonuçlarını yaşadık.

Diasporadaki genç nesil, Kayseri'den, Adana'dan, Antep'ten, Kilis'ten, Karadeniz'den giden dedelerinden hep bu gaddarlığı dinlediler. Ama yardım edenlerin hikâyeleri de anlatılır. Mesela benim dedemi de bir imam kurtarmış.

Biz şu anda burada yaşayan insanların Osmanlı döneminde yaşayan dedelerinin komşularıyız, düşmanları değiliz. Kinden uzak durmamız lazım.

Diaspora'da Türkiye'yi tanımayan insanlar var. Bu tanışıklığın sağlanması için projeler yapılması lazım. Her iki tarafta da hastalık derecesinde kin besleyen gruplar var. Aslında bir tür rehabilitasyona ihtiyacımız var. Karşıt görüşler taşıyan kişilerin barış içinde konuşmalarını sağlamak üzere düşünmeliyiz ve onları buna ikna etmek zorundayız.

Her iki taraf da barışırsak ne olacak diyor. Biri ne verecek diyor diğeri benden para mı isteniyor diyor. 1915'de kaç kişinin öldüğünü rakam olarak bilmek, olaylara soykırım, tehcir ya da trajedi demek neyi değiştirecek? Sorun burada değil ki; sorun insanların içindeki kinden kurtulmaları gerekliliğinde. Yoksa parlamentodan bir karar çıkarırsınız, aynı Fransa'nın yaptığı gibi, işi çözdüğünüzü zannedersiniz. Ama bu çözmüyor işte sorunlarımızı. Fransa'nın kararı tasvip edilecek gibi değil.

Türkiye'nin atabileceği adımlar var; Yurtdışındaki Ermeni ailelerin çocuklarına vatandaşlık vermek, rehabilitasyon merkezleri açmak ve anayasada düzenlemeler yapmak gibi...

***

Sanıyorum bu toplantılar ilk başladığında mümkün olduğunca mezhebi geniş, enformel bir çerçeve, çatı oluşturalım diye düşünüldü. Bu niyeti çok değerli buluyorum ve muhafaza edilmesi gerekli diye düşünüyorum. Ortak bölenimiz 2015. Öncesi önemli ama asıl önemlisi sonrası... Zira 2015 mucizeler gerçekleşmeden geçip gidecek.

Dolayısıyla bu yapının-çatının mümkün olduğu kadar teşvik eden, kolaylaştıran ve esas hafızaya çağrıda bulunan bir yapı olmasında fayda var. Daha fazlasını yapamaz zaten. Hafızaya çağrı çok önemli... Bu meselede çoğunluğun hafızasına hitap eden işler fevkalade işlevsel olacaktır. Burada da ilk akla gelen vicdanlılar meselesi. Konuyla ilgili olarak Tarih Vakfı'nın ve Hrant Dink Vakfı'nın projeleri var. Anadolu'da birçok anonim vicdanlı var. Zaten olmasa bu kadar Ermeni hayatta kalamazdı. Vicdanlılar konusunda yapılacak çalışmalarda yalnız da değiliz, Erivan'daki soykırım müzesi 2015'de bir “vicdanlılar bölümü” açıyor. Bu az-buz bir iş değil, orada bu iş yapılıyorsa buradan neden yapılmasını diye kendimize sormamız lazım.

Anonimlerden bahsetmeye devam edersek, bu çağrının mümkün olduğu kadar yaygınlaştırılmasında fayda var. Kim bilir neler çıkacaktır. Sadece İttihat Terakki'nin, İstanbul hükümetinin emirlerine uymayan kaymakamlar değil -ki hala bile onların arasında da bilinmeyenler var- Meseleyi bir de bu açıdan bakarak ortaya koymak 2015'e, soykırıma ve Ermeni meselesine bakışı ilerde çok farklı bir yere taşıyacaktır

Hrant Dink Vakfı'nda yapılan bir diğer çalışma "sınır" ile ilgili ekonometrik bir çalışma... Sınırın kapalı olması özellikle oraya sıkışmış Kars, Ardahan gibi vilayetlerde nelere mal oluyor bunu araştırıyoruz. Bu çalışmamızı Mayıs ayında açıklayacağız. Sınırın açılması Dink Vakfı'nın hedeflerinden biri, bunun başka kapıları açacağını düşünüyoruz.

Bir kere daha bu toplantıların, bu yapının enformel ve mezhebi genişlik unsurlarını koruyarak devam etmesi gerektiğinin altını çizmek istiyorum. Kim nasıl ifade ediyor olursa olsun, tek ortak noktamız 1915'de korkunç şeyler olduğudur. Hafızaya çağrı sadece büyük kentlerde yapılırsa olmaz kesinlikle Anadolu'yu da kapsayan bir çalışma olmalı ve bunun uzun vadeli bir iş olduğunu da unutmayalım.

***

Ağustos ayı içinde TESEV ve Tarih Vakfı ortak bir tarih projesi başlattı. Bilindiği gibi Tarih Vakfı'nın Ermeni Meselesi ile ilgili projeleri var. TESEV'in de 2015'e dair çeşitli kaygıları var. Bu kaygılar özellikle Türkiye'deki Ermenilerle ilgili. Artan nefret söylemine karşı ve giderek gerginleşecek ortama dair bir şeyler yapabilmek istiyoruz. TESEV "hafızaya çağrı" meselesini gündeme getirmek istiyor.

Tarih Vakfı ile yaptığımız çalışmanın sonunda hatırlama ve hafıza konularına odaklanan, "100 soruda 1915" isimli bir rapor hazırlamayı düşünüyoruz. Elbette

devlet de "bilimsel" anlamda 1915 ile ilgili propaganda yapacak. Buna alternatif olarak 2015'de bahsettiğim bu raporu çıkarmayı planlıyoruz.

***

2015'e doğru gidiyoruz ama Türkler ile Ermeniler arasında çok ciddi bir asimetri var.

Türkler tarafından bakarsak şu günlerde Türkiye'deki gündem maddeleri, Türk-Kürt meselesinin gidişatı, kutuplaşma, bir iç savaş ihtimalinin iyice yükselmesi, hükümet, seçimler gibi konular ve durum pek de parlak değil. Türkiye 2015'e kutuplaşarak ve kanlı bir biçimde gidiyor. Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin ve hassasiyetlerinin, bahsedilen Türk - Sünni merkez yapının otoriterliğinin giderek kabarmakta olduğu bir sosyopolitik bağlamda 2015'e gidiyoruz. Ermeniler ise 100 yıl sonra ciddi bir yüzleşme, bir açılım olmasını bekliyorlar. Hâlbuki Türkiye 3-5 sene öncesine göre daha kötü durumda. Ters bir gidişat var. Dolayısıyla 2015'e dair yapacaklarımızı Türk-Ermeni meselesi ile sınırlı tutamayız. Aslında bu Türkiye'nin genel demokratikleşme ve yüzleşme meselesi içinde bir konu. Şu anda mevcut olan ve kanlı giden Türk-Kürt meselesi ile doğru düzgün yüzleşemeyen, bunu bir olgunluk seviyesinde çözemeyen Türkiye, 100 yıl önce 1915'de yaşananlar ile yüzleşemez. Tersini savunanlar oluyor, orijinal travma çözülürse diğerleri de çözülür diyenler var ama bu pek mümkün değil. Türkiye bağlamında eski travma defansif sistemi yani savunma sistemini çok daha şiddetli bir şekilde kışkırtıyor. Bu demek değildir ki Ermeni meselesi ile hiç uğraşamayacağız, uğraşacağız tabii ama harcanacak enerjinin büyük bir kısmını genel demokratikleşme-yüzleşme meselesine yani Türk - Kürt meselesine ayırmayı, az bir miktarını da Türk-Ermeni meselesine ve 1915'e ayırmayı daha doğru buluyorum. Ve açıkçası herkese de bunu öneririm. Bu toplumun değişimi, dönüşümü için daha verimli bir çaba olur.

1915'i çok vurgulayan, mevcut güncel problemleri geriye atan bir yaklaşım olduğunda bu toplum sizi dinlemez hale geliyor. Hatta sinir krizi geçiriyor. Bu sinir krizini biraz sarsmak lazım evet bu doğru ama felç haline de sokmamak lazım. İletişimi sürdürmek gerekiyor. Elbette toplum bir laboratuvar değil, bu nedenle işimiz çok zor. 2015'e doğru Ermeni diasporası, Ermeni milliyetçileri bu meseleyi ısrarla gündemde tutacaklar. Kutuplaşmalar artacak. Ortadaki nötr kişi sayısı daralacak varsayımında bulunabiliriz. Ama her zaman konuyu fanatik biçimde ortaya koyan kesim daha kalabalık olacak. Buna rağmen önümüzdeki birkaç yıl insanların farklı seslere kulak kabartacağı, dinleyecekleri bir dönem olabilir. Bu mesele daha uzun yıllar devam eder, hemen çözüme yakınlaşma olmaz. Bu durum haklı olarak Ermeni tarafında da hayal kırıklıklarına yol açar. 2015'i milat gibi görmeden ama önemli bir zaman olduğunu da unutmadan davranabilmeliyiz.

Amerika'da Türk ve Ermeni psikiyatristlerin yürüttüğü 5-6 çalışma yapıldı. Bunlar daha çok duygu durumuna dikkat edilen çalışmalardı. Katılımcılar Amerika'da okuyan, çalışan Türkler ve Ermenilerdi. Dikkat çekici gözlemlerden biri şuydu; birbirleri ile konuştuktan sonra ne hissettiniz? Ne yaşadınız? diye sorulduğunda Türklerden çıkan en temel duygu aşağılanmışlık hissi idi. Aşağılanmış hissedilen insanların bir kısmı sosyal sermayeleri ile alakalı olarak bu aşağılanmışlık duygusu ile daha kolay başediyorlar, bir yüzleşme oluyor; bu iyi bir şey. Ama önemli bir kısmı da kendi içine kapanıyor, başkasını duymaz hale geliyor, defansif sistem devreye giriyor ve bazen karşı saldırıya geçebiliyor. Türkiye toplumunda da bu ikinci tipin daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Travmalar ile ilgili yapılacak çalışmalar çok katmanlı ve karmaşık bir iş. İki yılda çok da mesafe alamayız maalesef ama yine de şimdiye kadar yapılan işlerin koordineli ve sistematik bir şekilde yapılması iyi

olabilir. Türklerin çoğunun temel özdeşim şemalarına bakarsak, İttihat Terakki, Talat Paşa, Enver Paşa dikkatimizi çeker ve bu insanlar, kurumlar hala çok itibarlılar. Onlar için törenler düzenleniyor, caddelere ve sokaklara isimleri veriliyor. Bir kere onları itibarsızlaştırmamız lazım. 1915'de mağdurlara yardımcı olmuş, gizli kahramanları ortaya çıkartmak, yani özdeşim şemalarını tersine çevirmek gerekir. İnsanlar Talat Paşa ile yakınlık kuracağını mesela Urfa'da 100 Ermeni kurtarmış Mehmet ağa ile kursun özdeşimi. Müslümanlık adına ya da vicdan adına yardım ettim diyen insanların hikâyeleri bulunup çıkarmalı. Zalimle özdeşim kurmak yerine vicdanlılarla özdeşim kurulmasına olanak sağlanabilir. Buna benzer mekanizmalar çok değerli ve şimdiye kadar pek de kullandığımız söylenemez. Bu vicdanlı insanların hikâyelerini duyurma işi daha sistematik yapılabilir, medya daha verimli kullanılabilir bu konuda. İnsanların bu hafızaya erişebilecekleri mekanizmaları kurmak gerekiyor. Elbette karşımıza hep o aşağılanma meselesi çıkacak. Toplumun önemli bir kesiminde çok ciddi savunmacı, saldırgan tepkiler de olacaktır. Alternatif yollarla bunu ne kadar azaltabilirsek o kadar iyi.

Ama yine de son olarak belirtmekte fayda var, bu konuyu tek başına ele almaktan çok genel demokratikleşme /yüzleşme meselesinin bir başlığı olarak ele almak, tek başına sivriltmemek, bugünkü meselelere doğrudan bağlamaya çalışmak en anlamlısı. Böylece daha duyulabilir ve etkili olabilir.

***

Türkiye'de bir acıyı dile getirirken başkalarının acılarına duyarsız kalmakla suçlanmak gibi bir tehlike var. 2015 meselesi sadece 2015 ile sınırlı değil, Balkan savaşlarına vurgu yapılması da gerekiyor. Ermeni meselesi konusunda yazıp çizecek insanların Balkan savaşları konusunda da söyleyecek bir çift lafı olması gerekir. Çok uzun zamandan beri

Türkiye Cumhuriyeti devleti Çanakkale'yi bir emperyal bölüşüm muharebesi olarak değil, Kurtuluş Savaşı muharebesi olarak göstermek istiyor ve bunu başardı da. Bütün siyasi varlığı İttihat ve Terakki geleneğine karşı olmakla şekillenmiş bir hareket iktidarındaki Türkiye, o dönemde yapılmış her şeyi benimser gibi gözüküyor.

Balkan savaşlarının insani boyutları ile ilgili bir şeyler söylemek, Ermeni meselesi konusunda farklı bir şeyler söyleme imkânını artırabilir ve normalde sizi dinlemeyecek insanlarla aranızda bir irtibat kurulabilmesine olanak sağlayabilir.

***

Bilgi notu olarak: Hrant Dink Vakfı'nın 2013'de Yıldız Teknik Üniversitesi ile birlikte Balkan Savaşları Konferansı düzenleyeceği eklendi.

***

Türkiye toplumunun psikolojisine bakınca 2015 vurgusunun aleyhe işleyeceği çok açık. Resmi ideolojiyi savunanlar zaten hazırlıklarını yapmış, ellerinde hazır savunmalarla bekliyorlar. Tarih Vakfı'nın Ermeni meselesi ile ilgili yapacağı henüz duyurusu yapılmamış uluslararası bir proje için vakfa bir telefon geldi, bilgi almak istiyorlardı. Yani birileri yapılacak alternatif çabaların çetesini tutmaya başlamış. Bu kesimin '93 harbi, Balkan savaşları ile ilgili yaptığı çalışmalar da var ve bunun altında aslında 1915'de yaşananların anlaşılabilir olduğunu göstermek gibi bir çaba yatıyor. Mütekabiliyet argümanına bir yenisi eklenmiş oluyor.

Kanımcıca burada 1915'i konuşmak için toplandık, 2015 için değil. Elbette 2014'de yapmamız gerekenleri de konuşalım. 2011'de neden daha etkili şeyler yapamadığımızı konuşalım, yapanlar da var elbet ama yapılamayanları konuşalım. 100. yıl meselesinin getireceği motivasyonun yükü çok büyük. Pek çok insan 2015'i atlatabilmeyi düşünüyor.

2015 geçip gidince her şey tamam olacak sanki. Önemli olan 1915 tarihidir. Tarihle yüzleşme meselesi ile ilgili olarak, son 3-5 yıldır Türkiye'nin yakın geçmişi ile hesaplaşma/yüzleşme meselesi gündemde, bunun bir parçası olarak 1915 öne çıkarılabilir. Az sayıda da olsa bu konunun üstüne giden insanlar var. Aynı mecralarda yer alıyor bu çalışmalar, yani biz söylüyoruz biz dinliyoruz. 300 kişi bununla uğraşıyor, 3000 kişi bunu duyuyor ama 3001. kişiye hala ulaşamıyor. Bu grubu biraz daha genişletebilirsek çok değerli bir iş yapılmış olur.

Hafıza ile ilgili çalışmalarda bildiğimiz kanallardan farklı olarak gençlere yönelik işler yapılabilir. Henüz kesinleşmedi ama böyle bir proje taslağı da var; Milli Eğitim Bakanlığı'nın destek verdiği liselilere yönelik yerel sözlü tarih çalışması. Bu tip çalışmaların yerel olması çok önemli... Herkes kendi bulunduğu yerin, ailenin hikâyesinin peşine düşebilir ve bu her zaman mağduriyet hikâyesi olmak zorunda değil. Peşine düşülecek iyi hikâyeler de var. Ama bu meseleyi ele alırken halkı o dönemde yaşananların dışında tutmaya çalışmak, olayları 3-5 İttihat Terakki veya Teşkilat-ı Mahsusa mensubunun işi gibi göstermeye çalışmak da yüzleşmenin önünü kapatır.

***

2015'i atlattık mı bir yüz yılımız daha var diyerek mi devam edilecek? Yurtdışındaki Ermenilerin büyük beklentileri var, hatta bazıları aşırı romantik bir abartmayla dile getirilen beklentiler... Meseleyi çözme konusunda önümüzde üç yön var;

1- En uzun soluklu olanı; Türkiye toplumunun yüzleşmeyi sağlaması. Türk'le, Kürt'le Ermeni'yle... Bu yüzleşme yapılan fenalıklarla ve bu fenalıklar yapılırken buna direnenleri anarak yapılacak bir yüzleşme olmalı. Yüzleşme denen olgu Türkiye'de çok geç başladı. Ermeni soykırımını tartışmaları da çok geç başladı. Sorunun tarihsel durumu ile konuşulmaya başlamasının arasında yıllar

var. Ayrıca bu sırada ciddi bir örgütlü karşı direnişin, dezenformasyonun, başka türlü bir enformasyonun çok örgütlü bir şekilde çalıştığı bir ortamda da yaratıldı. Dolayısıyla bunun yıllarca sürececek, uzun soluklu bir süreç olacağını şimdiden söylemek lazım. Söyledim de kurtuldum denecek bir şey değil bu. Türklerin kendileri ve tarihleri ile barışmaları gerekiyor ki, demokrasi de böyle bir şey aslında. İnsanların kendi eylem dünyaları ile barışmaları başkaları ile barışmalarıdır. STK'larda, inisiyatiflerde insanlar bu çalışmalarını yapıyorlar, bunu beslemek ve koordine etmek buradaki anlam bütünlüğünü zenginleştirmek çok önemli.

2- Yurtdışındaki Ermenilerle, diaspora ile ilgili. Diaspora içine kapanmış, Taşnakların baskısı altında tamamen mitoslaşmış bir ülkünün etrafındaki bir grup gibi gözüküyor. Ama o diaspora ile kurulan diyalog önemli. Türkiye'deki Ermenilerle kurulan diyalogu bundan ayırmalıyız çünkü zaten hep birlikteyiz burada. Diyalog başka bir bünyeyle kurulur dolayısıyla Türkiye'deki Ermenilerle diyalog demek de yanlış olur. Ermeni diasporası ile çok daha hızlandırılmış, güçlendirilmiş bir diyaloga ihtiyacımız var. Bunu da Amerika'ya, Fransa'ya giderek yapmak değil, onları buraya çağırarak yapmak anlamlı olur. Bunun yöntemleri nedir? En sert olanlarını da çağırmak lazım... Türkler bizim ahabımızdı diyerek buraya gelip bizimle ağlaşacak ve kucaklaşacağımız insanlar da önemli ama asıl mesele bu konuda en sert olanlarla yüzleşebilme. En sert olanlarının bile serbestçe konuşabileceği, içindeki her şeyi söyleyebileceği bir güven ortamı sağlanmalı. Buraya gelip susacağı ve kinle geri döneceği bir karşılaşmadan bahsetmiyorum. Bence bu diaspora ile diyalog denen olgunun en önemli cephesi burada olması.

3- Bu girişimin bir de hükümete dönük bir yüzü olmalı, bunu bir tarafa bırakamayız.

2015 tarihinde yapılsın saplantısına girmeden Türkiye'de hükümetin hemen bugün ya da en kısa zamanda adına ne denirse densin en azından yapılan o büyük haksızlık için bir şeyler söylemesini sağlamak gerekiyor. Başbakanın Dersim konusunda söylediklerini 1915'de Ermenilere yapılanlar için de söylemesini sağlamak gibi. Türkiyeli yurttaşlar olarak hükümete böyle bir çağrıda bulunmak için girişimde bulunabiliriz. Bireysel değil ve hatta olağan şüphelilerin ötesinde katılımcılarla birlikte yapılması anlamlı olur. Şimdiden yapmak gerekiyor. 2015'de değil. Vicdan üzerinden uygun bir üslupla çağrıda bulunulabilir. Yurttaşlar olarak hükümetten talep ediyoruz denebilir. Hükümetin, yüzleşme meselesini inkâr eden çoğunluktan farklı bir bloğun olduğunu ve bunun Türkiye için anlamlı bir çoğunluk da olabileceğini görmesi lazım.

***

Tarih öğretmenlerinin durumuna bakacak olursak, okullarda bu konuda biraz farklı şeyler söylemek veya farklı materyaller kullanmak istediklerinde, idareden çok baskı gördüklerini söylemek gerekiyor. Tek taraflı bir bakış açısının ürettiği materyaller kullanılmak durumunda. Öğretmenler kendi aralarında sohbet ederken daha rahatlar elbette ama yine de farklı görüşler ortaya atıldığında maalesef karşılaşılan şey nefret söylemi oluyor. Umutsuz olunmasını istemem ama bu eğitim sistemi içinde çocuklara alternatif kaynakları göstermek çok zor. Bazı liselerde üniversite eğitimi almak üzere yurtdışına gidecek lise son sınıf öğrencilerine yönelik Ermeni meselesi konusu ile karşılaştıklarında hazır olmaları niyeti ile özel çalışmalar yürütüldüğünü bile biliyoruz.

Ancak 6. ve 7. sınıflardaki öğrenciler yeni ve farklı fikirleri algılamaya daha açıktır. Merak ediyorlar, sorguluyorlar. Bu yaş grubuna yönelik projeler düşünülebilir. Mesela Türkiye'den ve Ermenistan'dan gelecek ilköğretim öğrencileri bir tarih

kitabı üretebilirler. Atölye çalışmaları yapılabilir ve yetişkinler, akademisyenler karışmadan, resimlerle, çizgilerle sorunları ifade edebilirler ve bu yaklaşım uzun vadede sorunun çözümüne bir katkı sağlayabilir.

***

Başka bir Okul Mümkün Derneği'nde yapılan çalışmalar var. İdari baskının olmadığı görece ferah okullar da var.

Bir süre önce ortaöğretim öğrencileri arasında bir proje yarışması düzenlendi. Birçok ders/konu başlığı vardı. Yarışmaya giren proje başlıkları ilgi çekiciydi. Mesela bilgisayar projesi adı: "Milli dava, Milli klavye". Tarih başlığı altında sunulan bir proje adı "Yunan mezalimi"... Öğrencilerden bir tanesi Rum'du, Anadolu'dan gelen çocukların "Sen Yahudi misin?" sorularına maruz kaldı. Nefret dilinin meşruluğu çok tehlikeli. Anadolu'dan gelen çocuklara dokunabilmek, sesimizi duyurabilmek çok önemli... Ayrımcılıktan soyutlanmış çocuk dilini oluşturmamız lazım.

Milli Eğitim Bakanlığı ile yaşanan sorunlar da var. Ermenilerle ilgili bir kitap hazırlanmış ve bu çalışmadan öğretmenlerin çok geç haberi oldu. Tepki gösterilebildi ama bize şunu düşündürdü; Bizim de nefret söylemi içerenlerin tam tersi kitaplar üretmemiz gerekiyor. Bu tür projelere Tarih Vakfı gibi kurumların destek vermesi çok iyi olur. Ayrıca bu çalışmalara çocukları da ortak etmemiz şart.

***

TÜBİTAK'ın "milli zekâ testi üretme" isimli bir projesi var. Bu çalışma uluslararası bilimsel kamuoyunda nasıl karşılanır, ciddiye alınacak gibi değil.

Meseleye yaklaşırken katmanlı düşünmek lazım... Türklük / Sünnilik gibi kimliklerin neden bu kadar otoriter ve totaliter şekilde konumlandıklarına dahası bu kimlikler ne tür korkulara dayanarak bu kadar sert bir

şekilde kurgulanıyorlar, bunu incelemek gerekiyor. Bu kesimle temas kurup konuşmak çok önemli.

***

Son zamanlarda içinde bulunduğumuz ortama egemen olan nefret diline dikkat çekeceğim. Hrant Dink'in öldürüldüğü zamandaki ortam aslında hiç değişmedi. Malatya davası, Rahip Santorini davası ortada... Devlet söylemine baktığımızda da içselleştirilmiş olumlu bir hal görülüyor. Mesela Başbakan konuşmalarında Kürt, Türk vatandaş diyor ama Ermeni vatandaş diyemiyor. Hükümete bu dili düzeltmeye yönelik bir çağrı yapmak gerçekten çok önemli. Sorunu ortaya koymanın, çözmeye çalışmanın birçok yöntemi var. Mesela binalar çok şey anlatabilir. Kimlerindi bu binalar? Kimler yaşamıştı? Binaların sahipleri ile ilgili çalışmalar yapılsa bu insanlar bugün nerede merakı uyandırılabilir. Düşünmeye sevk edebilir.

***

Bugün burada yapılan konuşmaların başka kentlerde yapılabilmesi de çok önemli. Kentlerin yenilenme projeleri esnasında dikkat çeken bir durum var; Mesela Ankara'daki eski binaların hepsi 1916 yılına tarihleniyor. Bu tarihten önce kimler vardı orada? Kimlerdi sahipleri? Bina daha eski ama 1916'da Kamil Paşa konağı olmuş. Mesele sadece İstanbul'daki Ermenilerin meselesi değil ki, başka kentlerde yaşamış Ermenilerin de meselesi. Bu konuşmaların Malatya'da, Amasya'da da yapılabilmesi lazım...

Hrant Dink öldürüldükten sonra genel kanı, Hrant'ı anmak isteyenlerin sayısının yıldan yıla azalacağı yönündeydi ama öyle olmadı, bu dikkat çekici bir durum. Ama hala 1915 ile hesaplaşma çabası yok, aksine unutturma çabası var.

***

Dinlemeye hazır olmayan insanları çağırıp toplantı yapmak nasıl olur?

Bu soruya cevaben;
Diasporadan gelenlerle bir araya gelecek insanların arasındaki dil farkı çok fazla olmazsa iki taraf açısından da geçişler daha yumuşak olur. Maalesef iki tarafta da hala bunu kabul etmeyecek kadar radikal kesimler var. Açıkça diyalog peşinde olmadıklarını söyleyenler var.

2001 yılında Uluslararası bir toplantıda Ermeni bir psikolog bir sunum yaptı. Organizasyon ekibi sunumda “genocide” yazdığını görmüş ve kelimenin üzerini silmesini istemişler. Üstelik bu ekip sol görüşlüydü. Bugün olsa o silme operasyonunu yapmazlar, bazı şeyler artık daha rahat konuşuluyor ama bu noktaya gelebilmek için 10 yıl geçmesi gerekti.

***

hYd çatısı altında yapılan “Yavaş Gamats” yaz okulu çalışması örneğinde gençlerin ilişkilerinde yaşanan yumuşamaya şahit olduk. Üstelik tartışmalar çok sert başlamıştı. Bazılarının dostlukları hala devam ediyor.

Kars’ta gerçekleştirilen bir TV programında vali tarihi bir hamamın önünde oturmuştu, mesela orada herkesin önünde “ Bu bina kimlerden? Ne zamandan kalma?” diye sormak gerekiyor. Kars’ta bu işlere kafa yoran, sınır kapısının açılmasını isteyen insanlar var. Oralara gidip bu insanlarla temasa geçilmeli. Kars’taki sınır kapısının açılmasını vali, belediye başkanı gibi kimseler de istiyorlar.

Bir örnek de Malatya’dan, bir gezi esnasında yeni bir mahalle kurulmuş gibi anlatılıyordu ama aslında o yerin eskiden Ermeni mahallesi olduğu biliniyor. Anadolu’da böyle yerleri gündeme getirmek anlamlı olabilir.

***

Anadolu Kültür Vakfı 2005 yılından beri Ermenistan’daki sivil toplumu örgütleri ile çalışmalar yapıyor. 2009’dan itibaren yürütülen iki projeden biri “Türkiye-

Ermenistan Sinema Platformu”, diğeri “Birbirimizle konuşmak” başlıklı tarih araştırmaları, sergi ve gençlik kampları projesi... Bu projeleri 2015’e kadar da sürdürmeyi planlıyoruz. 2015’e kadar sürdürmemizin nedeni milat olduğu için değil, ama bu senenin özelliğinden dolayı projelerin uluslararası alana taşınabilir olmaları...

2015’de Türkiye’de çok büyük bir etkinlik yapmak Türk milliyetçilerinin eline koz vermek gibi şey olacak. Çünkü bir şeyler yapmak istedikleri zaman karşılarında bir muhatap buluyorlar. Bu şiddetin dozunu artırabilir.

Türkiye ve Ermenistan’dan gelen gençlerle yaptığımız kamplarda dikkat çeken durum şöyle; Türkiye’den katılanlar konuyla daha haşır neşir, farklı fikirleri konuşmaya başlamış gençler, Ermenistan’dan gelenler biraz daha farklı, biraz daha sertler ve tarihin doğrusunu öğreteceğim tavrındalar. İki taraf da karşısında muhatabını bulamıyor aslında. İnkârcı Türkleri bulacağı yargısıyla gelenler karşılarında konuşmaya meyilli Türkiyeliler gençleri görünce şaşırıyorlar. Buradan yola çıkarak, belki tarafları eşleştirecek, birbirine yakınlaştıracak etkinlikler düzenlemek lazım diye düşünüyorum.

Projeler kapsamında Kıbrıs’ta, Gürcistan’da açtığımız sergileri, 2012 Ekim’de Berlin’e, 2012 Kasım ayında Paris’te taşıyacağız. Kıbrıs’taki sergiye güneyden ve kuzeyden gelen ziyaretçiler oldu, ziyaretçi defterinde güneyden gelenler arasında bu sergiyi faydalı bulanlar oldu, diyalog yanlısı mesajlar vardı ama bir kısmı da resimlere bakarak “Türkler bize de böyle şeyler yaptı” dediler. Kıbrıslı Rumların radikal olanları kendi dertlerini anlatmak için sergideki fotoğrafları bahane olarak kullandılar. İki tarafın acıları ile ilgilenmeyenler de oldu. Yapılan işlere verilen tepkileri karşımızda bir blok varmış gibi yorumlamak yanlış olur, farklı pek çok tepki var.

Kişisel hikâyelerin yer aldığı bir kitap çalışmamız da oldu. Kitabın tanıtım etkinliğinde kitaptan alıntılar yaptığımız pasajlar dağıttık, etkinliği protesto etmeye gelen gruptan hiçbir tepki gelmedi çünkü o kadar kişisel hikâyeler ki... Bu hikâyelerin dillendirilmesi çok önemli, özellikle Anadolu'da yaşayan ailelerde saklanan bir sürü not defterleri var. O dönemde kendilerinin yazdıkları el yazması kitaplar var. Bunlar çok fazla bilinmiyor ama çok değerli kaynaklar ve bunların içinde iyi hikâyeler de var, kötü hikâyeler de var. Zulüm de var, yardım edenler de var.

İzmir'e bakacak olursak, bilindiği gibi orada ağırlıklı olarak bir Rum mirası var ama Ermenilerden kalan evler de var. Oradan yurtdışına gitmiş Ermeniler de var. O dönemde İzmir'de yaşayan Avrupalıların tuttuğu kayıtlarda olaylar "soykırım" diye geçiyor

***

Ermenistan'dan ve Türkiye'den 20 üniversite öğrencisinin katılımı ile Muş'ta bir gençlik kampı organize edildi. Gençler ortak bir tarih kitabı yazmak üzere bir araya geldi. Sözlü tarih ve fotoğraflama çalışması yapıldı. İki hafta süren bu çalışma sadece Muş yerel gazetelerinde yayınlandı. Böyle etkinliklerin ana akım medyada da yer alması gerekiyor.

***

Amerika'da yaşayan ama dedeleri babaları bu topraklarda doğmuş 100 -150 Ermeni genci her yıl Türkiye'ye gelip Kayseri'ye, Yozgat'a, Niğde'ye tarih gezileri düzenliyorlar. Onlarla görüşerek bu hikâyeleri paylaşmakta yarar var. Geçenlerde Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande Fransa'da yaşanan Musevi katliamı ile ilgili müthiş açıklamalar yaptı ve özür diledi. Bilindiği üzere bu utanç verici katliam, Fransa topraklarında ve Fransız güvenlik güçlerinin Nazilerle işbirliği ile gerçekleşti. Devletlerin özür dilemesi sorunların çözümünde kilit noktayı oluşturuyor.

Türkiye'nin de bu yönde atacağı adım çok değerli olacaktır. Dikkat çekici bir gelişme de Davutoğlu'nun geçen sene yaptığı "diaspora ile temasımız olacak" açıklaması oldu, görüşmelere başlanmış, bu sevindirici bir şey.

Bu açıklamaya cevaben;

- Bu temas elçilikler nezdinde Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına çağırarak şeklinde gerçekleşti.

- Evet, üslup pek sık değil. Üslup şu anda böyle ama bu konuda bir adım atılmış olması da çok önemli.

***

Turizm bakanlığının web sitesinde, konu başlıkları vardır, restorasyonlar vs. Bunlardan bir tanesi Ermeni binaları bölümü idi ama bu bölüm kalkmış. Şu anda çeşmelerle ilgili bir çalışma var ve bu bakanlık destekli. Bu tür tarihi binaların dokümantasyonu çalışmaları için bakanlıktan destek alınabilir.

***

Küçük kentlerde, köylerde yaşayanlar zaten bu tarihle, binalarla iç içe. Buralarda çalışmalar yapmak elbette önemli. Ama bir de düşünülmesi gereken bir başka kesim var. Büyük şehirlere göç etmiş, köyü, kasabası ile ilişkileri kesilmiş dolayısıyla toplumsal hafızası kesintiye uğramış insanlar var. Türkiye'nin batısındaki kentlerin varoşlarında yaşayanlara ulaşılması da çok önemli.

***

Hariciyenin 2015'e doğru planında çeşitli noktalarda çalışan Ermeni vatandaşlara dikkat çekiliyor, teklif götürülüyor. Bir yüz görümlüğü hali var anlaşılır.

***

Son dönemlerde ailelerinde Ermeni bireyler olanların hikâyeleri daha çok duyulur oldu. Cumhuriyet döneminde neden insanlar ailelerinde azınlık mensubu bireyler olduğunu sakladılar ya da saklamak zorunda kaldılar. Subayların azınlık mensupları ile evlenmesi yasaktı,

saklama sebeplerinden biri olabilir tabii. Bu konuda bir kampanya başlatmak mümkün olabilir mi? Herkes ailesinde var olduğu bilinen ama gizlenen bu bireyleri açıklayabilir mi?

Roman açılımı sırasında fark edilen bir şey vardı, saklıyorlardı Roman olduklarını. AB projeleri, açılım vs ile Romanların içinde bir kendine güven başladı ve artık biz Romanız diyebilen çok sayıda yurttaş var. Osmanlı döneminde önemli mevkilerde insanlar var ve bunların önemli bir kısmı azınlık mensubu. Gerçi şimdi biz azınlık diyoruz bu insanlara Osmanlı zamanında azınlık denmiyordu. Edebiyata, bilime, sanata çok büyük katkıları var bu insanların. Bir döküm yapılabilir “bu insanlar bizim mirasımızdır, inkâr edemeyiz” diye. Topluma bu tarih okutulmadığı için genç kuşaklar da bu insanları yok sayıyor.

***

Nazar Sahafyan’ın da içinde olduğu bir ekip Cemal Reşit Rey’de bir konser tertip ettiler. Ermeni bestekârların eserleri çalındı. Mesela bu konser Malatya’da verilebilir mi?

***

Bireysel hafızalarda ne var çok önemli ama bir de kolektif hafıza var. Türkiye’nin kendi geçmişine bakışı ile ilgili bir dönüşüm yaşanıyor. Mesela 1970’lerde bu meseleler özel alanda çok rahat konuşuluyordu. Çok özel şeyler söylenmezdi elbette. Bilen biliyordu, bizim köyde olmuş, burada olmuş gibi... Tanıklar da hayattaydı o zamanlar. Bu konu kamusal alana gelince farklı bir düzleme taşındı. Bence bu projeleri düşünürken o rahat, samimi ve politizasyondan, kamusallaşmadan, devletin empoze ettiği hafıza politikalarından uzak eğer hala varsa baskıdan etkilenmemiş alanlara ulaşmaya çalışmak anlamlı olur. Son 20-30 yılın bombardımanı sonucunda deforme olmamış bir alan varsa ulaşmak lazım. Birebir konuşmalarında söylediklerini kamera karşısında, toplum

karşısında söyleyemeyen bir toplumla karşı karşıyayız. Bu projeleri yapacak tek derdimiz bu bireyleri ya da binaları tespit edip etmemek değil, aynı zamanda kuşaklar arası kopukluğu giderecek, rahat konuşulmasını sağlayacak ortamın hazırlanmasını sağlamak da olmalı.

***

40 yıl önce konuşulan şeyler aslında 60 yıl önce yaşanmış ve tanığı hayatta olan olaylardı. Bu insanlara ulaşılabildiği zamanlardı. Bir de o zamanlarda orada yaşayanların nüfus dağılımına bakmak lazım. Bugün birçok kişi köyüne gitse, dedesini babasını tanıyan kimseyi bulamaz, böyle bir talihsizliğimiz de var. Yeni bir toplum oluşmuş orada. Bu da toplumsal hafızada kopukluk yaratıyor.

***

Diyarbakır Cezaevi projesinde akıllara gelen ama hayata geçirilemeyen bir çalışma vardı, burada yeniden düşünülebilir ve buradaki grup bu işi anlamlı bulup üstlenebilir. Mesela bir üniversite öğrencisi 1915’de ne olduğunu merak etse, ne yapabilir? Hangi bilgiler ulaşabilir? Basılı malzeme var ama ulaşması çok kolay olmayabilir. Wikipedia tarzında bir internet sitesi tasarlanırsa, 1915 ve çevresindeki olaylara ilişkin interaktif maddeleri olan bilgileri yer alsın... Mesela Talat Paşa diye bir başlık var, içinde geçen isimlere tıkladığımızda genel bir hikâyeye de ulaşabiliyorsunuz. Fotoğraflar, makaleler ile zenginleştirilebilir bu site. Farklı perspektifleri verebilecek bir kaynak olabilir. Bu çalışma uzun soluklu bir çalışma olarak organik, gelişen ve farklı birçok insanın katkıda bulunabileceği şekilde tasarlanabilir. Bir miktar fon ve moderasyonu yapacak merkezi bir ekibin olması gerekir, Türkiye için çok faydalı bir iş olabilir bu site.

***

SETA, bir STK forumuna katılmıştı ve ardından Türkiye Ermenistan üzerine çalışmaya başladı. Yapılabilecek işlerle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz; siyasi

toplumla sivil toplumu ayrı hedef kitleler olarak düşünüp üzerine neler yapılabilir diye kafa yormakta yarar var. Toplumun çoğunluğu 1915'e genellikle devlet merkezli bakıyor. Hatta devlet bir şey demediği için millet de susuyor. Görmezden duymazdan geliyor. Siyasi toplumu biz 1915 ile hesaplaşmaya nasıl ikna edebiliriz? Tüm siyasileri kast ederek söylüyorum bunu, iktidarı ile muhalefeti ile... Aynı şekilde halka dönük olarak neler yapılabilir? Ermenilerin yaşadığı yerlerde yaşayan yaşlılarla gençlerle, paylaşabilecekleri bilgiler doğrultusunda bir işbirliği yapılabileceğine inanıyorum. Büyük şehirlerde yaşayan Türkler arasında devlet gözüyle bakan insanlar çoğunlukta.

Bir öneri olarak; 1915 faillerinin giyaplarında yargılanmasını sağlamak siyaseten atılabilecek bir adım olabilir mi? Hakikat komisyonu tarzında bir çalışma olabilir ya da gerçekten bir mahkeme kurulur ve giyaben yargılama yapılır. Bulunabiliyorsa dönemin tanıkları çağırılır. Belgeler üzerinden bir muhakeme yapılabilir mi? Siyasilere de "bu sizin sorumluluğunuzda yapılmış bir şey değildi, neden aranıza mesafe koymuyor ve bununla hesaplaşmıyorsunuz?" denebilir. Bu söylem geliştirilerek bir çağrı sürecini planlamak ve olgunlaştırmak düşünülebilir. Özür dileme kampanyası oldu ama özürden önce sanki bunun yapılması lazım.

SETA'da stajyerler için bir uygulamamız var; iki aylık staj dönemindeki gönüllü arkadaşlara akademik metinler yerine, içinde insan hakları sorunları da olan romanlar, anı kitapları tavsiye ediyoruz. Mesela iki kişi Kürt sorunu ile ilgili kitaplar okuyor, "Bildığın Gibi Değil" ya da Bejan Matur'un "Dağın Ardına Bakmak", Fethiye Çetin'in "Anneannem" kitapları gibi. Okuyan arkadaşların dünyasında nasıl fırtınalar kopardığını gördük. Metin Aktaş'ın "Son Derviş" kitabında da Hamidiye alaylarından

bahsediliyor, Müslümanların İslami gerekçeler argümanı ile Ermenilere, Yezidilere yaptıkları zulmü anlatan bir kitap ve böyle kitaplar insanların kendileri ile yüzleşmeleri için bir vesile. Kendini dindar, Müslüman olarak tanımlayan insanlar "Son Derviş" i okuduklarında Müslümanların geçmişte yaptıklarının hem utancını yaşıyor hem de kendi kendine bunun hesabını nasıl vereceğiz diye düşünüyor. Tarihten çok edebiyatın iş göreceğine ve gücüne inanıyorum. Binalar konusuna değinildi. Özel bir proje çerçevesinde tarihi binalara eskiden kime ait olduğu, inşa tarihi, yapan mimarın kimliğini belirten levhalar asılabilir. Bu proje bir iki pilot bölge seçilip başlatılabilir başka yerlere de sirayet eder, yaygınlaşır. Azınlıklara mensup kişilerin ya da akrabası olan kişilerin neden kimliklerini gizledikleri gizleme ihtiyacı duydukları ya da hala neden açıklayamadıkları konusunda Müslüman çoğunluğu düşündürmeye yönelik bir şeyler yapmak lazım. "isimlerini değiştirmişler Müslüman isimleri kullanıyorlar" argümanına karşılık bu bizim utancımız diyebilmeliyiz. İnsanlar bizim şerrimizden kendi isimlerini kullanamıyorsa bu bizim için utanç vesilesidir.

***

Ermeni malları ile zengin olanlar meselesini de konuşmalıyız. Cumhuriyet döneminde devlet tarafından oluşturulan sermayedarlar oldu, bunları yavaş yavaş açık etmeli... Hatta İttihat Terakki'nin "azınlık yoktur" politikası ile yaratılan milli burjuvazinin Adana'da, Kayseri'de nasıl zengin olduğuna bakmak lazım.

***

Bir sonraki buluşma için Türkiyeli bir Kürt olarak şunu söyleyebilirim. Bütün mağdurlar kendi mağduriyetlerine odaklı politika yapıyorlar, hak arayışları kendi mağduriyetlerine yönelik oluyor mesela Dersim söz konusu olunca bu konuda hassasiyetleri olanlar ön plana çıkıyor. Bir dahaki toplantıya Kürt meselesi,

Alevi sorunu üzerine politika yapan STK temsilcilerini çağırabiliriz. Müteedeyin insanlara odaklı çalışan, toplumsal hafıza meselesi ile ilgilenen kişileri çağırarak da iyi olur. Toplumdaki kompartımanlar arası ilişkiyi geliştirmek için bu çok önemli.

***

Nefret söylemi artıyor. Buna bir örnek vereceğim; iPad’lerde bir bilgi yarışması uygulaması var ve orada “Türkiye’den sahte soykırım iddiaları ile tazminat isteyen ülke hangisidir?” veya “Karabağ’ı işgal eden ülke hangisidir?” gibi sorular var. Bu dil giderek endoktrinasyon şeklinde hayatımıza girmeye başladı; bunları afişe etmek gerekir.

***

Ermeniler tarafında bir özür beklentisi var ama bu olmayacak. Eğer bir web sitesi kurulursa orada bir bölüm açılabilir ve isteyen oraya özürden ne anladığını ya da kendi özür metinlerini ekleyebilir. Özür dilinin nasıl kurulacağına ilişkin katılımcı bir çaba olur.

***

Buradaki herkes bu meselelerindir tür bileşik kaplar sistemi olduğunu biliyor. Demokratikleşme, Kürt meselesi, Ermeni meselesi, ortasında da bir Türk meselesi var ancak bundan sonraki toplantılarımızda bu grubun odağını 1915 ile yüzleşme üzerine kurduğunu da belirtmemiz gerekir. Hem çalışmaları koordine ederken hem de çalışmalara devam ederken odağımızın ne olduğunun açık olması gerekir. Orta vadede bir platform kurulması düşünülebilir.

***

Web sitesi 1915’i dert edinen, bu konuda konuşmak isteyen insanları buluşturan bir yer olabilir. Ancak çok tepki çekeceğini de biliyoruz. Geçici isim olarak “1915 ile yüzleşmek” düşünülebilir. Ya da “1915 Platformu”, “1915 inisiyatifi” kullanılabilir. Hatta bu isimleri şimdiden almak lazım belki de.

***

Toplantı sonunda bir kaç şey netleşti. “2015’ doğru” adı bizim bu çalışmanın başında kendi aramızda kullandığımız bir isimdi ama bu ismi çalışmanın başlığına koymama kararı alındı.

Helsinki Yurttaşlar Derneği olarak bu grubun çok sıklıkla değil ama zaman zaman aşama kaydettikçe bir araya gelmesini sağlayacağız. Sonraki toplantıda yapmak niyetinde olduklarımızı değil yaptığımız işlerin sonuçlarını konuşmak üzere bir araya gelmek iyi olabilir. İstanbul’da veya başka şehirlerde bu grubun himayesiyle, yerel katılımcıların ve diasporadan gelebileceklerin de katılacağı toplantılar yapılabilir. Web sitesi altyapısı için çalışmaların derlenmesi veya wikipedia tarzında bir sitenin, haritalama mantığıyla yapılması mümkün... Ama en önemlisi farklı üsluplardan giderek aynı yere ulaşmaya çalışan gruplar arasında birbirini görme, hizalama buluşmaları sağlanabilir. Bunu mail veya toplantı bombardımanı haline getirmeden yapabiliriz.

Herkese çok teşekkürler.

Psiko-politik Açıdan Yüzleşme

Yrd. Doç. Murat Paker
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Klinik Psikoloji Yüksek Lisans
Programı Direktörü

Son yıllarda Türkiye'nin politik hayatında giderek daha çok kulağımıza takılan başlıca kelimelerden biri haline geldi yüzleşme. Çok sayıda politikacı, yorumcu, yazar vb. sık sık Türkiye'nin şununla ya da bununla yüzleşmesi gerektiğini belirtiyor. Başkaları açıktan ya da örtük biçimde "ne yüzleşmesi?" diye homurdanıyor. Neredeyse Türkiye'deki anaakım siyasetin bile bir parçası haline gelen bu yüzleşme nedir, nasıl bir şeydir, neleri kapsar, bileşenleri nelerdir, nasıl yapılır, ne işe yarar? Bu makalenin amacı bu sorulara psiko-politik açıdan cevap vermek.

Yüzleşmenin Anlamları

Yüzleşmek Türkçenin güzel kelimelerinden biri. TDK Sözlüğü (2011) üç anlam sıralamış: "1) Bir olayı ileri sürenle, inkâr eden kimseler yüz yüze gelerek sözlerini tekrarlamak; 2) Yüz yüze gelmek; 3) Farkına varmak, iyice anlamak." Yaygın kabul gören anlamı: Bir olayla/durumla/yaşanmışlıkla ilgili iki farklı versiyon sunan (genellikle biri iddia eden, diğeri inkar eden) iki kişinin yüz yüze, karşı karşıya gelmesi, yüzleşmesi. Tanıklar huzurunda ya da değil, yüz yüze gelecekler de ne olacak? Birbirlerinin yüzlerine, özellikle gözlerinin içine bakacaklar, tanıklar varsa onlar da bu iki yüze ve iki çift göze bakacaklar. Amaç? Kim doğru söylüyor, kim yalan anlamak için: Hakikati aramak için (farkına

varmak ve iyice anlamak için). Zira insanlık tarihinden süzülüp gelen bilgeliklerden biri, yüzümüzdeki/gözlerimizdeki minimal oynamaların bile bizim duygularımızı ele vereceği yönündedir.¹ Duygular öznel hakikatlerimizdir. Hele de başka bir yüze/gözlere bakarken duygularımızı saklamak çok daha zordur. O yüzden gerçeklerden kaçtığımız ya da yalan söylediğini düşündüğümüz birine "yüzüme / gözlerimin içine bakarak konuş" deriz ve konuşurken dikkatle yüzünü/gözlerini inceleriz.

Yüz yüze bakmanın, duyguları, dolayısıyla hakikati, ortaya çıkarmak konusunda katkıda bulunmasının yanında bir de iki kişi arasında insani bağ kurma potansiyelini arttırdığını da eklemeliyiz. Bütün toplumlarda insanların büyük çoğunluğu için bir insanın gözünün içine baka baka onun canını yamak çok çok zordur. Bir insanın acısını, ıstırabını göre göre o kişiye acı vermeye devam etmek ancak ciddi anti-sosyal kişilik yapısına sahipseniz ve/veya o kişiyi nefret/itlaf edilmesi gereken bir tehdit/düşman olarak görebiliyor ve bu nedenle o kişiyi insan-dışı bir konuma itebiliyorsanız mümkün hale gelir. O yüzden, örneğin çoğu işkenceci, mağdurların gözleri kapalı olmadan işkence yapamaz. Çekinceleri sadece tanınmak değildir; göz teması, insani temas ihtimalini çok artırır; insani temas ise işkence yapabilme kapasitesini çok azaltır. Başka birinin yüzünde/gözlerinde bir acı/ıstırap gördüğümüzde "ayna

[1] Bu bilgelik, epeyce sofistike bilimsel araştırmalar tarafından da teyit edilmiştir. Örneğin bkz. Ekman & Friesen (2003).

nöronlarımız”² devreye girer, o acıyı bir şekilde kendi bünyemizde hissederiz. Empati, şefkat ve merhamet gibi insani duygularımız ve vicdanımız, bizi acı vermekten alıkoyar. Dolayısıyla, yüzleşme ediminin ilk ürünü hakikat ise, ikinci ürününün de empati ve vicdan üzerinden öteki ile ilişkisel bir alan yaratmak olduğu söylenebilir. Tabii ki yüzleşme, bu iki ürünün ortaya çıkışını otomatik olarak garanti etmez, ama ortaya çıkış ihtimallerini ciddi biçimde artırır. Bu iki ürünün sentezi söz konusu olabilirse, hakikat temelinde yeniden kurulmuş bir ilişkide barışçıl bir uzlaş (reconciliation) konumundan bahsedilebilir.

Yüzleşmenin Katmanları

Yüzleşme ediminde sanki bir silsile takip edilerek değişik katmanlarla yüzleşilmektedir:

1. Karşımızdaki Öteki. Bizden farklı, bizimkiyle çelişebilen bir hikâyesi vardır.
2. Öteki'nin yüzü, gözleri, duyguları. Farklı bir öznellikte karşılaşmak sarsıcı olabilir.
3. Kendi duygularımız. İzin verdikçe ve güvendikçe yoğun ve karmaşık biçimlerde ortaya çıkabilecek, bizi şaşırtabilecek, ama aynı zamanda ifade edildikçe ve işlenebildikçe rahatlatılabilecek duygularımız.
4. Geçmiş, anılar, olgular, gerçekler
  - a. Suçlarımız / kabahatlerimiz ve/ veya
  - b. Travmalarımız / acılarımız
5. Bir bütün olarak kendimiz. Neymişiz, neler yaşamışız? Bir mağdur olarak nelere maruz kalmışız, ne tür incinmişlikler yaşamışız? Ya da bir fail olarak kimleri nasıl incitmişiz? Bütün bunlar neden olmuş, bedeli ne olmuş? Mağdur konumundan da fail konumundan da bu soruların cevapları oldukça sarsıcı ve dönüştürücü olabilir. Samimi ve sahici bir yüzleşme süreci, kendisiyle yüzleşenler için devrimcidir.

İçimize bakarız, karanlıklarımızla, düğümlerimizle halleşiriz, içgörü geliştiririz, yenileniriz. Yüzleşme, mağdurların zedelenmişliklerini tamir edip güçlenmesi için; faillerin de asgari insani etik çerçeve içine (tekrar) girebilmesi için kapı açar.

Kısacası, Öteki ile başlayan yüzleşme sürecimiz, dönüp dolaşıp aynada kendimize baktığımız, gereği gibi yapabilirsek kendimize dair çok daha derinlikli ve sahici bilgi sahibi olduğumuz ve kendimizi dönüştürebileceğimiz bir sürece doğru evrilir. Kendimizle yüzleştikten sonra tekrar dönüp değişmiş / yenilenmiş (bir anlamda “arınmış”) halimizle Öteki ile bu sefer hakikat zemininde yeni bir ilişkiellik yaratabiliriz. Bu anlamda yüzleşme bir imkândır.

Bireyden Sosyo-politiğe

Farklılıkların, çatışmaların ve travmaların tarihi insanlık tarihi kadar eski olduğuna göre, yüzleşmenin tarihçesinin de o denli eski olması gerekir. Her kültürde irili ufaklı yüzleşmeler gündelik hayatın ve insan ilişkilerinin bir parçasıdır. Ancak 20. yüzyılın başından itibaren, insanın kendisiyle (kendi iç-çatışmaları, korkuları, kaygıları, zaafı, vb.) yüzleşmesinin iyileştirici ve olgunlaştırıcı işlevlerine vurgu yapan psikanalizin ve psikanalizden kökenlenen diğer psikoterapi ekollerinin yaygınlaşmasıyla, özellikle Batı dünyasının kültürel kodlarında yüzleşme meselesinin çok daha önemli bir yer tutmaya başladığı söylenebilir.

Psikanaliz ve psikanalitik psikoterapiler, kişinin öznel hakikatini araması, bulması, yeniden-kurgulaması için uygun bir ortam sunar. Kişi bu süreçte iç dünyasının derin katmanlarıyla, bilinç-dışı zihinsel ve bedensel malzemesiyle (bastırılmış ya da kopuşturulmuş arzular, duygular,

[2] Ayna nöronlar, yakın zamanlarda keşfedilmiş, beynimizdeki özel bir tür sinir hücreleridir. Temel işlevleri, doğrudan gözlemlenen başkalarının davranışlarını ya da duygularını aynalamaktır. Empati duygusunun da bu ayna nöron sistemiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu sayede acı çeken birini gördüğümüzde bizim beynimizde de ayna nöronlar sayesinde acı hissini veren bölgeler uyarılmakta, biz de kısmen o acıyı yaşamaktayız (Decety & Ickes, 2009; Schulte-Rüther ve ark, 2007).

anılar, travmalar, ilişkisellikler, vb.) döne döne yüzleşir; kendini, hayat öyküsünü çok daha iyi tanıyıp ve anlamlandırır; hafızasını yeniden düzenler; kendini kısmen dönüştürür, kendini ve ilişkilerini daha sahici ve daha olgun biçimlerde yeniden tanımlar ve kurar (Psikanalizle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Mitchell & Black, 1996; Safran, 2012). Psikanaliz ve travma çalışmalarından biliriz ki, bugünümüzü olabildiğince özgür, özerk, sahici ve olgun biçimde kurmak ve yaşamak istiyorsak, geçmişimizle, geçmişimizdeki travmalarla, yoksunluklarla, incinmişliklerle, içimizde taşıdığımız hayaletlerle yüzleşmek zorundayız (Prager, 2008). Acılı ve zor bir süreçtir, ama nihayetinde insanı büyüyen / olgunlaştıran ve birçok düzeyde hayat kalitesini arttıran bir süreçtir.

Bireysel düzeyde daha çok psikanalizin açtığı kanal üzerinden toplumsal tahayyüle dâhil olan yüzleşme pratiği, 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı çok ağır tahribat sonrasında hızla sosyo-politik düzeyde de kendine yer bulmaya başlamıştır. Devasa savaş suçları, insanlığa karşı işlenmiş suçlar ve soykırım gibi olgular, taraflarca birçok düzeyde yüzleşilmesi gereken büyük bir düğüm bırakmıştır. 2. Dünya Savaşı'nın yenilmişleri, Almanya ve Japonya, hem net yenilmiş ve teslim olmuş oldukları, hem de suçüstü durumunda yakalandıkları için, milyonlarca sivil insanın ölümünden sorumlu tutulan devlet görevlileri Nurnberg ve Tokyo mahkemelerinde yeniler tarafından yargılanıp mahkûm edilmişlerdir. Bu, cezalandırıcı (retributive) tarzda adaleti sağlama çabasıdır. Bir de daha yakın zamanlarda geliştirilen onarıcı (reparative / restorative) adalet girişimleri söz konusudur. Bu tarz adalet kurma girişimleri, net yenen yenilenin olmadığı, bunun yerine daha yumuşak geçişlerin

mümkün olabildiği, ama yine de çatışma ve kutuplaşmanın çok ciddi olduğu, çok yaygın cezalandırma girişimlerinin yeni çatışma / intikam dalgaları yaratabileceği toplumlarda (örn. Güney Afrika Cumhuriyeti) denenmiştir. Bu tarz genellikle "Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları" aracılığıyla yürütülür. Temel amaç, geçmiş suçlara dair hakikatlerin gün ışığına çıkması, failerin ve mağdurların saptanmasıdır. Güney Afrika örneğinde olduğu gibi, eğer failer her şeyi anlatıp mağdurların yüzlerine bakarak özür dilerlerse affedilebilirler. Bu tarz adalette faileri cezalandırmaktan çok hakikatin ortaya çıkmasının ve resmen kabul edilmesinin geçmiş yaraları onarmada daha etkili olduğu düşünülür. Nitekim Güney Afrika'da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun failerin ve mağdurların dinlendiği oturumları yıllarca bütün ülkeye TV ve radyolardan canlı olarak yayınlanmış, bu sayede tarihin en kapsamlı ve kalabalık grup terapisi / yüzleşmesi gerçekleştirilmiştir (Barkan, 2001; Borraine, 2000).

Hangi adalet tarzı tercih edilirse edilsin –ki karma formlar da her zaman mümkündür-, bireysel düzeyde de sosyo-politik düzeyde de yüzleşme derken kastımız aynıdır: Hakikat ortaya çıkacak; failer ve mağdurlar belli olacak, inkârcılar / failer durumu derinlemesine anlayacak ve barışçı yönde dönüşecek. Ancak bu dönüşüm sonucu, failerle mağdurlar yeni hakikat rejimi çerçevesinde, isterlerse yeni bir uzlaşma sağlayabilecekler.

Tarihsel/politik çatışmaların barışçıl çözümünü yolunda yapılacak yüzleşme / uzlaşma çalışmalarında sadece bilgilenmenin değil, aynen psikanalitik kuramın ve psikotravmatoloji alanının bize öğrettiği gibi, özür, bağışlayıcılık, pişmanlık ve empati gibi kanalların da kullanıldığı kapsamlı bir duygusal çalışmanın yapılması gerekir

(Amstutz, 2005; Auerbach, 2009; Biggar, 2001; Digeser, 2001).

“Türkiye gibi tarihinde çok sayıda kapatılmış, unutturulmuş, yanlış öğretilmiş kara sayfa olan ve belli toplumsal kesimlerin sistematik olarak mağdur edildiği ülkelerde, toplumsal barış ve adalet yolunda bu kara sayfalarla yüzleşmeden yol almak mümkün değildir. Çünkü:

- 1) Unutturulmaya çalışılanlar, gün gelir kâbus şeklinde geri gelirler ve zorla kendilerini hatırlatırlar.
- 2) ‘Bir daha asla’ diyebilecek bir toplumsal olgunluğa erişebilmek için yüzleşmeden başka çare yoktur.
- 3) Mağdur edilmiş kesimlerin bu toplumun bir parçası olması isteniyorsa, yaşadıkları melanetlerin tanınması, özür dilenmesi, mümkün mertebe yaraların sarılması ve mağdurların onurlandırılması gerekmektedir” (Paker, 2009).

“Hakikatlerle yüzleşme, hafıza, duygu, anlam ve ilişkilene düzeylerinde çok-katmanlı ve yoğun bir mücadeleyi gerektirir. Hatırlanmayanlar/unutturulanlar ya da yanlış hatırlananlar / bilinenler / öğretilenler, hakiki olgusal bilgilerle yer değiştirecek; bu devasa değişimin duygusal zorluklarına katlanılacak; sonuçta yeni bir anlam dünyası kurulacak ve yeni ilişkilene tarzları geliştirilecektir. Bireysel düzeyde de toplumsal düzeyde de epey zor bir iştir. Bu zorluk genellikle kaçınma, korkma, öfkelenme gibi tepkileri beraberinde getirir. Yüzleşmenin başarılı olduğu durumlarda ise ciddi bir olgunlaşma söz konusudur” (Paker, 2009).

Yüzleşmenin Ögeleri-Aşamaları

Yüzleşme ve uzlaşma süreçleri ne tür ögeler içerir? Belli aşamaları var mıdır?

Auerbach (2009) yedi aşamalı bir uzlaşma sürecinden bahseder:

- 1) Çatışma konusu olan olaylar / durumlara ilişkin birbiriyle çelişen farklı anlatılara aşinalık kazanmak;
- 2) Kabul edilmese bile Öteki'nin anlatısını tanımak / anlamak;
- 3) Öteki'nin durumuna dair empati geliştirmek;
- 4) Öteki'nin iddia ettiği durumlara dair en azından kısmi bir sorumluluk üstlenmek;
- 5) Geçmiş suçlara / hatalara dair tazminat ve tamirata hazır olunduğunun ifade edilmesi;
- 6) Geçmiş suçlara / hatalara dair kamuoyu önünde açıkça özür dilenmesi ve bağışlanmanın talep edilmesi; 7) Geçmiş'e dair farklı / çelişen anlatıları tarafların kabul edebileceği ortak bir anlatı şeklinde bütünleştirebilmek için uğraşmak.

Wessels ve Bretherton'a (2000) göre, uzlaşmanın üç temel ögesi vardır:

- 1) Geçmişle barışma (hakikatın ortaya çıkartılması ve özür),
  - 2) Çatışmanın barışçıl biçimde çözümlenmesi;
  - 3) Sosyal adalet.
- Literatürdeki aşama ve öge değerlendirmeleri çok kapsayıcı görünmemektedir. Psiko-politik bir perspektiften baktığımızda, travmalarla / çatışmalarla yüklü bir tarihsel / politik anlaşmazlığı / husumeti savaş yerine barışçıl olarak çözüme sürecinde yüzleşme / uzlaşma çabalarının geçmesi gereken aşamaları ve içermesi gereken ögeleri sıralarsak:

1. Güven (trust) ve güvenlik (security)

Yüzleşme / uzlaşma literatürü, genellikle çatışma-sonrası, (demokrasiye) geçiş dönemleri için kavramsallaştırıldığı için güven ve güvenlik ihtiyacını verili sayar. Kapsamlı, nitelikli ve kalıcı bir yüzleşme / uzlaşma çabası için aktif silahlı çatışma ve şiddet ortamının sona ermiş olması büyük kolaylık sağlar. Toplumların geniş çoğunluğunun kendisiyle

yüzleşebilmesi için temel güvenlik ihtiyacının karşılanmış olması ve öteki tarafa asgari bir güven duyması gerekir. Ancak aynı zamanda, toplumun küçük bir azınlığı tarafından gayriresmi düzeyde yürütülen yüzleşme faaliyetlerinin, tarafları kalıcı bir uzlaşma çerçevesi içine girmeye ve dolayısıyla ateşkes ilan etmeye ikna etmesi de mümkündür. Dolayısıyla gayriresmi düzeyde belli bir kıvama getirilen yüzleşme faaliyetlerinin taraflar arasında bir uzlaşma niyetini ortaya çıkarması, bunun ateşkes ve bir çerçeve anlaşmasıyla geliştirilmesi ve devamla çok daha kapsamlı resmi bir yüzleşme adımına doğru evrilmesi mümkündür.

2. Bilgi ve Hafıza (Knowledge and Memory): Hakikatin ortaya çıkartılması

Yüzleşme faaliyeti, öncelikle bir hafıza çalışmasıdır. Toplumun yakın ve/veya uzak tarihindeki tartışmalı kara sayfalara dair olgusal hakikatlerin bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkartılması gerekmektedir. Ne, ne zaman, nasıl, neden olmuştur? Failler ve mağdurlar kimlerdir?

a. Gayriresmi kanallar

Sivil toplumun kara sayfalarla ilgili yapabileceği tüm araştırma, yayın, kampanya vb. faaliyetler, hem toplumun bilgilenmesine hem de daha kapsamlı bir yüzleşme için resmi kanalların zorlanmasına yarar.

b. Resmi kanallar

Yüzleşme faaliyetinin hem daha kapsamlı olması hem de kalıcı, elle tutulur sonuçlar üretebilmesi için bilgilenme / hafıza çalışması aşamasından itibaren mutlaka resmi kanalların da devreye sokulması gerekir. Bu noktada kabaca üç seçenek söz konudur:

- i.** Mahkemeler kanalıyla cezalandırıcı adalet
- ii.** Hakikat Komisyonları tarzı yapılar üzerinden onarıcı adalet
- iii.** Ülkenin / toplumun / çatışmanın özelliklerine göre

karma bir model
Bu yolların hangisi seçilirse seçilsin, kara sayfalara dair hakikat ortaya çıkartılıp resmi kayıtlara geçirilecektir.

c. Bilgilerin

toplumsallaştırılması: Yeni bir kolektif hafıza

Hakikatin ortaya çıkartılmış olması yetmez, tarafların en yüksek yetkili organlarınca (örn. parlamento) bu hakikatin resmen tanınması ve buna dair bilgilerin en yaygın biçimde toplumsallaştırılması gerekmektedir. Bu sayede toplum, bu kara sayfalara dair sahici bilgiye erişebilecek ve sağlıklı bir hafıza temizliği yapabilecek, bilgi eksikliği ya da kirliliğine son verebilecektir.

3. Duygu (Affect)

“Bilgilenmek gerekli ama yeterli değil. Kara sayfalar konusunda yeterince bilgilenmiş her insanın, mağduriyetler konusunda bir duygudaşlık içine gireceğini varsaymamamız gerekiyor... Kara sayfalar konusunda bilgilenme arttıkça ve inkar imkansızlaştıkça bir kesimin ‘hak etmişlerdi’ konumuna geçmesi gayet mümkün. Öteki’ni anlamak ve duygudaşlık kurabilmek konusunda bilginin ötesine geçebilmek gerekli. Bu çerçevede doğrudan insani temas, değişik toplumsal kesimlerden insanların ortak faaliyetlerde/ projelerde çalışması ve sanatsal yaratımlar en önemli halkalar” (Paker, 2009). Yüzleşmenin duygusal boyutunun devrede olabilmesi için en büyük görev sanatçılara, özellikle de geniş kitlelere ulaşabilen sanatçılara düşüyor (ilk planda akla kitleleşebilme potansiyelleri nedeniyle sinema ve müzik geliyor).

4. Anlam (Meaning)

“Neler olduğuna dair bilgilenmek ve mağdurlarla bir duygudaşlık geliştirmek gerekli ama yeterli değil. Bütün bu bilgilerden ve duygulardan bir anlam çıkarabilmek lazım. Bu devlet nasıl bir devlettir?

Bu devletin gözündeki yurttaş olmak ne demektir? Değişik kara sayfalar arasındaki bağlantılar/ ortaklıklar nelerdir? Örneğin Türkiye için konuşacak, Türklük dayatması nereden kaynaklanmıştır ve nelere mal olmuştur? Neden Türkler üstün olmak zorunda? Türklük bu toplumun bütününe kucaklayabilecek bir sıfat olamıyorsa, ne olabilir? Bütün bu sorulara verilebilecek cevaplar doğrudan politik mücadele konusu. O yüzden, yüzleşme faaliyeti, politik bir vakumda gerçekleşmiyor; yüzleşmeden çıkarılacak anlamlar politik mücadele iklimi tarafından şekillendiriliyor” (Paker, 2009).

5. Özür (Apology) ve bağışlanma (forgiveness) talebi

Önceki aşamalardan geçildikten ve bu süreçte toplum hazırlandıktan sonra sıra, en yetkili resmi mercinin ağzından işlenen suçlar için mağdurlar ve yakınlarından açıkça, samimi bir özür dilenmesi ve bağışlanma talep edilmesidir. Yapılan zulümlerin ötesinde mağduriyeti kat be kat arttıran şey, bu mağduriyetlerin tanınmamasıdır. Mağduriyetleri tanınıp, mağdurlar onurlandırılmadıkça, mağdurlar açısından travma döngüsü kapanmaz, travmatik geçmiş bugünde yeniden yaşantılanmaya devam eder.

Samimi ve resmi bir özür, geçmişle bugünü ayırmaya yardım eder (Prager, 2008). Özür sayesinde travmatik geçmiş, gerçekten geçmiş, tamamlanmış sayılabilir. Ancak ondan sonra yeni ve ortak bir gelecek için bir yol arkadaşlığı mümkün olabilir.

Failin özrü, mağdurun incinmişliğini bağışlayıcılığa çevirme potansiyeline sahiptir Goldberg, 1967; Tylim, 2000). “İncinmişlik bir çeşit ruhsal rehinelik haliyse, bağışlayıcılık da bir çeşit ruhsal özgürleşme olarak değerlendirilebilir. Bir özgürleşme olarak bağışlayıcılık, belirsizliğe tahammülün

artması ve daha az tahripkâr bir gelecek uğruna geçmişteki memnuniyetsizliklerimizin yoğunluğunu azaltabilme becerimizin üzerine inşa edilir” (Tylim, 2005).

6. Tazminat (Restitution)

Yüzleşme sürecinde, mağdurların maddi ve manevi kayıpları imkânlar elverdiğince karşılanmalıdır. Tazminat, verilen zararın sorumluluğunun üstlenildiğini ve mağdurun travma öncesi eski haline dönmesinin önemsendiğini gösterir. Bu sayede mağdurlar ve onların ait oldukları toplumsal kesim, tekrar içerildiklerini hissedebilirler.

7. Tamirat (Reparation)

Kitlesel politik şiddet ve baskı tarzı travmatik durumlar, mağdurlarda ciddi hasarlara neden olabilirler. Bu hasarların giderilmesi de yüzleşme faaliyetinin bir parçası olmalıdır.

a. Rehabilitasyon

Tıbbi ve psikolojik hasarlara yönelik rehabilitasyon faaliyetleri mağdurlara ücretsiz olarak sunulmalıdır.

b. Sembollerin önemi

Kolektif düzeyde tamiratın en önemli araçları sembollerdir. Örneğin, eskiden kahraman sayılan, ama yüzleşme sürecinde aslında katil olduğu anlaşılan birilerinin isimlerinin çeşitli caddelere ya da binalara verilmesine son verilmelidir. Onların yerine mağdurların, mağdurlara yardım edenlerin ve şiddete direnenlerin isimleri ön plana çıkarılmalıdır. Travmatik olayları hatırlatan, mağdurları onurlandıran, gelecek kuşakları uyaran anıt ve müzeler de sembolik ve kolektif tamirat araçları olarak anılmalıdır.

8. Hakların yeniden tanımlanması – Yasal düzenlemeler

a. Tüm baskıcı / ayrımcı yasaların ve mevzuatın, eşitlikçi ve barışçıl uzlaşma temelinde elden geçirilmesi

- b. Tüm ders kitaplarının aynı şekilde elden geçirilmesi
- c. Nefret söylemini ve ayrımcılığı cezalandıran yasal düzenlemeler yapılması
- d. Toplumun ayrımcılık konusunda aktif biçimde eğitilmesi

9. Yeniden ilişkilene – Sosyal Adalet

“Yüzleşmenin nihai amacı, kendimizle ve Öteki saydıklarımızla daha olgun, etik ve sahici bir tarzda yeniden ilişkilenebilmek ve eşdeğerliliğe dayalı ortak insani zeminler geliştirebilmektir” (Paker, 2009).

“Barış, genel olarak iki düzeyde tanımlanır. Açık şiddetin yokluğu negatif barıştır. Açık şiddetin giderilmesi çok önemli ve gereklidir, ancak barışa ulaşmak için yeterli değildir. Çünkü açık şiddete gebe olan zeminde yapısal eşitsizlikler, sembolik şiddet ve ayrımcılık üzerinden yürüyen toplumsal adaletsizlik sürüyorsa barışa ulaşamamışız demektir. Toplumsal adaletin varlığı pozitif barıştır [Galtung, 1969]... Meselenin toplumsal adalet ve hakikat boyutlarını çok ciddiye almak zorundayız” (Paker, 2009).

Türkiye’deki Yüzleşme Durumu

Osmanlı’nın çöküş döneminden günümüze Türkiye tarihinde yüzleşilmeyi bekleyen onlarca kara sayfa vardır. Bunların hemen hepsinde devlet, tehdit unsuru olarak gördüğü çeşitli etnik, dini veya politik sosyal gruplara karşı ağır ve yaygın şiddet ve baskı yöntemleri kullanmıştır. Bu kara sayfaların hiç biriyle resmi düzeyde gereği gibi yüzleşilmemiştir. Hatta tam tersine, çoğu mesele için yoğun ve aktif bir inkâr politikası sürdürülmüştür.

Türkiye’de Cumhuriyet tarihi boyunca ve bugün yaşanan, devasa mağduriyetler üretmiş

meselelerin temelinde, çağının kudretli, yenilmez bir süper gücü olan Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzyıl gibi görece kısa sayılabilecek bir zaman diliminde topraklarının ve nüfusunun neredeyse %90’ını kaybetmesi, bu kaybın sindirilememiş, yası tutulamamış büyük bir travma olarak Türkiye’nin egemen politik kültürünü belirlemiş olması yatmaktadır. Öteden beri beka kaygısıyla paranoid ve saldırgan bir şekilde davranmaya eğilimli olan bu egemen politik kültür, dini, etnik, dilsel farklılıkları asimile ya da itlaf edilmesi gereken tehdit unsurları olarak görmekte ve ona uygun davranmaktadır (Paker, 2004, 2009).

Türkiye’de “yüzleşme başlamıştır, ama daha epey yolu vardır. Türkiye özellikle son [10-15] yılda, giderek temposu artan bir biçimde gayriresmi bir yüzleşme sürecinin içindedir. Kürt, Ermeni, Kıbrıs, azınlıklar meseleleri başta olmak üzere, on yılların kangrenleşmiş sorunları, resmi ideolojinin ezberlerini eskiyle kıyas kabul etmez derecede silkeleyecek şekilde kamusal tartışma alanına girmiştir... Gayriresmi yüzleşme faaliyetleri artarak devam edecektir ve bu faaliyetler sosyo-kültürel dönüşüm sürecini hızlandıracaklardır. Ancak tabii ki yalnızca gayriresmi yüzleşme yetmez, yapısal ve daha sistematik bir resmi yüzleşme sürecine de ihtiyaç vardır. Bu da bir politik mücadele ve dönüşüm meselesidir. Resmi yüzleşme cephesinde şimdilik sadece Ergenekon dava süreci ve onun çeperindeki gelişmeler önemli bir mihenk taşı olmuştur.³ Diğer meselelerde de resmi bir yüzleşme sürecini zorlamak, talep etmek gerekmektedir (Paker, 2009). “Yüzleşme sihirli çözüm değildir. Yüzleşmenin iyi ve gerekli olduğunu savunmak bütün problemlerimizi böylesi bir yüzleşme sürecinde çözebileceğimiz anlamına gelmemektedir. Yüzleşme büyük bazı

[3] Ancak, Türkiye’nin oldukça kirli yakın tarihiyle yüzleşmesi konusunda oldukça verimli bir kanal sunabilecek olan Ergenekon vb. dava süreçlerinin, ciddi hukuki hatalar ve manipülasyonlarla bu devasa fırsatı önemli ölçüde kaçırmakta olduğunu da eklemek gerekir.

meselelerin çözümüne ciddi katkıda bulunur, ancak başarıyla tamamlanmış bir yüzleşme sürecinin sonunda da siyasi çatışıklardan azade pembe bir tablo çıkmayacaktır ortaya” (Paker, 2009).

“Hangisinden başlayacağız? Onlarca kara sayfa varsa hangi sırayla yüzleşeceğiz? Sosyo-politik bağlam, bu sırayı büyük ölçüde dayatır, çok seçim şansımız olmayabilir bu nedenle. Ama genel ilke olarak, bir toplum için güncellik ve yakıcılık dozu yüksek, dolayısıyla somut insanların günlük hayatına temas etme potansiyeli yüksek kara sayfalardan başlanması gerektiği söylenebilir. Türkiye için bu, tartışmasız bir şekilde Ergenekon tarzı (derin) devlet faaliyetleri ve Türk-Kürt sorunudur” (Paker, 2009).

“Yüzleşme süreci, kolayca tahmin edilebileceği gibi, demokratikleşme süreciyle iç içe bir süreçtir. Demokratikleşmeden yüzleşemeyiz, yüzleşmeden demokratikleşemeyiz. O yüzden, genel demokratikleşme mücadelesi, yüzleşmenin ayrılmaz bir parçasıdır” (Paker, 2009).

Kaynakça

- Amstutz, M. R. (2005). *The healing of nations: The promise and limits of political forgiveness*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Auerbach, Y. (2009). *The Reconciliation Pyramid—A Narrative-Based Framework for Analyzing Identity Conflicts*. *Political Psychology*, 30: 2, 291-318.
- Barkan, Elazar (2001). *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Biggar, N. (2001). *Concluding remarks*. N. Biggar (Der.), *Burying the past: Peace and doing justice after conflict içinde* (s. 270–285). Washington DC: Georgetown University Press.
- Boraine, Alex (2000) *A Country Unmasked, Inside South Africa's Truth and Reconciliation Commission*. Oxford: Oxford University Press.
- Decety, J., & Ickes, W. (Eds.) (2009). *The Social Neuroscience of Empathy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Digester, P. E. (2001). *Political forgiveness*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Ekman, P. & Friesen, W. V. (2003). *Unmasking the Face: A guide to Recognizing Emotions from Facial Expressions*. Los Altos, CA: Malor Books.
- Galtung, J. (1969). *Violence, peace, and peace research*. *Journal of Peace Research*, 3, 176–191.
- Goldberg A. (1987). *The place of apology in psychoanalysis and psychotherapy*. *International Review of Psycho-Analysis*, 14, 409–413.
- Mitchell, S.A. & Black, M. (1996). *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. New York: Basic Books. [Türkçesi, Freud ve Sonrası başlığı ile İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından 2012 yılında yayımlanmıştır.]
- Paker, M. (2004). *Egemen politik kültürün dayanılmaz ağırlığı*. *Birikim*, 184-185, 61-71. [Bu makale aynı zamanda şu kitapta da yayımlanmıştır: Paker, M. (2007). *Psiko-politik Yüzleşmeler*. İstanbul: Birikim Yayınları.]
- Paker, M. (2009). *Maskeli baloyu bitirmek için karşı-psikolojik harekât*. *Birikim*, 248, 24-31.
- Prager, J. (2008). *Healing from History: Psychoanalytic Considerations on Traumatic Pasts and Social Repair*. *European Journal of Social Theory*, 11(3): 405–420.
- Safran, J. (2012). *Psychoanalysis and Psychoanalytic Therapies*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Schulte-Rüther, M., Markowitsch, H.J., Fink, G.R., ve Piefke, M. (2007). *Mirror Neuron and Theory of Mind Mechanisms Involved in Face-to-Face Interactions: A Functional Magnetic Resonance Imaging Approach to Empathy*. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 19:8, s. 1354-1372.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. 11. Basım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tylim, I. (2000). *On psychoanalysis on the witness stand in Argentina and South Africa*. *Journal of Psychoanalysis, Culture and Society*, March: 161–165.
- Tylim, I. (2005). *The Power of Apologies in Transforming Resentment into Forgiveness*. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 2(3): 260–270.
- Wessels, M.G. & Bretherton, D. (2000). *Psychological reconciliation: National and international perspectives*. *Australian Psychologist*, 35:2, 100-108.

Türk-Ermeni Barışma Sürecinde Sivil Adımlar

Toplantı Notları

15 Aralık 2012
Helsinki Yurttaşlar Derneği
İSTANBUL

Yetvart Danzıkyan moderatörlüğünde 15 Aralık 2012 tarihinde 21 kişinin katılımı ile gerçekleşen toplantıda sorunun çözümüne yönelik fikirler ve öneriler paylaşıldı

Açılış konuşması

Helsinki Yurttaşlar Derneği olarak, 2015 yaklaşırken 1915 yılında yaşananlara hakkaniyetli ve adil yaklaşan STK'ların birlikte bir şeyler yapabileceğini düşündük ve bu amaçla bir dizi toplantı düzenledik. Aslında uzun vadeli ve istikrarlı bir sürece yayılabilirse anlamlı olacak çalışmaların/buluşmaların en azından 2015 yılına kadar devam etmesini ümit ediyoruz. Bu çerçeveden bakarak bu toplantıların bir çatı veya platforma evrilmesini umuyoruz.

“Türk-Ermeni Barışma Sürecinde Sivil Adımlar” başlıklı toplantılara başlarken aslı düşüncemiz şuydu; Beraber bir şey yapabilir miyiz? Farklı grupları biraraya getirebilir miyiz? Güçlü ve ortak bir ses çıkarabilir miyiz?

1915 ile ilgili olarak birçok STK'nın çalışmalar yaptığını biliyoruz. Başlattığımız bu birliktelik, destek verenlerin fikirleri, önerileri ve çabaları ile yürüyecek. Birlikteliğin, İstanbul ile sınırlı kalmamasını, platforma destek veren kuruluşların da yardımlarıyla Anadolu'da toplantılar, seminerler, konferanslar düzenleyerek devam etmesini umuyoruz.

Bu niyetle yaptığımız üçüncü toplantımızda bizimle birlikte olduğunuz için teşekkür ederiz.

Açılış konuşmasının ardından katılımcılar söz aldılar.

***

Önümüzdeki iki yıl içinde Türkiye’de üç önemli seçim var. Maalesef gittikçe daha keskin, milliyetçi ve kavgacı bir ortama doğru gittiğimizi düşünüyorum. Bunun göstergeleri arasında, Taraf gazetesinin beyin kadrosunun ayrılması, malum şahsın ombudsman seçilmesi gibi gelişmeleri sayabiliriz. Seçime giderken, Başbakanın ve iktidarın mahalleye hitap eden eylemlerine ve söylemlerine tanık olacağız. Hal böyle olunca da büyük ana kitleye - yani Müslüman-Türk kitleye yönelik söylemlerde tahrik edici kavram ve isimlendirmelerden mümkün olduğunca uzak durmak gerektiğini düşünüyorum. Aksi takdirde sorunlu konuların barışçıl bir biçimde konuşulması mümkün olmayacak. 1915-2015 yıllarının işaret ettiği durum hiç şüphesiz önemlidir. Ermenistan’a gittiğim zaman veya Ermenistan’dan gelen dostlarımla konuşurken işaret ettiğim bir konuyu sizinle de paylaşmak isterim; “soykırım” kelimesini kullanmaksızın “ortak acı”, “ortak trajedi” gibi isimler kullanılmasını öneriyorum. Zihnimde tasarladığım bir makalenin başlığını “2015’e yaklaşırken...” olarak düşünebilirim. Bizim mahalleyi ikna edebilmek için o kavramı kullanabilirim ama ortak

zeminlerde 2015'i zikretmeden muhtevayı konuşmalıyız. Olayları anlatmak için seçilen isimlerin/kavramların çok önemli olduğunu düşünüyorum. Söz gelimi "800 yıllık beraberlik", "dostlukla yıllar: kırılmalar, ızdıraplar" gibi alt başlıklar kullanılabilir.

Siyasi müzakerelerde malumdur; ilk önce aşılması kolay noktalar müzakere gündemine alınır, geriye üzerinde en çok tartışılacak noktalar bırakılır. İnsanların enerjilerini tüketmelerini yılgınlığa uğrayıp ayrılıp gitmelerini istemiyorsak kullandığımız ibareleri özenle belirlemeliyiz. Önceki toplantıda bahsi geçen web sitesinin isminden, manşette okunacak şeylere varıncaya kadar büyük kitleyi tahrik etmeyecek bir tarz benimsemek iyi olabilir. Çok naif bir üsluptan da bahsetmiyorum elbette.

***

Zamanla bu platforma katılan pek çok farklı kişi/kurum olabilir. Kimileri daha derinden ve cepheden üsluplar benimseyebilirler. Aslında bu mevzu bir önceki toplantıda konu edilmişti, asıl meselemiz, üslup farklılığı nedeniyle ayrılıkların yaşanmasını engellemek olmalı. Bu konuda bir mutabakata varılmıştı.

Bu görüşe cevaben; Mutabakata varılan nokta, buluşmalara ve websitesine konacak başlıklarda "1915 yılı" veya "2015, 100. Yıl" vurgusu yapılmaması yönündeydi.

***

Kullanılacak isimler konusunda bir itirazım var. 1915 konuşulurken "ortak acı" denildiği anda tüylerim diken diken oluyor. Anlıyorum, çoğunluğun hassasiyetleri gözönünde bulundurularak bu öneriliyor ama o çoğunluğa bir şey olmadı. Sert üslup/yumuşak üslup tartışmasını bile tehlikeli buluyorum. Bu süreçte birbirimizden haberdar olalım, kimin ne yaptığını bilelim, ancak etkinliklere/fikirilere katılma katılmama hakkımız saklı dursun.

Hükümetin geldiği noktadaki endişelere katılıyorum. Açılım sürecinde gördük olanları, belli ki orada bir milli mutabakat

var. 2002'den beri Ermenistan ile pek çok ortak çalışma yürüttük ama bu esnada hükümet ne der, buradakiler ne der, çoğunluk ne der diye hiç düşünmedik. Ama belki de düşünmeliyiz, hata yapıyor olabiliriz.

Anadolu'da yapılabilecek toplantılar fikrine katılıyorum. Önerim, 1915 ile ilgili çalışmalar yapmış kişiler –tarihçiler, mimarlar, akademisyenler vs- eşliğinde "şehir toplantıları" düzenlemek.

***

Belli ki bu üslup meselesi sık sık karşımıza çıkacak. O kelimeyi kullanmayalım, bu kelimeyi kullanmayalım tartışmasından çok birbirimizle nasıl konuşacağımızın yollarını bulmalıyız. Çetrefilli konuları hep böyle "hafifleterek" mi paketleyeceğiz? Belki biraz yol aldıktan sonra hangi kavramları kullanacağımız ortaya çıkabilir. Bugün bile isim tartışması yapıyorsak belli ki hala birbirlerini hiç duymamış insanlar var. Mesela bazı arkadaşlarım, kendi akademik dünyalarında yaşadıklarını, kendi mecralarında yer almadığı için farklı görüşlere kolaylıkla ulaşamadıklarını söylüyorlar. Demek ki yeni iletişim kanalları açmamız ve iletişimi artıracak yollar denemeliyiz. Soykırım diyenler bir şeyden dolayı diyor, diyemeyenler de başka bir nedenden dolayı... Biz de onları anlayalım niye diyemiyorlar? Bulunacak yeni iletişim platformlarında Ermeniler de niye rencide olduklarını söylesinler. Mesela Almanya'daki soykırım tartışmalarına bakarsak orada bu tip şeylerin tartışması olmaz, insanlar birbirlerine bir bilgiyi/fikri şu kadar söyle veya şu kadar söyleme diyemezler, asıl kıyamet oradan kopar.

***

Ortak bir çalışma yapacaksa, herkesin anladığı dilden konuşmamız iyi olabilir, sert dilden anlayan da vardır, yumuşak dilden anlayan da. Bizim o dili tutturmamız lazım. Web sitesi çalışması yapılacaksa bu dili orada yaratabiliriz.

***

Meramımı anlatamadığımı düşünüyorum; Biz ne karar alırsak alalım, herkes kendi zihniyetinin, üslubunun gereği olarak

yazacak - çizecek. Dolayısıyla bu noktada bir karar almak anlamsız olur. Eğer bir platform oluşturuyorsak, ortak bir çalışma olacaksa kavrayıcı bir isim gerekir, kuşatıcı bir kavram olması lazım. Bir kere daha altını çizmek istiyorum; ana kitleyi tahrik etmemesi lazım.

Kürt sorunu çerçevesinde yaşananlara bakalım; Türkleri ikna etmeyecek bir çözüm politikası sonuca gitmez çünkü hiçbir siyasetçi genel kitleyi ikna edemeyeceği bir argümanla ortaya çıkmaz. Benim endişem web sitesine konacak şemsiye isim ile ilgiliydi. Elbette herkes istediği üslubu kullanır ve zaten kullanmakta. Teklifim sizlerin yapacaklarını bağlayacak bir şey değil; abes olur ve buna hakkım da yok.

***

Bu toplantılar ilk başladığında, biraz daha enformel, kucaklayıcı, kuşatıcı, kimsenin birbirine bir şey dayatmayacağı geniş bir koalisyon hedeflenmişti. Ama bunun için asgari müşterek gerekiyor. Adı konusunda bir teklifim var; "hafıza sitesi" denilebilir ya da "ıdrak" denebilir. Çünkü "hafıza" bu memleketin üzerinde düşünmesi gereken önemli bir mesele.

***

Tartışmayı en başa götürmemek kaydıyla şunu söylemek istiyorum; Üslup meselesini gündeme getiren arkadaşları iyi anlıyorum ama ben de doğrudan gerçeklerin söylenmesi taraftarıyım. Çünkü dışarıdan bakıldığında ne kadar yumuşak gözükersen gözükelim, Yeni Akit gazetesi ve onun üslubunu benimseyenler ne istiyorlarsa onu anlayacaklar. Hep Türklerin hassasiyeti söz konusu. Geçen gün başka bir konferanstaydık ve Kürt gençleri dinledik. "Hep Türklerin hassasiyetinden bahsediliyor, bizim hassasiyetimiz ne olacak?" diye soruyorlar. Kırılmışlar, kopmuş gitmişler. Yakın tarihimize bakalım ilk başta Ermeniler soykırım yerine ne diyorlardı. Kelimeler Ermenilerin kendi tarihlerini nasıl anlattıklarına bakılarak seçilebilir.

***

Hatırlarsanız, 90'lı yılların başında Türkeş ile Petrosyan ilk defa buluştuklarında Kars sınırına "ortak acı anıtı" dikilmesini

konuşmuşlardı. Bu taraftan Türkçe o taraftan Ermenice olarak "1915'te yaşadığımız ortak acılardan dolayı üzgünüz" ifadesini içeren bir anıt dikilmesini gündeme getirmişlerdi. 1915 acısı dolayısıyla Türkler, güzel ve çalışkan komşularını kaybettiler, Ermeniler de anavatanlarını kaybettiler. O güzel ve çalışkan komşularının kaybının faturası Türklere çok ağır oldu. Gidenler Osmanlı'nın eğitilmiş, sanatkâr tebaası ve vatandaşlarıydı. Bu büyük bir kayıp.

Hrant Dink Vakfı toplantısı vesilesi ile Diyarbakır'a gittiğimizde, soykırımdan sonra Doğu'nun ne hale geldiğini gözlerimizle gördük. En basitinden iş bölümünün nasıl bozulduğunu farkedebilirsiniz. Sokaktaki vatandaşın hafızasını tahrik edecek argümanlar böyle şeyler olabilir. İdrak çok önemli.

Bu görüşe ek olarak; Türkeş ile Ter Petrosyan görüşmesinde Türkeş 1915 için "*pişman olunası olaylar*" demişti

***

Hepimizin kişisel bir bakış açısı var ve belli ki bu isim konusunu uzun uzun konuşmak gerekiyor. Ben ortak acı sözüne pek sıcak bakmıyorum. Aslında çoğunluk ile ilgili gerçekçi bir fotoğraf koyuyorsunuz ortaya. Memleketin durumu bu.

***

Ortak acı deyince sanki birdenbire bir şeyler olmuş gibi geliyor kulağa... Oysa 1915'de yaşananların can kayıplarının yanısıra mallara el koymaya kadar varan planlı, sistematik bir etnik temizlik olduğu ortada. Politik olduğunu da biliyoruz zaten...

***

Daha önce Anadolu Kültür ile pek çok projede çalıştık şimdi yine Anadolu Kültür'ün desteklediği Fransa ve Ermenistan'ı da kapsayan "Yerkir Unions' Van Project" isimli bir proje üzerinde çalışıyoruz. Sizin bahsettiğiniz web site projesi çok anlamlı, bizim çalıştığımız proje ile paralellikler içeriyor.

Anladığım kadarıyla, burada oluşacak platformun ana amacı, Türkiye'deki

insanların hatırlamasına yardımcı olmak hatırlamıyorlarsa bilmelerini sağlamaya çalışmak. Yerkir 'in üzerinde çalıştığı proje ise diasporanın, -Türkiye'deki ve Ermenistan'daki insanların- düşünmelerini sağlamak üzerine... Bir internet platformu, online dergi projesi... 2-3 ayda bir belirlenecek bir temayla Türkçe, Fransızca ve Ermenice makalelerin yer alacağı bir çalışma.

***

Üslupların farklılaşması konusunda; hangi hitap şeklini seçersek seçelim birbirini kabul eden ve kollayan bir tavır içinde olmalıyız. Buna şimdiden bir lakap takmayalım, giderek oluşsun. Olgunlaştıkça, güç devşirdikçe görünür olsa daha anlamlı olabilir. Yani bir anons yapıp sonra gerisine düşmektense, yüksek perdeden ilan etmektense yavaş yavaş görünür olsak... Her birimiz ayrı ayrı bir şeyler yapmaya devam ederek...

Ayrıca, bu birlikteliğin hâlâ önemli bir eksiği var; gerçi en son toplantıdan bu yana bu konuda bir adım attık ve Ankara Mazlumder başkanı Faruk Ünsal ile konuştuk. Farklı işlerimizi bir araya getirip farklı üslupların bir arada görüldüğü çabayı destekleyeceksek eğer muhakkak diğer grupların da katılmaları için çaba göstermemiz gerekiyor. Mazlum-der'deki arkadaşlarımızı ısrarla çağırmamız lazım. Birlikteliğin pek çok grubu kapsaması meşruiyeti kadar etki alanı için de önemli.

***

Sizin söyleminizden web sitesinin Türkiye halkına yönelik olduğunu anlıyorum. Hem öğrenilmesi açısından hem de hatırlanması açısından... Öte yandan web sitesi bağlamında çok dillilik olayı konuşuluyor. Projenin hedef kitlesi gerçekten sadece Türkiye'deki kesim mi yoksa diğer kesimleri de kapsayacak mı? Şu yüzden soruyorum; Hedefleri, ihtiyaçları duymak istedikleri farklı kesimlerden bahsediyoruz.

***

Bizim öncelikli amacımız, bir açık temas grubu olarak Türkiye'deki çoğunluğa (Türk/Sünni, inkâr utancını sürekli sürdüren çoğunluğa) farklı fikirleri

duyurabilmek. Birinci hedefteki kitle bu. İkinci hedef ise Türkiye'de dışındaki kesimlerin bu çabadan haberdar olmaları. Bu hareketi bir kampanya gibi düşündük, proje olarak algılamadık bunu.

***

Üzerinde anlaştığımız önemli bir nokta Ermeni meselesinde Türk toplumunun bir hasta gibi davrandığı. Hafıza kaybı, inkâr...Bu buluşmalar, birbirine temas etmeye çalışan ve farklı telden çalan insanların anlaşmasına vesile olabilir.. Bu da hemen bugünden yarına olmaz belki bir yıl sonra olgunlaşır. Bu bir olgunlaşma, teması oluşturma ve karşılıklı güven geliştirme süreci olarak düşünülmesi.

***

Türkiye'de inkârcı söylemi kullananların yani devlet organizasyonunun şimdiden gelecek sözlere karşı tedbir çabaları var. O tedbir de karşı saldırı şeklinde kendini gösterecektir. Buna karşılık Ermeniler açısından bakarsak "Türklerin hassasiyeti" tartışması pek de gündemde olmayacaktır. Özellikle Hrant Dink'in ölümünden sonra "Türkler'in hassasiyeti" önemini yitirdi. Biz yine de Türkiye'de yaşayan kimimiz Ermeni, kimimiz Kürt, kimimiz Türk insanlar olarak tabii ki yurdumuzun algısını hesaba katacağız ama bu hesabı -en azından- tarihi çarpıtmak, esnetmek, yumuşatmak şeklinde gündeme getirmeyeceğiz.

Anlaşılmaya, etkenleri ortaya çıkarmaya çalışacağız. İmparatorluğun yıkılışını anlatacağız, insanlar yanlış tarih algısına sahip. Tarihi Malkoçoğlu'ndaki gibi görmek istiyorlar. Böyle bir tarih içinde ifade edilmek istiyorlar. Gerçek şu ki; bu çocuk masalıyla tarih öğrenilmez. Önümüzdeki süreç bütün bunların konuşulduğu bir süreç olacaktır. Bu sadece Ermeni meselesi değil, imparatorluğun yıkılışı, cumhuriyetin kuruluşu gibi konular var. Bu ülkenin mazlum halklarıyla savaşıldığı gerçeğini anlatmak gerekiyor. Bundan rahatsızlık duyacak Türkler olduğu gibi duymak ve anlamak isteyen Türkler de olacaktır.

Bunu nasıl anlatacağız? İşte bunun yöntemlerini geliştirmemiz lazım.

Buradaki iç yazışmalarımız bile başka bir yerde başka bir şekilde –hatta çarpıtılarak- önümüze çıkabilir. Hatırlarsanız, 8 Mart Kadınlarla Dayanışma gösterisine katılan bir öğrenci örgüt üyesi olduğu iddiası ile 8 yıl hapis cezası ile mahkum edildi. Türkiye’de izinli, kitlesel bir eyleme katılmak bile suç sayılıyor. Dolayısıyla mücadele sadece 1915’in anlatılması değil, Türkiye’deki faşizan zihniyetin kırılma çabasıdır. Bütün yargı sistemini elinde bulunduran, devletin aklını yöneten bir yapıdan bahsediyoruz. Bir ülkede arada bir seçimlerin olması orada faşizmin olmadığı anlamına gelmiyor.

***

Bir öneri geliyor aklıma; yuvarlak masa tartışmaları düzenlemek ve bunu youtube’a koymak. Yuvarlak masa tartışmalarına çoğunluğun itibar ettiği isimleri davet etmek. Bu sayede farklı grupların, insanların bir arada olduğu ve geniş bir kesime ulaşabilecek tartışma platformu yaratabiliriz.

***

Bulduğumuz zeminin ne olduğunu tarif edebilmek için iki olay anlatacağım; İki ay önce bizim vakfın eskiden bulunduğu yerdeki huzurevine bir mali müfettiş geliyor. Orada çalışan görevli ile konuşuyorlar ve tutulan raporda münasebetsizce “*Bruno isminde Türkçe bildiği anlaşılan görevli ile görüşüldü...*” diye bir cümle geçiyor. Kuşaklardır burada yaşayan Türkiye vatandaşı ismi Bruno olduğu için “yabancı” varsayılıyor.

Diğer olay ise; Başbakan iki yıl önce bir toplantıda iftiharla şöyle dedi; “Gayri müslimlerin el konmuş ve devletin elinde olan malları geri verilecek. 3. Şahıslara geçmişse bunların paraları iade edilecek” Yaklaşık 150 müracaattan 3-4 tanesi sonuçlandı. Ve maalesef olumlu sonuçlanmadı.

2015’e hazırlık yapmak için özel görevlendirilmiş bir milletvekili bir demecinde şöyle diyor; “*Biz yüzyıllardır barış içinde yaşamaktaydık zaten, 1915’te ihanet ettiler ve cezalarını buldular. Ama şu anda kiliselerinde hür bir şekilde*

yaşıyorlar...” bu kişi güya konu üzerine uzun uzun Rus arşivlerinde çalışmış.

Böyle bir zemin üzerindeyiz ve bu algı ve tavırlar önümüzdeki yıllarda hemen değişecek gibi gözüküyor. Bu yüzden somut bir şeyler yapılmasını öneriyorum.

“*Nasıl bir şey yapılmasını öneriyorsunuz?*”

Cevaben;
Geçtiğimiz hafta tanıtımı yapılan “İstanbul Ermeni Vakıflarının El Konan Mülkleri” isimli envanter çalışması gayet somut idi.

***

Hrant Dink Vakfı’nın çalışma toplantılarında bir envanter çıkarma işi konuşuldu; kaç kişi kalmış? kaç okul, kaç kilise kalmış? Kaç Ermeni orkestrası var? Tarihte buydu, şimdi durum bu denir ve aslında ardından yoruma bile gerek kalmaz.

***

TESEV’in tarih çalışmaları var. Hedef kitlesi Türkiye’de bizim durduğumuz yerde durmayan ama gerçekten bu konuyu merak eden kesime yönelik tarih çalışmaları. Var olan resmi tarihi tartışmaya açmak istiyoruz. Hem gerçekten neler olduğunu anlatmak hem de tarih yazımı tartışmasını gündeme getirmek istiyoruz. İşbirliği ve kaynak kısmını çözebilirsek önümüzdeki yıllarda bunun üzerine çalışacağız.

***

Hepimiz pek çok çalışmanın içindeyiz, ama ne kadar sağlıklı değerlendirmeler yapıyoruz? Çalışmalarımızdan ne öğrendik? Nerede başarısız olduk gibi soruları ne sıklıkta soruyoruz.

Mesela biz dört Ermeni ve dört Türkiyeliden oluşan bir grup olarak Anadolu Kültür desteğiyle bir belgesel projesi yaptık. O süreç hepimizin bakış açısını çok değiştirdi. Bir arkadaşımız, “Ermeniler, 1915 meselesinin Türkiye tarafından tanınmasını istiyor ama bunun dışında yaralarını neyin iyileştireceğini tartışmıyorlar. Bu nedenle o yara kapanmıyor.” demişti.

Çok değerli gençlik projeleri yapıyor fakat sonuçları, kazanımları kişisel sohbetlerin ötesine geçmiyor ve kaybolup gidiyor.

***

Dünyada “Second track- ikinci hat” olarak tabir edilen çalışma yöntemleri var. Biz de “Ya biri ya diğeri” demeden çalışabiliriz. İğne ile kuyu kazar gibi olsa da...

***

Bulduğumuz zemin, somut işler vs dendi; konu bağlamında bir örnek vereyim; Tapudan Ermeni Vakıfları ile ilgili belgeler istedik ve 13 rapora ulaştık. Kaymakama gittik, ancak kaymakam tapuya girmemize izin vermedi. Bu esnada elimizde raporların olduğunu söylemedik. Sonra dediler ki en yukarıdan izin alın, tekrar başvurduk, istediğimiz belgelerin olmadığını söylediler,yani inkâr ettiler. Daha önce aldığımız ve elimizde olan belgelere rağmen hepsini reddettiler. Bu çok tuhaf bir durum.

***

Yapabileceğimiz somut işler listesine iki şey eklemek istiyorum; bir tanesi hYd'nin hazırladığı sivil inisiyatifle yapılmış işlerin dökümünü içeren listenin güncellenmesi hatta aramızda pay edilmesi.

İkincisi şu ana kadar yapılan toplantılara katılmışların sabrı ve anlayışına sığınarak bir süre toplantılara ara verilmesi ve Mazlum-Der'i, diğer kişi ve grupları da haberdar edip bu platforma katılana kadar beklenmesi. Bu sayede çalışmayı bir renge bürünecek kadar ilerletmemiş oluruz. Yani yeni gelenler soğuk kapıdan girmemiş olurlar. Temas grubuna katmak istediğimiz kişilerle beraber başlamış olalım. Ev-sahibi/misafir algısı olmasın.

***

Söyledikleriniz çok güzel ama bu kişiler diyelim ki 20-30 kişidir. Ben diyorum ki biz birbirimizle nasıl konuşacağız? Karşımızda bir muhafazakâr kesim var şunları şunları konuşmuyoruz diyor. Aramız gereken fikir önderleri ile nasıl konuşacağız?

***

Bunun formülü bugün elimizde yok, bu yürüdükçe belirlenecek.

***

Herkes her şeyi biliyor aslında ama nasıl konuşacaklarını ve birbirlerini dinlemeyi bilmiyorlar.

***

Bu işe uzaktan, yakından, ahlaktan, insanlıktan, seslendiremeye bile vicdan açısından yaklaşan her insanın bu işin içinde olmasını bekleyemeyiz zaten. Biz sadece yalan çemberinin, zihni ve vicdani felcin çözülmesi için sesimizi duyurmaya çalışıyoruz.

***

Bu açık temas grubunu genişletebilmek amacıyla bu toplantıya katılanlar diğer kişilere aracı olsa.

***

Prensip olarak evet diyenleri yönlendirelim. Mesela muhafazakar kesimden “sivil toplum platformu”nda yer alan, sorunları konuşarak çözmekten yana, uzlaşmacı tavrı benimseyen gruplar/ kişiler var. Onları bu çalışmadan haberdar edebiliriz.

Katılan herkese çok teşekkür ederiz.

Son söz;

Helsinki Yurttaşlar Derneği 2013 yılında da, CMI'nın desteklediği Karadeniz Barış Ağı Projesi çatısı altında, Türkiye'de yaşanan etno-politik çatışmaların dönüştürülmesi ve çözümlenmesi yönünde emek verecek sivil bir zemin oluşturulmasına katkıda bulunmak amacıyla çalışmalarına devam edecek.

Toplantılarımıza katılan, fikir ve görüşlerini paylaşarak bu çalışmayı derinleştiren, yayının hazırlanmasında destek olan herkese çok teşekkür ederiz.

AHENK ANBAR
AHMET İNSEL
ASLI KARATAŞ
AYÇİN ŞAN
AYLIN AYAR
AYSE GÜNAYSU
BAHAR ŞAHİN FIRAT
BANU CAN
BARIŞ İNE
BEYHAN SUNAL
BURCU BECERMEN
BURÇIN GERÇEK
BÜLENT BİLMEZ
CAN ERZURUMLUOĞLU
CEMAL UŞŞAK
CENGİZ AKTAR
ÇAĞLAR KEYDER
ÇIĞDEM DEMIRBILEK
ÇIĞDEM MATER
ÇIĞDEM YALÇIN PAMUKÇU
DELAL DINK
DIDEM GEDİZ GELEGEN
EBRU UZPEDER
EDA ASLI ŞERAN
EMEL KURMA
EMINE UÇAK ERDOĞAN
EMRAH GÜRSEL
ERKAN KARABAY
ESRA GÜÇLÜER
EVREN ERGEÇ
FATMA GÖK
FERAY SALMAN
FERHAT KENTEL
GÖKÇE PERÇİNOĞLU
GÖKHAN MÜLAYİM
GÖZDE DURMUŞ
HALE AKAY
HAYKO BAĞDAT
HRANT TOPAKIAN
HÜLYA DELİHÜSEYİNOĞLU
HÜSEYİN GÜNGÖR
IŞIL KANDOLU
İDİL ESER
IRFAN ÇAĞATAY
JARI KAIVO-OJA
KAMER KÖSEYAN
KEREM ÇİFTÇİOĞLU
KRISTINA DULEBOVA
LEVENT PİŞKİN
MARC SINAN WINROW
MEHMET EMİN DEMİR
MELEK MUMCUOĞLU
MELISA BULUT
MIKHEIL MIRZIASHVILI
MURAT PAKER
MUTLU ÖZTÜRK
MÜGE YAMANYILMAZ
NALAN ERKEM
NAROD MARAŞLIYAN
NAYAT KARAKÖSE
NEŞE ERDİLEK
NEŞE KAYA
NIHAL MERMUTLU
NURCAN KAYA
NÜKTE BOUVARD
ÖMER LAÇİNER
ÖZLEM DALKIRAN
PAKRAT ESTUKYAN
RABIA ERDOĞAN
RAGİP ZİK
RAJISA ABDULLE OMAR
REYHAN KAYA
ROBER KOPTAS
ROJİN AKIN
SEDA KARACA
SEDAT YAĞCIOĞLU
SEMA KILIÇER
SERRA MÜDERRİSOĞLU
SEVGİ ÖZÇELİK
SOLİ ÖZEL
ŞULE ATAY
TAMAR NALCI
TATYOS BEBEK
TOLGA İSLAM
ÜMIT DUMAN
ÜMIT FIRAT
VEYSEL EŞSİZ
VILLE BRUMMER
WELAT AY
YASEMİN ŞAN
YAŞAR KANBUR
YEDVART DANZIKYAN
YILMAZ ENSAROĞLU
YUSUF KUTLU
ZEYNEP BAŞER
ZEYNEP EKENER
ZEYNEP TAŞKIN